

Økonomiske lovbrytere og rasjonalitet

En drøfting av ulike aktørers oppfatning av mistenkte, tiltalte og dømte for økonomiske lovbrudd.

Kathrine Strøm Røren

Masteravhandling i kriminologi

Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Juridisk fakultet

Universitetet i Oslo

Høsten 2011

Økonomiske lovbrytere og rasjonalitet

En drøfting av ulike aktørers oppfatning av mistenkte, tiltalte og dømte for økonomiske lovbrudd.

Masteravhandling i kriminologi av Kathrine Strøm Røren

Veileder: Per Ole Johansen

Universitetet i Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Juridisk fakultet

Høsten 2011

Sammendrag

Regjeringen sier i sin handlingsplan mot økonomisk kriminalitet:

”Den allmennpreventive effekt av avdekking og sanksjonering antas å være særlig høy innenfor den alvorlige økonomiske kriminaliteten. Denne form for økonomisk kriminalitet begås typisk av ressurssterke personer som foretar en bevisst vurdering av risikoen for å bli tatt sett i forhold til sannsynlig profitt ved å begå lovbrudd. Regjeringen satser derfor betydelig på at myndighetene skal bli bedre til å avdekke og reagere adekvat mot slike lovbrudd.”

(Forord i Regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet, 15.03.2011)

Denne påstanden utgjør basis for diskusjonen i min masteroppgave. Gjennom litteraturstudie og intervjuer undersøkes den nærmere.

Jeg søker derfor i min avhandling å belyse på hvilken måte tiltalte og dømte for økonomiske lovbrudd kan oppfattes som rasjonelle, og på hvilken måte de kan oppfattes som mindre rasjonelle. Gjennom intervjuer med yrkesgrupper som har erfaring og kunnskap om emnet, samt en frikjent for økonomiske lovbrudd og en dømt for det samme, beskrives deres styrker og svakheter gjennom straffeprosessen. Dette peker på hvilke aspekter av straffeprosessen som kan virke avskrekkende og hva som kan virke mindre avskrekkende. Litteraturen som benyttes knyttes opp mot dataene fra intervjuene, og viser hvordan mine kilders argumenter både bekrefter og avkrefter teoretikernes påstander.

Min avhandling består av tre deler. I første del tar jeg for meg den grunnleggende debatten rundt allmennprevensjonens prinsipper. Her drøftes bidrag fra Thomas Mathiesen, Johs. Andenæs og Andrew von Hirsch, Anthony E. Bottoms, Elizabeth Burney og P.O. Wikström. I del to legger jeg frem egen empiri, og viser hovedtrekkende fra mine ti intervjuer som ble foretatt i forbindelse med avhandlingen. Dataene knyttes opp mot diskusjonen som er skissert ovenfor, sammen med teori på området i den tredje delen. I denne siste bolken redegjøres det for teorier fremsatt av John Braithwaite alene, og i samarbeid med Gilbert Geis og Brent Fisse. Teoretikerne argumenterer for at økonomisk kriminalitet skal være lettere å forebygge enn tradisjonell kriminalitet fordi disse lovbrysterne foretar kalkuleerte valg, og dessuten er mer sensitive for straffen og dens konsekvenser. Jeg tar også for meg bidrag fra Paul Larsson og Michael L. Benson og Sally

S. Simpson, som alle tre problematiserer oppfatningen av økonomiske lovbreakere som rasjonelle.

Samtlige av mine kilder gir inntrykk av å oppfatte disse lovbreakerne som kalkulerende og beregnende. Hvilke deler av straffeprosessen som er mest belastende og derfor får en plass i beregningen har de derimot ulik oppfatning om. Likevel beskrives jevnlig mediedekning, ransakelse og varetektsfengsling som en stor påkjenning. Offentlig omtale mener også mange fungerer allmennpreventivt. Samtidig dannes et bilde av mistenkte, tiltalte eller dømte for økonomiske lovbrudd som ressurssterke profesjonelle. De har egenskaper som kan være en fordel i prosessen; de er ofte veltalende, har høy faglig kunnskap, er fokuserte og kan svare konsist på spørsmål.

Egen empiri knyttes opp mot litteraturen som benyttes, og viser hva som både kan bekrefte og avkrefte påstanden om at økonomiske lovbrudd effektivt skal kunne forebygges i allmennpreventiv forstand ved økt kontroll og en følbar reaksjon.

Forord

Jeg vil først og fremst takke mine informanter som satte av tid til å snakke med meg, og som delte sine synspunkter og erfaringer. Det har vært lærerikt og interessant.

Deretter vil jeg få takke min veileder Per Ole Johansen for både konstruktiv kritikk og oppløftende kommentarer. Din raske tilbakemelding og engasjement i oppgaven har vært til stor hjelp!

En stor takk går også til min familie, mine venner og min samboer for at de har oppmuntret meg og holdt ut med meg i en stressende og delvis asosial periode.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1

1.1 Innledning	s. 1
1.2 Hypoteser og forskningsspørsmål	s. 3
1.3 Oppsummering av mine funn	s. 6
1.4 Avgrensning av tema	s. 7
1.5 Samfunnsmessig relevans	s. 8
1.6 Oppgavens oppbygning	s. 8

KAPITTEL 2

Metode

2.1 Kvalitativ metode og intervjuer	s. 10
2.2 Informert samtykke	s. 11
2.3 Utvalget	s. 11
2.4 Etiske refleksjoner	s. 12
2.5 Rekruttering av informanter	s. 13
2.6 Intervjuguiden	s. 14

KAPITTEL 3

3.1 Individual- og allmennprevensjon	s. 15
3.2 Allmennprevensjon som budskap	s. 16
3.3 Straffenivåets betydning	s. 17
3.4 Oppdagelsesrisiko	s. 18
3.5 Straffens sosiale følger	s. 19

KAPITTEL 4

4.1 Samtalene	s. 21
4.2 Advokatene	s. 21
4.3 Dommerne	s. 40
4.4 Journalistene	s. 45
4.5 Påtalemyndighetene	s. 51
4.6 Frikjent	s. 64
4.7 Dømt	s. 71

KAPITTEL 5

Økonomiske lovbreakere som både ressurssterke og sårbare – intervjuenes hovedtrekk	s. 79
---	-------

KAPITTEL 6

6.1 Negativ publisitet	s. 84
6.2 Case- studie	s. 85

KAPITTEL 7

Shaming	s. 89
---------------	-------

KAPITTEL 8

Egnet mål for kriminalitetskontroll?	s. 92
--	-------

KAPITTEL 9	
Rasjonalitetsforklaringer	s. 94
KAPITTEL 10	
Økonomiske lovbrudd og motiver	s. 96
KAPITTEL 11	
Avslutning	s.100
Litteraturliste	s. 107
Vedlegg: Intervjuguider	s. I

KAPITTEL 1

1.1 Innledning

Braithwaites bøker og artikler dreier seg om en antagelse om at økonomisk kriminalitet skal være lettere å forebygge, fordi økonomiske lovbrøttere skal ha mer å tape på å begå lovbrudd enn det tradisjonelle kriminelle har (Braithwaite 1989, Braithwaite og Geis 1982). Denne typen lovbrøttere skal ifølge teorien være rasjonelle i den forstand at de handler på bakgrunn av et ønske om profitt. Derfor veies fordeler og ulemper mot hverandre i forkant av lovbruddet. Om det er stor sannsynlighet for oppdagelse og i tillegg høye straffer, argumenterer Braithwaite og Geis for at det er færre som vil begå lovbruddet – fordi det ikke lønner seg. Høy grad av kontroll kan derfor føre til at færre velger å begå økonomisk kriminalitet. Dessuten mener disse teoretikerne at økonomiske lovbrøttere skal være mer vare for straffens sosiale følger. Ved en straffeforfølgelse står de i fare for å tape en høy sosial status, godt rykte, materielle goder, nettverk og gode karrieremuligheter (Braithwaite og Geis 1982). Noe av grunnen for mitt valg av tema kommer nettopp av disse antagelsene, fordi de forutsetter en del fellestrekk ved økonomiske lovbrøttere. Det reiser spørsmål som jeg ønsker å undersøke nærmere.

Det er to løp i det pensum som benyttes. På den ene siden er de bidrag som nevnes ovenfor. Samtidig argumenteres det for at negativ pressedekning skal være en stor belastning. Uheldig omtale kan skade bedrifters omsetning og de ansattes arbeidsmoral, og er derfor svært uønsket. For å unngå lignende scenarioer i fremtiden, kan slik omtale føre med seg forebyggende reformer og endringer i selskapsstrukturer (Braithwaite og Fisse 1983).

Den andre polen er de bidrag som problematiserer motivene for lovbruddet utover et ønske om profitt. Hvis økonomiske lovbrøttere ikke foretar en kald beregning av fordeler og ulemper i forkant av lovbruddet, vil heller ikke allmennpreventive tiltak som økt kontroll og håndhevelse av straffebestemmelser ha like stor betydning (Larsson 1993). Høy oppdagelsesprosent vil være mer effektivt som kriminalitetsforebyggende middel dersom potensielle lovbrøttere tar dette i betraktning, noe som vil være mindre sannsynlig ved lovbrudd begått under ruspåvirkning eller i affekt (von Hirsch, Bottoms, Burney og Wikström 1999). Jo større grad av kalkulering og beregning som foretas i forkant av et lovbrudd, jo større sannsynlighet er det for at oppdagelsesprosent,

strafferammer og fordeler og ulemper ved lovbruddet tas i betraktning (Braithwaite og Geis 1982).

Kan det tenkes at det er snakk om flere drivkrefter enn profitt? Er motivene kun et ønske om økonomisk vinning, eller oppleves lovbruddet som nødvendig eller uunngåelig? Michael Benson og Sally S. Simpson spør i den forbindelse om lovbrudd blir begått hvis ikke lovbryteren mener det er nødvendig (Benson og Simpson 2009). De argumenterer for at frykt for å mislykkes er et unikt motiv for å begå økonomiske lovbrudd, og at det vil være mindre form for beregning av fordeler og ulemper i slike tilfeller. Enten egen bedrift er på randen av konkurs, man har behov for å opprettholde et visst omdømme eller rasjonaliserer den ulovlige handlingen på andre måter, vil for eksempel antall år i fengsel eller størrelsen på boten ha mindre å si enn hvis motivet kun er profitt. Om man er redd for å miste sin arbeidsplass fordi bedriften har for liten omsetning, vil det kanskje være flere aspekter som taler for å begå lovbruddet enn å la være. Selv om det fremdeles finner sted en kalkulering av fordeler og ulemper, skal det mer til for at vedkommende avstår hvis lovbruddet oppleves som nærmest uunngåelig.

Den måten lovbryterne oppfattes på vil avgjøre hvilke strafferettslige reaksjoner og forebyggende teorier som benyttes. Paul Larsson argumenterer for at det er synet på økonomiske kriminelle som rasjonelle og kalkulerende som er gjeldende, og at derfor allmennpreventive tiltak blir benyttet på denne typen lovbrudd. Men om de ikke kalkulerer i like stor grad som antatt, slik Benson og Simpson drøfter, vil heller ikke allmennpreventive tiltak være like effektivt (Larsson 1993).

Diskusjonen om hvorvidt økonomiske lovbrytere er rasjonelle eller ei, og om det i så fall gjør de mer eller mindre vare for straff, knyttes opp til data fra mine intervjuer. Som en ramme rundt dette trekker jeg frem en grunnleggende debatt om allmennprevensjon og dens prinsipper. Lovbryternes risikovurdering i forkant av lovbruddet skal være noe av det som gjør det til et yndet mål for kriminalitetskontroll. Stor sannsynlighet for oppdagelse sammen med høye strafframmer skal gjøre at de sjeldnere begår lovbrudd. Men for at dette skal fungere er det nødvendig at allmennpreventive tiltak, som for eksempel økte strafferammer, for det første når ut til målgruppen, og for det andre at de er villige til å ta det i betraktning. Thomas Mathiesen argumenterer for at myndighetene

ikke lykkes med å kommunisere ut sitt allmennpreventive budskap, og derfor vil få være klar over endringer i straffenivå eller hyppig kontroll (Mathiesen 1987).

Von Hirsch, Bottoms, Burney og Wikström hevder på sin side at en rekke faktorer må være til stede for at allmennprevensjon skal fungere. En potensiell lovbrøyer må være klar over oppdagelsesrisiko og strafferammer, og dessuten være villig til å ta informasjonen i betraktning (von Hirsch et.al. 1999). I tillegg må vedkommende anse det som sannsynlig at nettopp han eller hun blir både oppdaget og straffeforfulgt, og samtidig mene at den høyeste strafferammen vil bli benyttet. Dessuten bør også de sosiale konsekvensene av både oppdagelse og straff oppleves som følbare. Hvis en potensiell lovbrøyer ikke har inntrykk av at hans eller hennes nærmeste vil fordømme lovbruddet og kanskje fryse ut vedkommende, kan grunnene til å avstå minske (von Hirsch et.al. 1999).

I drøftelsen av om hvorvidt økonomiske lovbrudd effektivt kan forhindres fordi lovbrøyerne er rasjonelle, er det essensielt å trekke inn allmennprevensjonens grunnleggende debatt. Det er viktige faktorer som også må være til stede for at allmennpreventive tiltak skal forhindre økonomisk kriminalitet.

1.2 Hypoteser og forskningsspørsmål

Regjeringen sier i sin handlingsplan mot økonomisk kriminalitet:

"Den allmennpreventive effekt av avdekking og sanksjonering antas å være særlig høy innenfor den alvorlige økonomiske kriminaliteten. Denne form for økonomisk kriminalitet begås typisk av ressurssterke personer som foretar en bevisst vurdering av risikoen for å bli tatt sett i forhold til sannsynlig profitt ved å begå lovbrudd. Regjeringen satser derfor betydelig på at myndighetene skal bli bedre til å avdekke og reagere adekvat mot slike lovbrudd."

(Forord i Regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet, 15.03.2011)

Denne påstanden utgjør basis for diskusjonen i min masteroppgave. Gjennom litteraturstudie og intervjuer undersøkes dette ytterligere. Regjeringen sier videre i sin handlingsplan at kampen mot økonomisk kriminalitet prioriteres høyt, og at det "[...] er særlig alvorlig fordi den svekker tilliten til våre samfunnsinstitusjoner og til vårt styringssystem." (Forord i Regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet,

15.03.2011). Slik kan altså bekjempelse av økonomiske lovbrudd beskrives som et satsningsområde fra myndighetenes side. Den måten man sanksjonerer lovbruddene på sier også noe om hvordan lovbrysterne oppfattes. Ifølge handlingsplanen skal økonomiske lovbryster respondere på allmennpreventive tiltak fordi de foretar en risikovurdering i forkant av lovbruddet.

For at satsningen skal være vellykket er det viktig å problematisere påstanden sitert over. Jeg skal derfor belyse på hvilken måte mistenkte, tiltalte og dømte for økonomiske lovbrudd kan oppfattes som rasjonelle og på hvilken måte de kan oppfattes som mindre rasjonelle. På hvilken måte kan de beskrives som ressurssterke, altså hva er deres styrker og positive egenskaper gjennom prosessen? Har de karakteristikk eller erfaringer som kan lette gjennomføringen av prosessen for deres egen del? Samtidig undersøkes deres eventuelle sårbarheter. Hvilke egenskaper eller erfaringer kan gjøre gjennomføringen av prosessen mer problematisk eller belastende? Gjennom intervjuer med advokater, dommere, journalister, en politijurist og en politietterforsker, samt en frikjent for økonomiske lovbrudd og en dømt for det samme, gis beskrivelser av hva som kan være disse lovovertrederens styrker og svakheter. Hva oppfattes av disse som mest belastende og hva kan gjøre gjennomføringen av prosessen mindre belastende? De teoretiske bidragene knyttes opp mot egen empiri, og benyttes i en overordnet diskusjon om økonomisk kriminalitet, rasjonalitet og straff.

Antagelsene om at økonomiske lovbryster foretar en kalkulering i forkant av lovbruddet, og at slike lovbrudd skal være lettere å forebygge, vil ikke bekreftes eller avkreftes, men brukes i en faglig drøfting. I arbeidet med både de teoretiske dataene og min egen intervjuguide, utarbeidet jeg seks hypoteser. Dette var for å nyansere spørsmålene som ble stilt til intervjuobjektene, og hypotesene gjengis nedenfor. Min metode redegjøres for lenger ut i oppgaven.

1. Mange teoretikere hevder at økonomiske kriminelle er mer rasjonelle enn tradisjonelle lovbryster, slik at de skal være mer sensitive for straff. Det være seg både allmenn – og individualpreventivt, og i etterkant av eventuell dom og soning.

2. Likevel begås økonomisk kriminalitet i stort omfang. For det første kan sakene være innviklede og kompliserte slik at straffeforfølgelse kan være vanskelig rent faglig eller teknisk sett. For det andre har påtalemyndighetene begrensede ressurser også når det kommer til hvor mange saker de har kapasitet til å etterforske.
3. En mulig forklaring kan være at økonomiske lovbrøyttere selv oppfatter seg som rasjonelle og begår kriminalitet fordi de mener oppdagelsesrisikoen er lav og at politiet har begrensede ressurser. Det kan de også ha rett i, men så blir allikevel noen avslørt fordi de tok feil i sine antagelser.
4. Det bør også tas høyde for at det er store mørketall. En årsak kan være kapasiteten hos påtalemyndighetene, dessuten kan mange av disse lovbruddene være intelligent og komplisert utført slik at de aldri blir oppdaget. Noen få kan lykkes uten å bli avslørt, og andre kan bli fristet til å gjøre det samme men ha mindre teft og hell enn sine forgjengere.
5. I forlengelsen av forrige punkt kan man snakke om rasjonalitet, fordi mange økonomiske lovbrøyttere vet hvordan de kan innrette seg uten å bli oppdaget. Da begår de lovbruddene nettopp fordi og ikke på tross av at de er rasjonelle, og har ressursene til å unngå de negative konsekvensene av oppdagelse og eventuell straffeforfølgelse.
6. En siste hypotese er at økonomisk kriminalitet også kan handle om behovet for spenning og risikotaking eller en opplevelse av nød, og gå på bekostning av rasjonalitet og sikkerhet. Det kan for eksempel dreie seg om et firma på konkursens rand, eller et behov for en ekstravagant livsstil.

Mine hovedspørsmål er som følger:

På hvilken måte kan de som er tiltalt eller dømt for økonomiske lovbrudd oppfattes som rasjonelle, og hvilken betydning har denne oppfatningen for hvordan slike lovbrudd straffes? På hvilken måte kan de oppfattes som mindre rasjonelle, og hvilken betydning har denne oppfatningen for hvordan slike lovbrudd straffes?

Med disse tilleggsspørsmålene:

Hva er de mistenkte, tiltalte og dømtes ressurser gjennom straffeprosessen? Hva kan tenkes å gjøre dem mer sårbare?

For å analysere problemstillingene benyttes litteraturstudium og intervju. Som et tillegg til teorien er det foretatt ti intervjuer. Et intervju er med en straffeforfulgt for økonomisk kriminalitet, et annet med en frikjent for det samme. De resterende åtte er henholdsvis intervjuer med to advokater, to dommere, to journalister, en politijurist og en politietterforsker. Intervjuene brukes ikke til å konkludere på bakgrunn av litteraturen som benyttes, men heller som et supplement til teorien. De er interessante som rettsbilder og eksempler på den kriminalpolitiske hverdag.

1.3 Oppsummering av mine funn

Intervjuene viser langt på vei at mine kilder samsvarer med antagelsen om at økonomiske lovbrøtere er rasjonelle, og at de foretar en risikovurdering i forkant av lovbruddet. Alle intervjuobjektene hadde dette inntrykket, men det var ulik oppfatning om hva motivene eller drivkreftene var, og hvilke aspekter ved straffeforfølgelse som fikk plass i en slik vurdering. Det er spesielt to ting ved prosessen som skiller seg ut, som svært mange av informantene var samstemte om på tross av profesjon, erfaring og kunnskap. De hadde alle inntrykk av at eventuell mediedekning var svært vanskelig å takle for de mistenkte, tiltalte eller dømte for økonomiske lovbrudd. Det var vanskelig både for dem selv og for deres familie. For det andre var det mange som trakk frem ransakelse og varetektsfengsling som en særlig stor belastning, både fordi det var en ny verden og fordi det kunne ha negativ betydning for deres anseelse og omdømme.

Selv om disse delene av straffeforfølgelse kunne være vanskelig å takle, ble de beskrevet som ressurssterke. Fra prosessens begynnelse med mistanke og eventuell ransakelse til rettssak og eventuell dom og soning til slutt, er de ofte rolige, beherskede, velkledde og veltalende. De samarbeider med advokaten, og har evne til å fremlegge sin sak godt både språklig og faglig. De har også ressurser i den forstand at de har en jobb, en familie, et nettverk og oftest god økonomi. Sin faglige bakgrunn kunne lette prosessen for deres egen del, fordi de hadde erfaring fra møtesituasjoner med mange tilhørere, og de var

vant til å tenke strategisk og holde fokus. Både politijuristen og politietterforskeren peker på at deres ressurser kan bli en utfordring for politiet. De er utfordrende å eksaminere på grunn av høy faglig kunnskap, og dessuten kan de komplisere arbeidet med etterforskningen ved benytte seg av profesjonell hjelp fra flere hold enn sin forsvarer.

1.4 Avgrensning av tema

I forhold til mitt tema, vil en forklaring av begrepet økonomisk kriminalitet være på sin plass. Edwin H. Sutherland definerte i sin tid økonomisk kriminalitet som:

"[...] a crime committed by a person of respectability and high social status in the course of his occupation." (Sutherland 1949: 9).

Kjell Haagensen og Per Ole Johansen har for øvrig en definisjon som er mer dekkende for min oppgaves tema. Sutherlands nevnte definisjon er noe snever for mitt vedkommende, fordi den bare dreier seg om næringslivets kriminalitet begått av personer i kraft av deres høye status og yrke – og utelukker dermed de lovbrudd som er begått av personer med lavere sosial status og som ikke har forbindelse til deres yrke.

" [Økonomisk kriminalitet] er næringslivets lovbrudd, for eksempel brudd på miljøvernlover, arbeidslovgivningen, og lovbrudd i tilknytning til skatter, avgifter, valutatransaksjoner og markedsføring." (Haagensen og Johansen 1991: 2).

Paul Larsson bruker denne definisjonen i sin artikkel, og hans begrunnelser går overens med mine. Definisjonen er videre enn Sutherland sin, samtidig som den kun omfatter lovbrudd som er begått i legal virksomhet. Mafiaens eller den organiserte kriminaliteten faller derfor utenfor (Larsson 1993: 11).

Siden en stor del av min metode er intervjuer, er Johansen og Haagensens definisjon mer egnet. I metodekapittelet redegjøres det nærmere for metoden, men her kan det kort nevnes at den er delvis – strukturert (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010: 137). Det vil si at intervjuguiden ikke er fast, men at det under intervjuet kan legges til eller trekkes fra spørsmål eller temaer. Intervjuobjektene hadde derfor anledning til å ta opp

temaer de selv ønsket. Guiden ble også tilpasset noe etter hvem som ble intervjuet. Derfor, ved å ha en snever definisjon på økonomisk kriminalitet, kunne noen av intervjuobjektene betraktninger gå tapt. Økonomisk kriminalitet kan omfatte svært mange ulike lovbrudd og ulike personer, og hvis informantene kun ble spurt om kriminalitet begått av høyt ansette personer i kraft av deres yrke, ville de kanskje ikke komme inn på relevant informasjon om lovbrudd i mindre skala.

Begrepet "white collar criminals" brukes det mye i litteraturen, og på norsk tilsvarer det "hvitsnippkriminalitet", som er noe utdatert. I Sutherlands definisjon er det også mennesker som begår lovbrudd i kraft av sin anseelse og sitt yrke som omfattes, og denne definisjonen er også betraktelig eldre enn den jeg benytter. Jeg refererer videre til min valgte definisjon av Haagensen og Johansen, og på norsk vil begrepet økonomiske lovbrøyttere være mer riktig.

1.5 Samfunnsmessig relevans

Regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet er av forholdsvis ny dato, og det er interessant at det kommer tydelig frem hvordan stor grad av kontroll og håndheving tenkes å fungere preventivt. Min diskusjon er på bakgrunn av denne handlingsplanen tidsaktuell, og den problematiserer påstanden som bestemmer hvilke tiltak som gjøres mot økonomiske lovbrudd. Store ressurser brukes i kampen mot disse lovbrudd, og derfor er det viktig å belyse antagelsen om økonomiske kriminelle som kalkulerende og vurderende, samt om deres eventuelle ressurser og svakheter kan tenkes å påvirke effekten av straffeforfølgning.

1.6 Oppgavens oppbygning

I avhandlingens 1. kapittel gjøres det rede for forskningsspørsmål og hypoteser. Det redegjøres for tema og bakgrunnen for valg av dette, samt en kort oppsummering av min benyttede teori og mine funn – dette for å forberede leseren på innholdet i masteroppgaven. Begrunnelse for oppgavens samfunnsmessige relevans, avgrensning av tema, samt begrepsforklaringer finner også sted i dette kapittel.

I kapittel 2 beskrives valg av metode, hva som kjennetegner denne og eventuelle forskningsetiske problemstillinger underveis. Intervjuguiden forklares nærmere, det samme gjør utvalget.

I kapittel 3 drøftes allmennprevensjonens grunnleggende prinsipper.

Kapittel 4 er en gjennomgang av intervjuene, og de presenteres etter yrkesgrupper. Rekkefølgen er henholdsvis advokatene, dommerne, journalistene, politietterforsker og politijurist etterfulgt av frikjent og dømt. Denne delen av oppgaven domineres av sitater fra intervjuene som fortolkes og drøftes. Mot slutten oppsummerer jeg intervjuene og peker på de viktigste dataene, dette i kapittel 5.

Kapittel 6 tar for seg negativ publisitet og hvilken innvirkning det kan ha på lovbrudd begått i næringslivet. I forlengelsen av det, beskrives en case – studie gjort av John Braithwaite og Brent Fisse i underkapittel 6.2, som viser i hvilken grad negativ offentlig omtale av bedrifter kan fungere preventivt.

Kapittel 7 vies John Braithwaites shaming – teori og hvilken relevans den har benyttet på økonomiske lovbrøyttere.

Kapittel 8 tar for seg John Braithwaite og Gilbert Geis artikkel av 1982, hvor de argumenterer for at økonomisk kriminalitet effektivt kan forhindres ved økt satsning på kontrolltiltak.

Kapittel 9 og 10 står noe i motsetning til de to foregående, og her benytter jeg meg av henholdsvis Paul Larsson og Michael Benson og Sally Simpson som problematiserer rasjonaliteten og drivkreftene bak økonomiske lovbrudd.

Avsluttende konklusjoner og oppsummering finner sted i kapittel 11.

KAPITTEL 2

Metode

2.1 Kvalitativ metode og intervjuer

Min metode er litteraturstudium og intervju, og fremgangsmåten tilsier at min metode er kvalitativ. En slik tilnærming gjør at man kan fordype seg i temaet, oppnå ytterligere forståelse, og få fylligere data om personene og situasjonene som studeres (Thagaard 1998: 12). Den egner seg spesielt godt hvis man skal undersøke fenomener man ikke vet så mye om, som det ikke er forsket særlig på fra før, eller som man ønsker å forstå mer dyptgående (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010: 32). Mine forskningsspørsmål kan beskrives som fortolkende, fordi jeg ønsket å få informantenes oppfatning om og vurdering av økonomiske lovbreakere i forhold til straffeprosessen (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010: 136). Kvalitative intervjuer egner seg godt når man ønsker å gi intervjuobjektene større frihet til å uttrykke seg enn det som er tilfelle med kvantitative tilnærminger, som for eksempel ved bruk av spørreskjema (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010: 137). Kvalitativ metode skiller seg fra kvantitativ metode i den forstand at sistnevnte tar for seg fenomener som kan måles i tall og frekvenser og kan omfatte store utvalg, mens kvalitative studier kan gi grundige data fra færre enheter (Thagaard 1998: 17). Dessuten er mye kunnskap situasjonsbestemt slik som med mine informanter; de hadde kunnskap om og erfaring fra ulike aspekter av straffeprosessen på grunn av deres forskjellige bakgrunn. Formålet med intervjuet er å få informasjon om hvordan informantene opplever de temaer som tas opp og hvilke erfaringer og synspunkter de har (Thagaard 1998: 87). Kvalitativt intervju gjør det mulig å få frem kompleksiteten i sosiale fenomener, og kan bidra til å nyansere problemstillingene og se dem fra en annen vinkel (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010: 137). Denne formen for intervju var derfor en godt egnet metode å benytte ved siden av litteraturstudium, nettopp fordi målet var å få frem flere sider og nyanser rundt økonomiske lovbreakere i straffeprosessen enn det litteraturen ville gi.

Fremgangsmåten ved å benytte seg av eksisterende faglitteratur kan kalles feltarbeid i bibliotek (Thagaard 1998: 63). Jeg lette meg frem til relevant litteratur ved å lese aktuelle bøker og deretter plukke opp tips til videre lesning i referansene. Noen forslag til litteratur kom også fra min veileder og under fagseminarer i masteroppgavens forberedende emner.

2.2 Informert samtykke

Prosjekter som inkluderer personer skal bare settes i gang etter deltakernes informerte og frie samtykke (Thaagard 1998: 26). Informert samtykke vil si at informantene som deltar i forskningsprosjektet skal få tilstrekkelig med informasjon om prosjektet, og har retten til å trekke seg uten at det får negative konsekvenser for dem. Prinsippet kan reise noen etiske problemstillinger fordi det er spørsmål om hvor mye informasjon som skal gis informantene om prosjektet. For mye informasjon kan påvirke dataene man får, i den forstand at informantene kan oppføre seg eller svare annerledes enn de ellers ville gjort fordi de ønsker å fremstå på en spesiell måte (Thaagard 1998: 26). Det kan tenkes at ved å for eksempel informere intervjuobjektene om at man skal undersøke fordommer innenfor et felt, kan dataene bli påvirket av at informantene vet om dette, og ønsker å fremstå som mindre fordomsfulle. I forhold til mitt prosjekt er ikke dette like relevant, da formålet med intervjuene var å få informantenes inntrykk og opplevelser av de mistenkte, tiltalte eller dømte for økonomiske lovbrudd.

Min fremgangsmåte gikk ut på at aktuelle informanter fikk e-post eller brev med redegjørelse for mitt prosjektet, nærmere bestemt temaer og problemstillinger, eksempler på spørsmålskategorier og en forklaring på hvordan dataene fra intervjuene ville bli benyttet i avhandlingen. På bakgrunn av dette fikk de en forespørsel om de ville delta på et slikt intervju. Svarte de bekreftende på det avtale vi tid og sted. Intervjuene ble også innledet med en nærmere forklaring av prosjektet, og informantene kunne stille ytterligere spørsmål om det var ønskelig.

2.3 Utvalget

Jeg intervjuet totalt ti informanter. Før arbeidet med rekruttering av informanter startet, var målet å intervju to representanter fra henholdsvis hver av disse yrkesgruppene: advokater, journalister, dommere og påtalemyndighet. I tillegg var ønsket å intervju en frikjent og en dømt. Arbeidet med å skaffe informanter var tidvis krevende i den forstand at noen informanter var vanskeligere å få kontakt med eller få fastsatt et intervju med enn andre. To representanter fra påtalemyndighetene samt en dømt informant var mest tidkrevende å skaffe, men til sist ble målet nådd.

Når det gjelder kjønnsfordelingen var én av de ti informantene kvinne. Det trekkes ingen konklusjoner eller definitive svar med mine intervjuer, de er som nevnt ment å nyansere og vise flere sider av temaet. Derfor er det ikke like relevant om kjønnsfordelingen er representativ. Allikevel bør jeg være klar over det. Jeg som kvinne har intervjuet i hovedsak menn, og kanskje ville resultatene sett annerledes ut om det var en overvekt av kvinner. Om intervjuer og intervjuobjekt er av samme kjønn kan det føre til større grad av identifisering, og en antagelse fra intervjuobjektets side at forskeren forstår svarene fordi de har samme kjønn (Thagaard: 1998: 106). Er det en kvinne som intervjuer menn, kan det i følge Tove Thagaard føre til at mannlige informanter ønsker å kontrollere intervjusituasjonen for å styrke sin maskulinitet (Thagaard 1998: 107).

2.4 Etiske refleksjoner

Min intervjuguide utviklet seg ettersom kunnskapen om temaet ble bredere, og det ble den både gjennom intervjuene og litteratur. De to første informantene påpekte et skille i den økonomiske kriminaliteten som jeg ikke hadde vært oppmerksom nok på, og ikke klargjort nok i intervjuguiden eller overfor intervjuobjektene.

Intervjuet ble innledet med informasjon om oppgaven og temaene den omhandlet, og det var som regel da definisjonsspørsmålet om *hva* som er økonomiske lovbrudd kom opp. Mange av intervjuobjektene mente at det var stor forskjell på økonomiske lovbrudtære. De oppfattet at det var store forskjeller i denne typen lovbrudds ytterpunkter. På den ene siden har man de små sakene seg hvor det er snakk om for eksempel mindre beløp som unndras beskatning. I den andre enden er de omfattende sakene hvor det er langt større beløp omtalt, hvor også lovbrudterne ofte er mer ressurssterke enn i lovbruddene som er mindre i omfang. Intervjuobjektene fikk vite at beskrivelser og erfaringer fra alle typer økonomiske lovbrudd var interessant. Ved å kun spørre etter informasjon om det ene eller det andre, kunne det begrense dataene.

Jeg anser det ikke som et direkte problem under intervjuene, men det kunne oppklart en forvirring eller usikkerhet hos intervjuobjektene først som sist. Derfor burde de innledningsvis blitt informert om at deres oppfatning om både små og store økonomiske straffesaker var relevant for mitt vedkommende.

2.5 Rekruttering av informanter

For å få tak i intervjuobjekter henvendte jeg meg først til min veileder, som tipset meg om mulige informanter. To av intervjuobjektene, advokatene, ble kontaktet direkte ved e-post. De andre informantene stilte opp etter at en forespørsel ble sendt til deres arbeidsplass, med redegjørelse for oppgavens tema, intervjuenes formål, og med spørsmål om noen ønsket å bidra. Flere aviser ble kontakter for tips til journalister som kunne intervjues, og det ble sendt forespørsel til byretten for å få snakke med dommere. Min frikjente informant fikk jeg kontakt med gjennom en annen informant som var advokat, og den dømte informanten fikk forespørsel i brevs form. Det ble også sendt forespørsel via brev og e-post til flere informanter som enten ikke ønsket å delta eller som ikke svarte.

Intervjuguide ble benyttet ved alle intervjuene. Den ble fulgt ganske presis, selv om temaene ofte sporet av. Båndopptaker ville fra min side vært foretrukket ved samtlige intervjuer, men tre av intervjuobjektene, en dommer, en journalist, og den dømte informanten ønsket ikke dette. De mente at de ikke kunne snakke like fritt om båndopptakeren skulle stå på. Intervjuguidene ble tilpasset etter yrkesgruppene, slik at for eksempel begge journalister og begge advokater også videre ble stilt like spørsmål. I utgangspunktet var intervjuguiden forholdsvis lik til alle yrkesgrupper, men spørsmålene ble forandret i forhold til hva de ville ha mest kunnskap om og erfaring med. En advokat vil naturlig nok ha kontakt med en mistenkt, tiltalt eller dømt for økonomiske lovbrudd i andre situasjoner, og på andre tidspunkter, enn hva en journalist ville ha. De ulike yrkesgruppene har derfor ikke like gode forutsetninger på å svare like utfyllende på samme spørsmål.

To forsvarere ble intervjuet. På mange måter er det disse intervjuobjektene som er nærmest mistenkt, tiltalt eller dømt i perioden hvor straffeforfølgningen pågår, og som kan ha mye kunnskap om og oppfatning av hvordan det påvirker klienten.

Jeg intervjuet to dommere, begge tilknyttet samme domstol. Båndopptaker ble brukt ved det første intervjuet, men ikke i det andre. Avsnittet om dommerne blir derfor noe kortere, og det henvises mest til intervjuet der båndopptakeren ble benyttet. Grunnen er at dette intervjuet var lengre, samt at min notatteknikk burde vært bedre under

intervjuet uten båndopptaker. Dette ble tatt igjen ved senere intervjuer uten opptaker, men i dette tilfellet er jeg ikke komfortabel med å sitere direkte fra intervjuet fordi dataene ikke er tilstrekkelig notert. Det bar også preg av at informanten hadde liten tid og at det ble foretatt på arbeidsplassens kantine.

To journalister ble intervjuet, båndopptaker ble brukt ved bare et av intervjuene. Det blir også her sitert mer fra det intervjuet som ble tatt opp. Begge intervjuobjektene var fra aviser. Det ene intervjuobjektet hadde mer erfaring fra saker som er i mindre omfang, noe som bidrar til å nyansere temaet ytterligere.

Den frikjente informanten ble intervjuet på arbeidsplassen, og båndopptaker ble brukt. Mange av sitatene bærer her preg av anonymisering, slik at navn, stedsnavn og annen informasjon er erstattet av klammer med beskrivelse istedenfor direkte gjengivelse. Dette gjelder for alle intervjusitatene, men forekommer hyppigere i sitatene fra samtalene med frikjent og dømt. Intervju med sistnevnte informant ble foretatt på stedet dommen ble sonet, og det ble ikke brukt båndopptaker. Dette intervjuet bærer til en viss grad preg av tidspress, fordi vi hadde begrenset tid avsatt til intervjuet, og det ble ikke tid til å stille alle ønskelige spørsmål. Om dette intervjuet derfor mangler sitater om temaer som er diskutert i de andre samtalene, er mangel på tid årsaken.

Navnene på informantene er pseudonymer, og det kommer klart frem av teksten hvem som kalles hva. Jeg gjengir ingen oversikt over pseudonymene her, men redegjør for de i innledningen av hvert kapittel som omfatter intervjuene. Hvem som sier hva i sitatene blir merket med "K" for intervjuer og forbokstaven i pseudonymet for informanten.

2.6 Intervjuguiden

Min metode for intervjuene er delvis strukturert. Den kjennetegnes ved at intervjuguiden er et utgangspunkt for intervjuet, men må ikke følges slavisk. Intervjuer kan bevege seg mer frem og tilbake i guiden, i forhold til rekkefølge og temaer. Spørsmålene kan varieres noe, men er ikke fullstendig åpne (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010: 137). Dette er den mest brukte fremgangsmåten i kvalitative intervjuer, og det er her viktig med fleksibilitet i forhold til å tilpasse spørsmålene etter hvem man intervjuer, og de temaer som tas opp underveis (Thagaard 1998: 89).

Intervjuguiden min vekslet mellom spørsmål som var klart definerte, mens andre var mer åpne med oppfordring til informanten om å for eksempel fortelle om bakgrunnen for en straffesak. Det var anledning til å følge opp med tilleggsspørsmål underveis som ikke stod i intervjuguiden fra før. Det hendte for eksempel at noen informanter kom inn på interessante temaer som ble fulgt opp. Hvis de beskrev et inntrykk de hadde, var det viktig at de ble forstått rett. Det ble best gjort ved å forsøke å omformulere deres inntrykk med andre ord i et oppfølgingsspørsmål. På denne måten kunne intervjuobjektene understreke hva de mente eller forklare nærmere, noe som var en fordel. Slik kom det frem om jeg misforstod dem eller ei. Man kan gjenta viktige ord i et svar for å oppmuntre informanten til å utdype, eller svare "mm", ha kort pauser eller lignende, slik at man som intervjuer signaliserer at det er rom for å konkretisere (Johannessen, Tufte og Christoffersen 2010: 144). Noen ganger ble uaktuelle spørsmål lukket ut underveis, ettersom for eksempel arbeidsområde eller erfaring tilsa at informantene ikke ville ha noen kommentarer til spørsmålet. Intervjuobjektene ble derfor i starten av intervjuet spurt om deres arbeidsoppgaver og erfaring.

KAPITTEL 3

3.1 Individual- og allmennprevensjon

I dette kapittelet skisseres den grunnleggende debatten rundt allmennprevensjon. I det følgende drøftes sentrale bidrag til temaet, og jeg tar for meg teorier av henholdsvis Thomas Mathiesen, Johs. Andenæs samt et bidrag fra Andrew von Hirsch, Anthony E. Bottoms, Elizabeth Burney og P. O. Wikström.

Diskusjonen i oppgaven bygges rundt temaene økonomisk kriminalitet og straff, og det var også noe som ble drøftet med mange av informantene. Deres tanker angående økonomisk kriminalitet og allmenn- og individualprevensjon var interessant. Mente de straffeprosessen fungerte preventivt, både overfor lovbrysterne selv i ettertid og overfor potensielle lovbryttere? Hva oppfattet de i så fall som mest belastende med prosessen, og hvilke aspekter kunne fungere preventivt? For å kunne drøfte disse spørsmålene er det viktig å være klar over allmennprevensjonens prinsipper, og hvilke kriterier ulike teoretikere mener bør være tilstede for at den skal fungere.

Allmennprevensjon kan defineres som en tanke om at andre enn den straffede selv skal avstå fra kriminelle handlinger (Mathiesen 1987: 82). Det tenkes oppnådd gjennom tre momenter, nemlig avskrekking, moraldanning og vanedanning. Man skal altså avstå fra lovbrudd fordi man er redd for følgene, oppfatter det som umoralsk, og fordi lovlydig livsførsel har blitt en vane. Individualprevensjon skal oppnås gjennom at lovbryteren avskrekkes, uskadeliggjøres, rehabiliteres og forbedres. Straffen skal oppleves som så ubehagelig at han eller hun ikke vil begå nye lovbrudd. Ved å sone straff i fengsel vil vedkommende i teorien heller ikke ha mulighet til å begå nye lovbrudd. Straffen skal også inneholde rehabiliterende behandling, lovbryteren skal "formes om" til en lovlydig borger (Mathiesen 1987: 54).

3.2 Allmennprevensjon som budskap

Allmennprevensjonen kan anses som et budskap fra myndighetene. Kriminelle handlinger er umoralske, lite lønnsomme, og man bør venne seg av med det (Mathiesen 1987). Dette budskapet skal, for å fungere allmennpreventivt, kommuniseres ut til publikum. Men denne kommunikasjonsprosessen legges det ikke særlig vekt på ifølge forfatteren. Hvis man ikke har en felles ramme av forståelse, eller de samme betingelsene for å tillegge budskapet mening, kan fort beskjednen misforstås. Forfatteren mener myndighetenes straff feiler i den måten de kommuniserer sitt budskap ut til publikum på, og derfor svikter den som allmennpreventivt virkemiddel (Mathiesen 1987).

Det er viktig å merke seg i hvilken grad budskapet mottas når avgjørelser om straffenivå skal tas (Mathiesen 1987). Registrerer publikum for eksempel eventuelle endringer i straffenivå? Oppfattes budskapet fra lovgiver riktig, og tas opp- eller nedkriminalisering i betraktning av en potensiell lovbyrter? En måte dette budskapet kommuniseres ut på, er gjennom media. Forfatteren mener det finner sted en seleksjon av materialet som skal publiseres, slik at bildet som dannes gjennom pressen kan bli både uklart og feil (Mathiesen 1987).

Kommunikasjonsprosessen er Thomas Mathiesens hovedargument til å være skeptisk mot allmennprevensjonens effekt. Hans argumenter er viktige fordi de peker på noe av essensen ved allmennprevensjon. Publikum skal avskrekkes, moral- og vanedannes til

ikke å begå lovbrudd, men for at det skal fungere må de også motta budskapene som gis gjennom straffeutmålingen i den kriminalpolitiske hverdag. Selv mener han det finnes liten dekning for å hevde at allmennprevensjonen har stor effekt, at forskningsresultatene viser usikkerhet og uklarheter (Mathiesen 1987). Hans kritikk baserer seg delvis på påstander om at allmennprevensjonen ikke fungerer tilfredsstillende. Hans bidrag er ment som en nyansering til debatten om allmennprevensjon, og han representerer det ene ytterpunktet. Bidraget relevant i den forstand at det viser viktigheten av at lovbrøyttere som kalkulerer og beregner i forkant av et lovbrudd er klar over oppdagelsesrisiko og strafferammer.

3.3 Straffenivåets betydning

Johs. Andenæs er opptatt av at man ikke skal generalisere i forhold til allmennprevensjon, slik han mener det gjøres (Andenæs 1974). Motiver og lovbruddskategorier har stor betydning for den preventive effekten – noe som fungerer i en sammenheng trenger ikke nødvendigvis å gjøre det i en annen. Han mener motiver for lovbrudd er svært forskjellige, en som begår et drap i affekt har helt andre avveielser og motiver enn en som kjører over fartsgrensen. Forfatteren mener det er viktig i forhold til allmennprevensjon. Han sier, i likhet med Thomas Mathiesen, at noe av formålet med straff er symbolsk. Handlingen blir straffebelagt fordi lovgiver skal signalisere at den er uønsket. Det er et uttrykk for misnøye eller avsky (Andenæs 1974: 33).

Således kommer den moralstyrkende og folkeoppdragende effekten inn. En handling som oppfattes som alvorlig vil gi strengere straff enn en mindre alvorlig, og slik signaliseres graden av moralsk fordømmelse (Andenæs 1974). Jo høyere straffen er, jo mer uakseptabel er handlingen.

Vil en høyere straff dermed bidra til større moralsk fordømmelse av den aktuelle handlingen? Kan lovgiver endre folks moralske oppfatning ved å forandre straffenivået, og hvilken betydning har det i så fall for den allmennpreventive virkningen? Andenæs selv mener at avskrekkelsen kan ha effekt med en gang, men den moralske virkningen vil skje over tid (Andenæs 1974). Uansett antagelse er spørsmålene et interessant

bidrag til diskusjonen. Hvilken rolle spiller straffenivået for den allmennpreventive effekten? Noen av mine intervjuobjekter er inne på de samme refleksjonene.

Thomas Mathiesens argumenter er her relevante; om forandringer i straffenivå eller oppkriminalisering av ulike handlinger skjer, kan det stilles spørsmålstegn ved den avskrekkende effekten hvis ikke målgruppen er klar over endringene. Spesielt i de lovbrudd hvor lovovertreder gjør en kalkulering i forkant, er det nærliggende å tro at strenge straffer avskrekker.

3.4 Oppdagelsesrisiko

Andrew von Hirsch, Anthony E. Bottoms, Elizabeth Burney og P. O. Wikström har sammen skrevet en artikkel hvor de drøfter nettopp den avskrekkende effekten ved å høyne straffer (von Hirsch et.al 1999). Men, skriver de, denne effekten er bare relevant om man i tillegg ser på oppdagelsesrisikoen. En potensiell lovbrøyer kan bare avskrekkes om han er klar over følgene lovbruddet kan få, og i tillegg frykter disse og har tro på at de vil benyttes på ham om lovbruddet oppdages. Det er altså et viktig skille mellom den avskrekkende virkningen av oppdagelsesrisikoen på den ene siden og straffens strenghet på den andre. Forfatterne hevder det spiller stor rolle hvordan en potensiell lovbrøyer oppfatter oppdagelsesrisikoen, ikke hva den er i realiteten (von Hirsch et.al 1999). Lovbrøyerens antagelse kan være aldri så feil, men han vil handle ut fra sin egen oppfatning av faren for oppdagelse. Det er for det andre av stor betydning hvordan han oppfatter den eventuelle straffen. Om straffenivået for den aktuelle forbrytelsen har økt og vedkommende er klar over det, har det liten betydning hvis han ikke frykter den, eller om for eksempel den økonomiske vinningen av lovbruddet veier tyngre enn følgene av oppdagelse. Disse faktorene kaller forfatterne for *et lovbrudds subjektive karakter*, og de hevder det er av undervurdert betydning på fagområdet (von Hirsch et. al. 1999: 6).

Som følger er det fem faktorer som er relevante for at straffen skal virke avskrekkende (von Hirsch et. al. 1999). For det første må den potensielle lovbrøyeren være klar over eventuelle forandringer i straffenivået. For det andre må han være villig til å endre sine planer etter denne informasjonen. Handler han på bakgrunn av rus eller i affekt er det mindre sannsynlig at han tar endringer som for eksempel forhøyet strafferamme i

betraktning. Er vedkommende derimot i ferd med å vurdere eventuelle tap og gevinster i forkant av lovbruddet, er det mer sannsynlig at det kommer med i betraktningen. For det tredje må han anse det som sannsynlig at han både blir pågrepet *og* straffeforfulgt. Om han tror han kan slippe unna for eksempel en pågrepelse, virker ikke straffen like truende (von Hirsch et. al. 1999).

Dessuten må han, for det fjerde, tro at den strengeste straffen skal benyttes på ham hvis han først blir oppdaget (von Hirsch et. al. 1999). Om han tror han kan slippe unna med en mildere straff, vil han handle på bakgrunn av sin overbevisning. Det spiller derfor liten rolle om han har rett eller ikke. For det femte og siste må vedkommende være villig til å føye sine valg etter den endrede oppdagelsesrisikoen eller strafferammen. Om lovbruddet uansett spiller så stor rolle i hans liv at han ikke bryr seg om endringer, vil det ha liten eller ingen effekt. Som for eksempel ved å straffe rusmisbrukere – de vil kanskje fortsette sin livsstil uavhengig av endringer fordi de opplever det som nødvendig (von Hirsch et. al. 1999: 7)

Punkt tre og fire kan være spesielt relevant for min analyse, slik man også kan se av mine arbeidshypoteser innledningsvis. Det må være sannsynlig at lovbruddet både blir oppdaget og straffeforfulgt, og i hypotesene mine foreslår jeg at dette kan være et punkt økonomiske lovbrøyttere tar i betraktning. For det første kan lovbruddene være komplisert utført slik at de vanskelig oppdages, og for det andre kan de gamble på at påtalemyndighetene hverken har den kunnskapen eller de ressursene som trengs for å forfølge saken. Så er spørsmålet om den forhøyede strafferammen i det hele tatt blir benyttet på vedkommende om lovbruddet blir straffeforfulgt. Økonomiske lovbrøyttere kan ha mange ressurser, og de kan være av den oppfatning at de havner bedre ut i prosessen fordi de for eksempel kan ha anledning til å hyre gode advokater. Om de har rett eller ei diskuteres ikke her, men de vil sannsynligvis handle på bakgrunn av sin egen oppfatning.

3.5 Straffens sosiale følger

Forfatterne mener at selv om stigma er viktig i forhold til den avskrekkende virkningen straff skal ha, er det tilfeller hvor det ikke fungerer. Stigmatisering blir ansett som en uønsket konsekvens av straffeforfølgelse (von Hirsch et. al. 1999: 39). Det tas derimot

ikke hensyn til hvordan det opererer gjennom de moralske holdningene til lovbryters omgangskrets. Stigma refererer til de reaksjoner lovbryter møter på handlingen som er begått. Hvis for eksempel venner, familie, kollegaer eller bekjente i nærmiljøet synes mindre om lovbryteren etter dette, vil han utsettes for stigmatisering (von Hirsch et. al. 1999: 40). Lovbryteren mister status i de andres øyne. Det kan være svært ubehagelig, men det som er viktig å legge merke til, er at tapet av status skjer på grunn av omverdenens normative forventninger. Lovbryteren møter negative holdninger og tilbakemeldinger fordi for eksempel soning i fengsel forteller at vedkommende har begått en uakseptabel handling. Denne fordømmelsen gir samme budskap som myndighetene signaliserer ved å straffe lovbrudd. Handlingen bryter med det som anses som legitimt.

Hvis lovbryterens nærmeste omgangskrets derimot ikke deler myndighetenes oppfatning av handlingen, vil han ikke utsettes for stigmatisering og moralsk fordømmelse (von Hirsch et. al. 1999). Dette skjer hvis omverden ikke er enig i at handlingen er uakseptabel, og myndighetene mister respekt i deres øyne. Stigmaet fungerer ikke, eller inntreffer altså ikke, fordi lovbryterens nettverk ikke synes handlingen er uakseptabel nok. Siden stigma kan være svært ubehagelig, mister straffen noe av sin preventive effekt. I en tenkt situasjon hvor en potensiell lovbryter vurderer å gjennomføre et lovbrudd, vil han kanskje ta i betraktning de sosiale følgene. Men hvis vedkommende mener at handlingen ikke sees negativt på i omgangskretsen eller i nærmiljøet, vil straffen kanskje oppfattes som mindre avskrekkende.

Dette er særlig interessant for mitt arbeid, fordi det peker på et viktig poeng i debatten om økonomisk kriminalitet og individualprevensjon. Teoretikere som hevder at økonomiske lovbreakere skal være mer vare for straffen og dens følger, forutsetter også at det skal være *spesielt* stigmatiserende for dem å bli avslørt for lovbrudd. Anseelse antas å bety mye, og de er redde for å tape ansikt. Hvis det er slik, kan økonomisk kriminalitet potensielt være et yndet mål for kriminalitetskontroll. Men om økonomiske lovbreakere på tross av avsløring og eventuell straff ikke opplever moralsk fordømmelse eller å miste sitt nettverk, kan noe av den preventive effekten av straff minske, slik som von Hirsch, Bottoms, Burney og Wikström drøfter. Likevel kan andre deler av

straffeprosessen oppleves som ubehagelig, uavhengig av graden av stigmatisering lovbryteren utsettes for.

KAPITTEL 4

4.1 Samtalene

Intervjuene tas med i et avsnitt for seg heller enn å inkluderes i ulike kapitler i oppgaven. De vil presenteres etter yrkesgrupper, på denne måten er det lettere å sammenligne og sette de opp mot hverandre. Dessuten blir det mer oversiktlig og spennende for leseren om det presenteres slik, fremfor å sette sitater inn her og der.

4.2 Advokatene

Jeg hadde samtaler med to advokater, og kaller de henholdsvis "Andersen" og "Eriksen". Av yrkesgruppene jeg intervjuet, kan advokatene sies å være de som har tettest kontakt med de mistenkte, tiltalte og dømte, og derfor ha mye kunnskap om hvordan de reagerer gjennom ulike deler av straffeprosessen. Jeg inkluderer mange sitater fra disse kildene, nettopp på grunn av deres nevnte rolle.

Forsvarerne kommer med flere eksempler på hvilken egenskaper som kan gjøre disse klientene både ressurssterke og mer sårbare gjennom straffeforfølgelsen. På den ene siden har disse klientene fordelene av å være taleføre, de har evnen til å opptre profesjonelt og rolig, følge råd fra advokaten og generelt sett te seg på en fordelaktig måte. Istedenfor for eksempel å møte uflidd i retten og rote til egen forklaring, er de pene i tøyet og kan redegjøre kort og konsist for seg. Men på den annen side treffer de på utfordringer i form av at møtet med straffeapparatet presenterer dem for en ny verden. Varetektsfengsling og er en tøff situasjon ganske annerledes en deres tidligere hverdag, og de har usikre perioder hvor de ikke vet hva som skjer og ikke har kontroll over situasjonen. De må innrette seg etter andre og ikke omvendt. Samtidig mener forsvarerne at pressen kan være ekstra pågående og er tidligere ute med å gjengi navn i økonomiske straffesaker enn i andre.

Tidlig i intervjuet med den første advokaten jeg snakket med, "Andersen", prater vi om det å bli avslørt for økonomiske lovbrudd. Jeg spurte:

K: "Starten på en straffeforfølgelse begynner gjerne med at man blir mistenkt for eller eventuelt avslørt hvis man har gjort lovbrudd. Kan du si noe om noen av klientene dine har vært inne på hvordan de har opplevd det?"

"Andersen": "Dette vil normalt henge sammen med hvordan mistanken utkrystalliserer seg. En form for mistanke kan være at en samarbeidspartner føler seg lurt og henvender seg til den som har lurt, som vi forutsetter er skyldig. Og sier: "Hei, her er det noe som ikke stemmer". Og da vil jo den personen skjønne at nå kommer kanskje dette for dagen. Og da er det jo ofte en tid på å forberede seg på det som kommer, fordi jeg har aldri opplevd at noen sier: "Sorry, men jeg prøvde å lure deg, og det var dumt du oppdaget det". For man vil jo nekte og nekte. Og da vil jo ofte neste skritt være politianmeldelse og da vil det variere sterkt hva som skjer etter anmeldelsen. I de mest alvorlige sakene vil politiet pågripe den som er mistenkt og han får status som siktet. Og en pågripelse er jo innmari dramatisk for alle kriminelle og særlig førstegangskriminelle. Men de personene du er opptatt av er kanskje de litt eldre enn de normale førstegangskriminelle som er mellom 15 og 23 år?"

K: "Ja."

A: "Som har en sosial posisjon som gjør en pågripelse mer trøblete fordi man har kanskje et arbeidssted som venter at man møter opp hver dag og en familie, kone og barn, som opplever dette. Så det er klart at dette er utrolig dramatisk. Men det er jo de aller mest alvorlige tilfellene. De aller fleste vil få brev fra politiet med innkalling til avhør. Og det oppleves jo selvsagt også som ekstremt ubehagelig. Men da har man for det første tid til å forberede seg og anledning til å tenkte igjennom og får ikke den samme følelsen av at livet passerer revy som hvis man bare pågripes i sitt rette element."

Det er altså sjelden noen innrømmer å ha begått handlingen i forkant av en avsløring eller mistanke. Ofte vil de få noen varselsignaler på at lovbruddet er oppdaget, og vil deretter ha tid til å forberede seg på det som følger. Majoriteten av de mistenkte vil kontaktes av politiet, noe som er ubehagelig. Allikevel kan det ikke sammenlignes med pågripelse på for eksempel arbeidsplassen, fordi sjokket er større, og man har ikke anledning til å forberede seg. Han peker her på at den mistenktes familieliv og arbeid kan komplisere en slik situasjon – det er flere enn den mistenkte som blir påvirket. Vi snakker videre om varetektsfengsling:

A: "Nei, det er jo dramatisk for alle som blir varetektsfengslet. Men for noen er det helt sikkert vanskeligere å takle hvis man ser på seg selv som en samfunnsstøtte, for dette er gjerne personer som har høye tanker om seg sjøl og ikke er en kul ungdom som ..."

K: "Skryter av det, eller ..."

A: "Ja, eller som da synes det er litt tøft. Det er jo noen som skryter av å ha sittet i varetekt, så det er en driftskostnad hvis man har familie eller kone, for dette er jo stort sett menn da. Men hvis man har ektefelle og unger så er det kjempedramatisk. "Nei, pappa kommer ikke hjem ...". Det er jo helt forferdelig."

Jeg spør også den andre advokaten, "Eriksen" om det samme:

K: "Hvis de ... du sa at noen få blir varetektsfengslet, hvordan tror du de opplever det oppholdet eller den tida?"

"Eriksen": "Den er tøff, det er en helt ny verden. Man er veldig opptatt av å ... ofte er man isolert i tillegg. Får ikke lov å ha besøk av andre enn forsvareren. Og begrenset tilgang til medier. Og det er greit nok, fordi hvis det står mye i media så er det tøft nok. Men akkurat den perioden er tøff. En seinere soning, hvis du blir dømt, oppleves mye, mye lettere. Da er man gjennom alt. Og jeg har aldri sett at det er selve soningen som er problemet eller belastningen, det er alt som skjer forut for ... de store mediatoppene, her har du en mediatopp (peker på begynnelsen av en tidslinje han skisserte tidligere) også har du en mediatopp her når tiltalen kommer også en ny mediatopp når du har en hovedforhandling. Som regel er det høyere mediatopp den dagen hovedforhandlingen starter, eller dagene før, også daler interessen. Også er det en liten ny topp, men ikke så høy når dommen kommer. Så mediainteressen blir på en måte høyt opp her (peker på tidslinje), den går jevnt nedover med noen opp og ned. Og for mange så er akkurat det med mediebelastningen en like stor belastning som selve saken."

Ifølge advokatene fortøner pågripelse og eventuell varetektsfengsling seg som dramatisk og tøff. Det er en spesielt vanskelig periode i forhold til det som kommer senere. Altså beskriver "Eriksen" at en eventuell soning er langt lettere å takle enn varetektsfengsling. Han beskriver mediedekningen som en særlig stor belastning, for noen like problematisk som saken i seg selv. Pågangen fra media går opp og ned gjennom prosessen, med noen topper underveis hvor interessen er særlig stor. Det er selvfølgelig ikke alle tilfeller som er offer for medias oppmerksomhet, noen saker dekkes langt bredere enn andre. Eksemplene "Eriksen" kommer med, er de som pressen fokuserer mye på. Det er allikevel interessant at han sier han aldri har sett at det er soningen som er problematisk, det er alle hendelsene forut for soning.

Jeg spør "Andersen" om hans oppfatning av de som blir frikjent for økonomiske lovbrudd:

K: "Etter rettssaken ender det enten med dom eller frifinnelse. Jeg vil tro at de som frifinnes blir lettet, for da slipper de fengsel, bot eller eventuelt annen straff. Har du noe å tilføye i forhold til hvordan du tror en som blir frikjent opplever det?"

A: "Ja ... dette er jo ekstremt individuelt, men en frifinnelse er jo ofte ikke endelig. Alle saker starter i første instans og det vil si at påtalemyndighetene kan anke en frifinnelse. Så da vil det være en seier med bismak. Den usikkerheten – hva skjer nå? Det er det ene, og det andre er at en frifinnelse vil jo aldri få samme oppmerksomhet som en arrestasjon, en siktelse, som en mistanke, som en tiltale, så selv om man blir frifunnet er det kanskje gjenstand for en liten notis i en avis som ingen ser, mens man har blitt hengt ut på forsider i mange aviser i lang, lang tid. Så derfor tror jeg det er mange som opplever at en frifinnelse er ikke noe renvaskelse. Og det er det i og for seg heller ikke, for med det kravet vi har til bevisovervekt i straffeprosessen så er det ikke nok at det er 51% sannsynlighet for at de er skyldig. Men at det må være til en viss grense med sannsynlighet, noen ganger så snakker vi om at det må være helt sikkert. Og da kan det ofte hefte en sånn usikkerhet ved frifinnelse. Ingen røyk uten ild ... "Ja, ja han hadde sikkert gjort det allikevel ..." og ekstremstasjoner på det er de som blir frifunnet i en straffesak, men som blir dømt til å samtidig betale erstatning for det de er frifunnet for å gjøre, det er liksom det helt ytterliggående eksempelet. Altså har man gjort det allikevel, men man kan ikke straffes for det. Så en frifinnelse oppleves sikkert som en seier, men svært ofte en seier med bismak."

"Eriksen" svarer på det samme spørsmålet:

"Nei, det ... hehe, det er klart at en frifinnelse er jo bra, samme som en henleggelse, men man føler jo at det henger noe igjen likevel. Og det gir seg utslag i en form for bitterhet. Livet er jo ... de mener at de langt på vei er straffet gjennom det som har skjedd, selv om de blir frifunnet eller saken blir henlagt. Og en bitterhet som gjør at de tenker oppreisning, erstatning – hevn. Den endelige oppreisningen er jo liksom det store plasteret på såret, en høytidelig erklæring om at du er uskyldig, og du er ... og du skal få kompensasjon for alle tap du har lidd. Men det oppnår man jo veldig sjelden, du får aldri dom for at du er uskyldig, du får dom for at du ikke er skyldig i det man er tiltalt for. I beste fall. Så det ... selv om en frifinnelse eller henleggelse er en veldig lettelse og grei avklaring, så er man ikke hundre prosent ferdig med det som har skjedd. Og jeg har en reflektert klient som er i denne fasen her, altså fra etterforskningsfasen, du er løslatt men det er ikke tatt ut tiltale ennå. Og han sier at han føler at han er i åpen soning, fordi han er dømt av hele verden, ikke har han jobb, venner ser på ham rart, familien støtter opp om ham, men likevel ... han føler at han er i åpen soning, og det vil han være ... derfor vil han føle at han har sonet en straff selv om det ikke skulle bli reist tiltale mot ham."

Her er advokatene samstemte i sin oppfatning; en frifinnelse kan altså beskrives som en seier med bismak. Mediaoppmerksomheten i forkant av rettssak og dom er problematisk fordi mange vil legge merke til sakens opptakt og selve rettssaken, mens frifinnelsen får liten oppmerksomhet i forhold. Begge advokatene, i likhet med flere av mine kilder, sier at økonomiske straffesaker ofte får mer mediefokus enn andre saker. Hvorvidt dette stemmer eller hvorfor det i tilfelle er slik ønsker jeg ikke gå inn på, men det er tydelig ut i fra intervjuene at negativ omtale oppfattes som noe det er vanskelig å takle.

”Andersen” og jeg snakker videre om mediedekning, og hvordan det kan påvirke både omgangskretsen og mistenkte eller tiltaltes mulighet for arbeid senere:

K: ”Vet du noe om hvordan reaksjonene fra de nærmeste, venner og familie for eksempel, hvordan det har vært når de har kommet igjennom prosessen med rettssak også videre. Tror du de ofte har fått mye støtte eller ...”

A: ”Dette er jo innmari forskjellig, men reaksjonene har ofte vært kjempenegative, særlig på offentlig omtale, det er belastende for ... en gammel mor eller en gammel far som er stolt av sønnen sin som har gjort det så bra i livet, og da er jo fallet så uendelig stort, når man er vant til å lese om en person på næringslivssiden i Aftenposten og Dagens Næringsliv som en vellykket forretningsmann, også kommer det plutselig at han har drevet med svindel og bedrag. Foreldre er jo ofte stolte av ungene sine, og det å ha en sønn som går på attføring på NAV er jo trist, og om man har svindlet til seg trygdeytelser og må sone 60 dager i fengsel er ikke fallet så stort. Mens for en som er liksom utad vellykket så er det opplagt at det er kjempevanskelig for gamle foreldre og ektefeller eller for barn. Mobbing på skole er jo nådeløst.”

K: ”Ja. I forhold til det å fortsette i jobb man har hatt eller prøve å få seg en ny jobb. Det avhenger selvfølgelig av størrelsen på saken, vi var inne på det i stad også, at hvis man har vært heftig omtalt i media er det kanskje ikke så lett å få seg jobb senere.”

A: ”Ja, men det avhenger jo da ... jeg tror ikke Kjell Inge Røkke led noen nød av at han måtte sone 30 dager i fengsel. Jeg tror ikke det har hatt *noe* å si for måten han har blitt behandlet på. Så det er jo sånn at man kan bli for stor også, bare hevet over alle vanlige mekanismer. Men for andre som da [tidligere klienter] så er det dramatiske endringer i livsretningen, klart.”

Forsvareren peker her på at omgangskretsens forventninger kan være annerledes for denne typen klienter. De har allerede nådd langt og opparbeidet seg mye, slik at det å bli avslørt som "kriminell" kan føre til et større fall. Jeg sier ikke at det nødvendigvis er slik, men det kan oppleves som en større skuffelse og et større avvik fra forventningene man hadde om vedkommendes fremtid. Vi er her tilbake til mange av teoretikernes antagelser om at straffens følger er vanskeligere å takle for økonomiske lovbrystere fordi fallet er større, og det å bli straffeforfulgt er en stor ripe i lakken. Dette kan settes i motsetning til for eksempel en innbruddstyv som høster anerkjennelse fra miljøet etter et fengselsopphold (Braithwaite 1989: 54). Det er en nyanse her, som "Andersen" sier. Noen kan bli for store slik at lite påvirker deres muligheter, og at ikke engang fengselsopphold stikker kjepper i hjulene for fremtidig suksess.

Forsvareren "Eriksen" reflekterer rundt pressedekning:

K: "Vi var litt inne på det at media ofte er involvert. Jeg vil jo tror at man ... nei, det kan jo være begge deler, men jeg vil tro at man kanskje vil unngå så mye kontakt med media, men at det kan være mye press derfra. Men har de noen fordeler i de tilfellene hvor de har kontakt med journalister og reportere?"

E: "Ja, fordeler i ... så lenge man er tiltalt eller siktet så er *all* mediaeksponering negativ, man har ikke noen fordeler av det. Men så erkjenner de jo de fleste, og jeg sier til dem at vi må akseptere at media har en jobb å gjøre. Og mediedekning kan du ikke unngå, så det gjelder å begrense skaden, gjøre den minst mulig skadelig. Og det gjør du blant annet ved at du ikke selv uttaler deg, du står ikke frem, advokaten som regel svarer på korte spørsmål. Røper ikke taushetsbelagt materiale naturligvis, for det vil bare hause opp saken. Svare, men kort. Du samtykker ikke til fotografering. Det er et spørsmål om når du skal samtykke til fotografering, det diskuterer vi ofte, men aldri her i den fasen (peker på tidslinjen), men når du kommer til saken, så har du jo en ... (hører ikke hva intervjuobjektet sier) som sier at den tiltalte kan nekte fotografering under saken og til og fra saken. I store saker pleier jeg å gi det rådet at et eller annet foto greier de å skaffe allikevel, om de så skulle gå i passarkivet å finne et dårlig svart/hvitt – foto så er du like godt tjent med at du sier jo, vi aksepterer foto på vilkår, for eksempel at fotoet skal tas i situasjoner som vi kontrollerer, aldri i nærheten av en politimann for eksempel, og gjerne mens man er avslappet og optimist og sånn. Så det er mitt råd, og det pleier de fleste å følge."

K: "Mm. Har de noen personlige egenskaper som kan gjøre det enklere i den perioden de soner?"

E: "Ja, de får større grad av frihet og tillit fordi de ikke er rusmisbrukere og som regel oppfører seg pent og kan påta seg tillitsoppgaver."

K: "Får litt mer å gjøre."

E: "Ja. Nå stiller du spørsmål om de har sider ved dem selv som gjør at de får fordeler. Jeg vil ikke si de får fordeler, jeg vil bare si at disse tingene letter deres gjennomføring av saken. De har enormt masse ulemper i forhold til kriminelle som ... kan godt kalle det mer tradisjonell, volds – og vinning og narkotikakriminalitet. De tradisjonelle kriminelle har jo ikke den mediabelastningen. Du finner aldri et foto av en voldtæktstiltalt, knapt nok av en drapstiltalt. Store narkotikasaker og store smuglersaker aldri ... veldig sjelden navnet blir kjent. I en økokrim – sak er navnet kjent veldig fort."

Pressen kan altså være pågående, og i noen tilfeller kan man være tjent med å samarbeide noe, slik at man for eksempel har innvirkning på hvilket bilde som trykkes i avisene. "Eriksen" mener mediedekningen en siktet blir utsatt for er utelukkende negativ, og ofte mer omfattende for de siktet for økonomiske lovbrudd enn ved andre lovbrudd. De som blir dømt til å sone en dom i fengsel kan få flere oppgaver fordi de oppfører seg rolig og ikke benytter seg av rusmidler. Kilden mener ikke slike karakteristikk gir dem direkte fordeler, men det gjøre gjennomføringen av prosessen lettere for dem rent personlig.

"Andersen" er her inne på det samme temaet som "Eriksen", og viser hvordan sakens størrelse og offentlig omtale av den kan ha innvirkning på livet til en tiltalt for økonomisk kriminalitet:

K: "Det er klart det ... hvordan man føler det når man blir dømt avhenger veldig mye av hva slags dom man får da, men kan du si noe om hvilke typer følelser hvitsnippene har gitt uttrykk for etter at de har blitt dømt?"

[Pause]

K: "Sikkert litt vanskelig å svare noe på det ..."

A: "Altså, en som driver et lite datafirma og som blir dømt for å svindle en leverandør og kanskje må sone 6 måneder i fengsel har jo ikke store problemer med å starte opp et nytt datafirma eller ta seg jobb, fordi man vil ikke være offentlig kjent og omtalt, mens disse [tidligere klientene] fikk

jo ødelagt sine politiske karrierer eller en av dem [en tidligere klient] er forstsatt politisk aktiv. Det største talentet av dem [en tidligere klient] har jo gitt opp politikken fullstendig. Så dette her har jo ødelagt livene deres eller deler av livene deres i hvert fall. Som for eksempel [en økonomisk lovbryter omtalt i media] som er dømt for innsidehandel, eller for å gi innsideopplysninger til andre som har kunnet gjennomføre innsidehandel, og fått noe penger for det. Han var jo bedriftsrådgiver og kommunikasjonsrådgiver og når han ble dømt i lagmannsretten så er det et ... hvem vil ansette en kommunikasjonsrådgiver som er dømt for å lekke opplysninger? Jeg har lest at kona har gått fra ham og alt er bare trist og leit. Så for sånne som ham er jo dette utrolig dramatisk. Mennesker som lever av tillit eller å skape tillit kan jo ikke pådra seg sånne ting og tro at de kan fortsette. Så har man jo de som er ansatte i kommunen som er dømt for underslag eller utroskap, man mister jo jobben samtidig. Politifolk som gjør kriminelle handlinger mister jo jobben. Så selve fallet vil avhenge av hvilken rolle og jobb man har i utgangspunktet. ”

”Andersen” mener at den rollen man har i utgangspunktet også avgjør konsekvensene av dom og offentlig omtale. For de fleste vil en dom ha avgjørende betydning for fremtidig arbeid. Selv om det fører til dramatisk endringer og er en belastning for økonomiske lovbrytere, impliserer ”Andersen” at vedkommende bør forutse det. Om man begår underslag eller annen form for kriminalitet kan man bli uønsket som arbeidstaker.

Jeg snakket med begge forsvarerne om soning av fengselsdom, og hvordan de oppfattet økonomiske lovbrytere i denne situasjonen. ”Andersen” blir spurt om følgende:

K: ”Hvis det er noen av klientene dine som har sonet i fengsel, har du hatt kontakt med de underveis i soningstida?”

A: ”Ja. Dette er personer som kanskje er vant til å bestemme en del selv om har stor innflytelse over hvordan livene deres skal være. Å havne i en fengselsanstalt vil si at du fratas nærmest alt ansvar over ditt eget liv. Du skal gjøre som du får beskjed om. Og det er opplagt at mange av dem har problemer med å takle den fengselsdisiplinen. Men å si at de havner opp i større problemer er feil, fordi tradisjonelle vinningskriminelle som har rusproblemer har lavere impuls kontroll og ikke samme evne til å tenke rasjonelt, så de havner opp i problemer fordi de kommer i konflikt med andre eller fordi de ikke er i stand til å styre seg. Mens hvitsnippkriminelle havner opp i problemer fordi de skal legge seg opp i hvordan de blir behandlet. Kjenner du den engelske politikeren Jeffrey Archer? Han var en konservativ politiker og en ganske kjent engelsk forfatter som ble dømt for en form for økonomisk utroskap og han ble dømt til en relativt lang ubetinget fengselsstraff. Han har skrevet to bøker om hvordan han opplevde fengselsoppholdet. Jeg har lest den første av dem. Den var interessant men ikke så interessant at jeg har anstrengt meg for å

finne den andre. Men det gir et interessant bilde av det du spør etter så det kunne kanskje være relevant for oppgaven din.”

Vi snakker videre om at boken kunne være interessant for meg å lese. Informanten kommer så på en mann med kallenavnet ”Gale- Kurt”. ”Andersen” sier:

”Han ble dømt til mangeårig fengsel for å svindle Kjell Inge Røkke, vel? For han var en kremmerkar som Røkke så de hadde noe business sammen, så Gale-Kurt lurte Røkke. Sikkert andre også. Han ble dømt til ubetinget fengselsstraff og satt en god stund i fengsel. Jeg husker jeg leste en del om det som skjedde i de anstaltene han satt. Det ble fullstendig ... han fikk gjennomført masse fengselsreformer. ”Innelufta er for dårlig”. Fengselet måtte bytte ventilasjonsanlegg og masse ... og han brukte energien og kunnskapene til det beste for de innsatte og det er en måte disse menneskene kan gjøre om fengselsoppholdet til noe meningsfylt. Jeffrey Archer, han mener jeg skrev noe om at han innførte kontortid i fengselet hvor han tok imot innsatte som han rådga. Han var jo en innsiktsfull og erfaren eldre mann som hadde vært på maktens høyeste tinde. Jeg lurar på om han hadde adelstittel og omgås dronninger og stasministre. Så han rådga folk og hjalp de innsatte med å skrive søknader og var en ressurs for de andre i fengselet. ”

”Eriksen” om reaksjoner på dommen og tiden som følger etter det:

K: ”Hvordan reagerer de som da blir dømt? Jeg forutsetter at det avhenger mye av dommen da, men har du noen eksempler på hvordan de uttrykker det?”

E: ”Hmm ... nei, altså det er svært sjelden, svært sjelden eller aldri at man etter en dom, forutsatt at dommen er rettskraftig, erkjenner at dommen er nok riktig likevel. De fleste sier at de føler dommen som uriktig, og at de skulle vært frifunnet. Men allikevel er mitt inntrykk at soningen går greit, og at de legger det bak seg altså.”

K: ”Kanskje det verste er over da?”

E: ”Ja, da er det verste definitivt over. Og jeg har jo besøkt noen som sitter og soner, og de sier helt klart at dette med soning er ikke noe problem, vi har det relativt greit nå under soningen. Da har de ordnede forhold forutsatt at beregneligheten er tilstede. De vet hvor lenge de skal være, de vet når de har permisjon, mange vet på forhånd når de skal inn å sone, hvor de skal sone. Det er den her varetektsfasen hvor du ikke aner noenting, hvor skal jeg sitte, hvor lenge skal jeg sitte, også videre. Det er mye verre enn soningsperioden.”

K: ”Usikker periode.”

E: "Ja."

"Andersen" peker på at selv om økonomiske lovbrøttere ikke støter på de samme problemene under soning som tradisjonelle kriminelle, kan de ha vansker med å innrette seg etter forholdene i fengsel. De misbruker svært sjelden rus og kan kontrollere eventuelt sinne, men samtidig har de trøbbel med å akseptere tap av kontroll og oversikt over sin livsførsel. Likevel peker han for eksempel på Jeffrey Archer som hjalp mange av sine medfanger, og "Andersen" mener at det er en måte for disse klientene å gjøre om fengselsoppholdet til noe meningsfylt på. De kan gjøre nytte av sine kunnskaper og ressurser til å bistå andre fanger som ikke har de samme evnene. Selv om det kan være vanskelig å tilpasse seg livet i fengsel, sier dog "Eriksen" at soningsperioden er lettere enn det som skjer forut for den fordi noe av usikkerheten er borte. Soningen er lettere å forholde seg til, og man vet i større grad enn før hva som venter. Han sier også at det tilhører sjeldenhetene at klientene er fornøyd med dommen, men at de svært ofte mener de burde vært frikjent. På tross av denne opplevelsen har han inntrykket av at de forsoner seg med dommen etter en tid, og at soning av fengselsdom er relativt uproblematisk sammenlignet med tiden i forkant.

"Andersen" reflekterer over hvilke ressurser mistenkt eller tiltalt for økonomiske lovbrudd har:

K: "Nå har vi nettopp vært litt inne på det, at hvitsnippene kan ha noen fordeler eller ressurser som de kan bruke til sin fordel. Tror du de har noen fordeler i forhold til prosessen hvor de blir mistenkt for lovbruddet? Noen egenskaper som de kan dra nytte av?"

A: "Ja ... de er ofte i stand til å tenke strategisk. De fleste kriminelle etter min oppfatning er det jeg kaller for patologiske løgnere. De kan aldri snakke sant. Og det vil si at de nekter for alt. Og jeg lærte av en advokat en gang at det er lurt å overtale den tiltalte til å tilstå det han helt sikkert blir dømt for. For det er ganske vanlig at bevisene da er ugjendrivelige, også nekter de for å ha gjort det. Og da sitter dommeren og tenker: "Okey, han nekter for det som åpenbart er helt sikkert at han har gjort, så da har han sikkert gjort alt det andre også. Selv om bevisene ikke er så sterke." Så det har jeg forsøkt å gjøre, og gjort det med hell noen ganger, overtalt tiltalte til å tilstå det de må bli dømt for. Og heller angre å si de er lei seg hvis det er det de er, også nekte på det de virkelig nekter for å ha gjort. Fordi det er sikkert mange som blir dømt for noe de ikke har gjort, for det er så åpenbart at de lyver hele tiden så da er det umulig å vite når de tross alt snakker sant. Og sånn

tenker jeg hvitsnipper har en bedre evne til å tenke strategisk. Eller mer øvelse i å tenke strategisk og hva som kan være en fordel og hva som kan være til gagn. Og "you win some, you loose some". Akseptere at man taper noe, og hvis man er nødt til å gjøre det, så får man heller kjempe for de seirene som det er mulig å kjempe om, i stedet for å kjempe overalt på alle kanter og tape absolutt alt. Det er en fordel. Også har de mange andre fordeler. De er ofte ganske pene i tøyet, og kan også være dommerens likemenn. De kan ordlegge seg høvisk og banner ikke, og snakker hele setninger og ikke bare enstavelsesord, og de er på en måte en som dommerne kjenner igjen. Enten som en av sine egne eller kanskje som en av sine egen barn. "Dette kunne like gjerne vært en kamerat av sønnen min". Det er opplagt at de har en fordel med den identifikasjonen med dommerne."

K: "Tror du de kan oppnå litt mer forståelse?"

A: "Ja. Dette er ofte personer som kommer fra samme klasse som dommerne. Dette er ikke utslåtte rusmisbrukere, men middelklasse, høyere middelklasse eller overklasse i den utstrekning vi har det. Noen har vi jo."

K: "Ja. Har de noen av de samme fordelene i avhør, at de allerede da vet litt hva de bør si?"

A: "Ja. Avhør er jo en egen disiplin. Det er jo sånn at enstavelsesord gjør seg ikke. Den som kan fortelle sammenhengene og flytende og svare på det man blir spurt om og kan tenke på hva som er fornuftig og kan da svare. Og kan tenke så langt fram at man ikke sier noe som kan vise seg å være dumt i ettertid. [...] det er ikke så lett å huske ting som har skjedd for et år siden, datoer eller tidspunkter eller hvem som sa og gjorde hva. Og det å skulle sitte å skulle forklare seg og så komme på at det man sa var feil eller få det lest opp og tenke på det, og så si: "Nei, det var ikke sånn allikevel!". For da tar ikke polititjenestemannen å fjerner det du har sagt, men da føyer han til: "Etter å ha fått avhøret opplest hevder siktede at det han sa ikke stemmer, eller da vitnet, og ønsker det rettet til ..." og det ser jo kjempemistenkelig ut. Og for en som kanskje ikke er like trenet i å tenke abstrakt så er det jo lett å plumpe uti og tenke at dette var kanskje ikke så lurt. Så skjønner man at dette henger jo ikke sammen, og så skulle begynne å endre på det. Eller endre på ting i retten. For da vil aktor si: "I avhøret, eller husker du hva du sa i avhøret?" "Nei, jeg tror jeg sa det samme som nå." "Da vil jeg gjerne fortelle deg det du har sagt." Også leser aktor opp, og da spør han "Har du noen kommentar til det?" "Ja, det jeg sa i avhøret stemmer ikke." "Hvorfor stemmer ikke det?" "Fordi jeg husket ikke." "Men er det sånn at du husket feil for seks måneder siden, men husker riktig seks måneder etterpå?" Ikke sant? Så den som kan unngå sånne ting blir jo mye mer troverdig. Helt klart."

De tiltalt for økonomiske lovbrudd kan ifølge "Andersen" være mer lik dommeren enn mange andre tiltalte, det er mer sannsynlig at han eller hun kan identifisere seg med

dem. Det gjelder både fremtoning og oppførsel, og advokaten sier det er en fordel for tiltalte. Dessuten har de, som kilden min her er inne på, god evne til å tenkte strategisk og ikke rote til sin egen forklaring. Det gir igjen større sjanse for å bli trodd enn om man famler og glemmer hendelsesforløp og lignende. Slik "Andersen" beskriver har de altså den evnen og treningen i å tenkt strategisk hele veien gjennom avhør og rettssak, slik at de sjelden roter til sin forklaring. De konkrete svar og går ikke tilbake på tidligere uttalelser, og fremstår som mer troverdig. Teorien om at økonomiske lovbrystere skal være mer sensitive for straffeprosessen fremstiller de som sårbare, men de har også mange ressurser som igjen kan gjøre prosessen lettere å takle. Om det har noe å si i straffeutmålingen kan man bare spekulere i. Men mørketallene i forhold til økonomisk kriminalitet er store, det kan være et fåtall som blir avslørt. Om de som blir avslørt har feilberegnet i forhold til oppdagelsesprosent og påtalemyndighetenes ressurser, viser noen av mine kilder at de kan "ta igjen det tapte" senere i straffeforfølgningen på grunn av sine ressurser.

"Eriksen" om det han mener er klientenes ressurser:

K: "Hva med i avhørssituasjonen, er det noen egenskaper de har som kan være til fordel for dem?"

E: "Ja, egenskaper man har eller lærer seg – til å være nøyaktig, svare kort og presist på spørsmål, ikke gi seg til å spekulere. Ikke gi deg til å karakterisere eller bebreide seg selv. Intellektuelle, analytiske evner. I mange økokrim- saker som dreier seg om gjennomførte transaksjoner og forretninger, så gjelder det jo å forstå ting, og ... det er mange eksempler på at etterforskeren, eller den som stiller spørsmål, ikke har forstått deler av den bebreidelsen som er rettet mot den siktede ... men det er det mange eksempler på. Stort sett er de noe bedre i økokrim enn i de lokale politidistrikt, men heller ikke i økokrim er det alltid at ... det slår en ofte at til og med aktor ikke har forstått grunnleggende mekanismer i det økonomiske liv eller handelslivet eller næringslivet og transaksjoner, og hva som skjer hos profesjonelle meglere for eksempel."

K: "De forstår ikke helt hva det dreier seg om?"

E: "Nei. Og hvis da den siktede har en evne til å fremstille det på en overbevisende måte, og systematisk, så vil man ha en viss fordel, ja."

K: "Hva med under rettssaken, kanskje spesielt når de skal vitne eller ta ordet selv, er det noen fordeler de har der?"

E: "Altså, i økokrim- saker kontra andre straffesaker, så er det jo den forskjellen at tiltalte jo som regel er mye mer talefør og har mye større evne til å snakke og fremstille sin egen sak. Enn for eksempel rusmisbrukere i narkotikasaker, som jo ikke har ... evnen til å fremstille sin sak. Så ja, det har de jevnlig."

K: "Merker forskjell der?"

E: "Ja, ja absolutt. Voldsom. Også har de ofte den fordel at i økokrim ... jeg har aldri opplevd at en økokrim – tiltalt sitter i varetekt fram til saken. De er alltid løslatte, og da vil de komme velkledde og pent utseende i retten. Mens en som sitter for narkotika, er tiltalt for narkotika eller grove voldsforbrytelser ofte sitter i varetekt også under saken og da ser man det på dem. De er verken velkledde eller velstelte som tiltalt."

K: "Får ikke de samme mulighetene til å forberede seg?"

E: "Nei, ikke på langt nær så ofte."

Begge kildene gir forholdsvis like beskrivelser, og mener at tiltalte ofte er velkledde når de møter i retten. De har gode faglige kunnskaper, og redegjør konkret og godt for seg. De ulike sakene kan være innviklede å forstå for etterforskerne, og mistenkt eller tiltalt kan ofte bidra med kunnskap på området. De er altså sterkt fremme både faglig og språklig sett, og sammen med et velstelt ytre fører det til at de har bedre evne og mulighet til å få frem sin side av omstendighetene. "Eriksen" sier han merker stor forskjell på de tiltalt i økonomiske straffesaker sammenlignet med de som for eksempel er tiltalt for narkotikalovbrudd. "Andersen" og "Eriksen" har gitt eksempler på hvilke egenskaper og ressurser som ofte kjennetegner de som er mistenkt eller tiltalt for økonomiske lovbrudd. De beskrives jevnlig av kildene som ressurssterke, men det er også et spørsmål om ressursene alltid er en fordel. "Andersen" reflekterer rundt temaet:

A: "Ja, det er jo opplagt at det er bedre å være rik og frisk enn syk og fattig. Det er bedre å være skolert og velutdannet enn å ikke ha noen ting. Det er bedre å ha et sosialt nettverk og ha bekjenskaper man kan ha nytte av enn å bare kjenne folk man egentlig bør holde seg langt unna. Så er jo spørsmålet da om man blir slått hånden av eller om man blir akseptert. "Ja, ja. Det er nå synd på Preben, han dummet seg litt ut. Men han er ikke så smart som oss." Hvis det er sånn, da. Men det er opplagt at hvitsnippene har noen fordeler i ettertid. Men de har en ulempe også, det er

at mange flere har hørt og lest om det de har gjort enn det en helt vanlig lastebilsjåfør som stjeler av lasset, ikke så mange som hører om det.”

K: ”Nei, det er jo ikke det. Hvis de opplever mye negativ omtale i pressen, har de noen forutsetninger for å takle det bedre enn andre tror du? Eller kan det ofte oppleves som mer dramatisk og mer vanskelig?”

A: ”Opplevs vel som mer dramatisk, helt klart. Det finnes jo eksempler på hvitsnipper som rett og slett tar livet av seg. Tore Tønne er kanskje det siste eksempelet. Nå er det vel litt usikkert om det er straffbart det han har gjort, men etisk var det ikke, og det var i hvert fall ikke ... advokatfirmaet er vel straffet for det som skjedde tror jeg. Erik Jarve, direktør i Oslo Børs druknet seg jo når det ble kjent at han hadde begått underslag. Så det er opplagt at fallet er mye større.”

De kan ha gode økonomiske ressurser, en utdannelse å falle tilbake på, og et sosialt nettverk de kan benytte seg av. Dette kan være til deres fordel, men samtidig kan det være en ulempe – flere kan ha lest om hendelsene i pressen på grunn av mistenkte eller tiltaltes stilling eller omdømme. Så er det spørsmålet, som ”Andersen” er inne på; vil man bli akseptert av sine nærmeste eller frosset ut? Kilden mener her at fallet er større, og at avsløring og omtale oppleves som svært tungt for mange. Han viser også her hvilke ressurser mistenkt eller tiltalt kan benytte seg av, noe som kan komplisere arbeidet for påtalemyndighetene:

”Det er sjelden negativt å ha mye penger ... unntatt i religiøs sammenheng. Skal vel være vanskeligere for en rik mann å komme til himmelen enn kamelen gjennom nåløyet. Men i det store og det hele er det en fordel å ha penger. Staten gir deg bare en advokat som igjen får begrenset anledning til å jobbe med saken din. Får jo ikke uendelig antall timer til å forberede seg, men den som er rik kan jo hyre inn et batteri med kjempedyktige advokater. Og det er mulig å trenere og det er mulig å ... ja, gjøre ting vanskelig for påtalemyndighetene, for politiet har det jo ikke så lett. De har begrenset med ressurser, mens den som har uendelig med ressurser kan holde på, så klart det er en fordel.”

Det går igjen i dataene fra forsvarerne at de tiltalte eller mistenktes fordeler eller egenskaper som kan lette prosessen for dem, er taleførhet og evnen til å tenke klart og rasjonelt. Det være seg i avhør og rettssak spesielt, men også gjennom hele prosessen generelt. Det hjelper på den måten at de kan virke mer troverdig, slik som ”Andersen” er inne på. Han sa også at avhør er en egen disiplin, og det å rote seg bort i forklaringer,

glemme noe for så å huske noe annet, sjelden er en fordel. De tiltalte har da den fordel at de har mindre sjanse for å gjøre nettopp det. De kan forklare ting på en konsis måte.

”Eriksen” snakker om det å være forsvarer for en mistenkt eller tiltalt for økonomiske lovbrudd. Selv om disse klientene kanskje står sterkere økonomisk sett enn andre mistenkte eller tiltalte, er vilkårene de samme. Når det er sagt kan de benytte seg av hjelp fra flere hold, og står sterkere i valget av forsvarer:

E: ”For min egen del tror jeg aldri, kanskje med ett unntak, fått privat betalt i den type saker. Får alltid oppnevning, og da er det staten som betaler, da er vilkårene nøyaktig det samme enten det er tradisjonell kriminalitet eller økokrim – saker. Men, jeg tror nok at evnen til å velge advokat og evnen til å hyre inn også annen profesjonell bistand er større hos ressurssterke straffeklienter enn hos ressursvake.”

K: ”Ja. Er det noen fordeler for en forsvarer å ha en ...”

E: ”Ja! Veldig stor fordel. Åh, du får så mye hjelp vet du. De er taleføre, de kan forklare saken. Og du kan diskutere ting med dem, de er rasjonelle, de følger råd. Så det er en kjempefordel, det er stimulerende å jobbe med mange saker. Jeg vil si jeg har lært masse om mye forretningsliv av å være forsvarer i økokrim – saker. Får innblikk i masse deler av norsk næringsliv og samfunnsliv som jeg ikke kunne fra før.”

K: ”Hm, ja. Det blir kanskje en litt annen dialog?”

E: ”Ja, helt annen dialog.”

K: ”Mm. Tror du de krever mer av forsvarerne sine?”

E: ”De forventer nok mer, jeg mener at forsvareren skal jo ikke styres av klienten i straffesaker, man skal gjøre det som er klientens beste uavhengig av klientens egne syn og forventninger, men det ligger mer til rette for at man drøfter spørsmål i straffesaker med klienten. Og de har et realistisk syn på riktig forventingsnivå.”

Selv om disse klientene ikke får noen andre vilkår enn andre tiltalte, kan de ha muligheten til å hyre inn ytterligere profesjonell bistand. Beskrivelsen til ”Eriksen” gir også et inntrykk av godt samarbeid mellom advokat og klient, de kan diskutere saken på et annet plan enn hva som er tilfellet med andre typer klienter.

"Andersen" reflekterer omkring anger forbundet med lovbruddet:

A: "Status er vel ikke en subjektiv følelse, det er mer en sånn ... hvordan man utenfra objektivt blir sett på. Og jeg håper jo på at i de fleste miljøer så ser man negativt på det at man blir straffedømt. Men på den annen side så skjer det jo uendelig mye kriminalitet i næringslivet, og det er bare en liten del som blir avdekket. Det er litt sånn som jeg sa i stad, at "Det er synd for Preben, som var så dum at han ble tatt". Og det er den eneste måten man taper status på at man var så dum."

K: "Hehe, ja, at man ikke gjorde noe annerledes?"

A: "Ikke det at man gjorde noe ulovlig, for det er liksom allment akseptert."

Lengre ut i intervjuet er vi inne på det samme temaet:

K: "Har du opplevd at noen av klientene har gitt uttrykk for at de angres på det de har gjort på noe vis?"

A: "Hmm ... "

K: "Kanskje litt forskjell på hva de angres på?"

A: "Jeg vil heller si at de angres på at de ble tatt."

K: "Heh, ikke på det de gjorde, men på at de ble oppdaget?"

A: "Ja. Det er nesten fælt, men jeg tror det er mer det man angres på, ikke at man gjorde noe. Disse personene vil ha forklaringer på hvorfor det ble sånn. "Det var ikke meg, det var noen andre som har skjovet skylda på meg." Det kan jo være at det er sant, men at de ikke har vært i stand til å sannsynliggjøre det. Men at det er en måte som de rasjonaliserer overfor seg sjøl. Men det er liksom ikke vanlig, heller ikke blant denne typen lovbrøyttere at de innrømmer skyld. Selv han [en tiltalt for økonomiske lovbrudd omtalt i media], han har stort sett nektet for det meste jeg har greid å få med meg. Det er liksom ikke måte på, det at han bruker kommunens penger og kjøper privat, nei, men det var jo egentlig noe som kom kommunen ... ikke sant, det er på en måte sånn, rasjonaliserer ting bort og rettferdiggjør det. Så har ikke vært inntrykket at han har angret noe særlig heller. Så jeg tenker at det er vanlig. Og sånn fakturasvindlere og sånn ... "Nei, det var ikke jeg som gjorde det, det må ha vært noen andre". Ikke sant, jeg vet ikke helt. Det er ikke vanlig at man tilstår for advokaten men nekter i retten, det er gjerne sånn at man nekter for advokaten og. Nei, anger er ikke noe fremtredende."

Hans inntrykk er at det ikke er forbundet mye stigma og moralsk fordømmelse med det å ha begått handlingen, men heller det å bli avslørt. "Andersen" oppfatter derfor at få uttrykker anger over handlingene de har begått, og holder fast ved andre forklaringer enn at de selv er skyldige. Han mener det kan være en form for rasjonalisering. Von Hirsch, Burney, Bottoms og Wikstrøm hevder at det er et problem i forhold til allmennprevensjonens effekt er når stigma ikke fungerer, eller når stigmaet rettere sagt ikke er der (von Hirsch et.al. 1999). Utmåling av straff skal fra myndighetenes side signalisere at handlingen er uakseptabel og fortjener en slik reaksjon (Mathiesen 1987). Noe av dette budskapet kan bli borte underveis om lovbrøtteren selv og omgangskretsen ikke deler betraktningen.

Avslutningsvis i avsnittet om forsvarerne skal jeg gjengi noe av den diskusjonen vi hadde om økonomiske lovbrudd og allmenn – og individualprevensjon. Først "Andersen" og hans refleksjoner rundt tema:

K: "Ja. Tror du ... eller hvis jeg kan spørre på en annen måte, hva tror du oppleves som mest skremmende eller mest negativt i straffeprosessen? Det vil sikkert variere fra person til person, men hva tror du de opplevde som verst?"

A: "Nei, jeg vil si det de opplever som verst er ikke straffeprosessen, men den offentlig omtalen. Det er ille å få en bot, det er ille å gjennomføre en rettssak, det er ille å bli satt i fengsel, men jeg tror for de aller, aller fleste, de ville heller hatt en større bot eller en strengere fengselsstraff om de hadde sluppet offentlig omtale. For det er ... det er en merkelig psykologisk mekanisme hos de fleste mennesker at hvis vi snubler og detter ute på gata så noen kan se oss så synes vi det er kjempeflaut, enten det er sommer eller vinter, vi synes det er gruelig flaut, og er redd for at noen skal se oss og spretter opp, selv om vi har slått oss halvt i hjel så bare later vi som ingen ting. Og jeg tror at det er noe av det samme at vi ikke vil tape ansikt. Det spiller ingen rolle om det var vondt, vi er nødt til å late som om dette gjorde ingenting, pytt pytt sann. Og det er vondt å sitte i fengsel, men det går bare jeg ikke taper ansikt. At naboen leser om hvorfor jeg er på tre måneders feire, liksom. Så jeg tror at det oppleves som det verste."

K: "Mm. Tror du andre næringsdrivende kan la seg avskrekke fra å begå kriminalitet, eller tror du bare de vil være mer forsiktige hvis de ser hva som skje med en kollega for eksempel?"

A: "Jeg tror ikke det er enten eller, jeg tror det er begge deler. Dette er jo da straffens allmennpreventive virkning, og jeg tror på allmennprevensjon, jeg. Og jeg tror særlig på allmennprevensjon blant de som begår rasjonelle lovbrudd, ikke sånn slagsmål i fylla eller drap i affekt. Men hvor man ut i fra nærmest en bedriftsøkonomisk kalkyle kommer til at her vil man gjøre noe straffbart. Så tror jeg at det at man kjenner noen og det at man har lest om noen som har blitt dømt og har gjort akkurat det samme, det vil ha en allmennpreventiv effekt."

Han er tydelig i sin oppfatning, og mener allmennprevensjon kan ha særlig stor effekt i forhold til økonomiske lovbrudd. Ifølge ham er dette rasjonelle lovbrøyttere som begår handlingen på bakgrunn av en kalkulering. Det å bli omtalt i media er det han oppfatter som mest belastende, altså er det ikke avhør, rettssak eller eventuell soning i fengsel som svir mest. Samtidig sier han en slik offentlig omtale kan fungere preventivt på andre næringsdrivende.

"Eriksen" blir stilt lignende spørsmål:

K: "Mm. Det vil jeg tro varierer fra person til person, men tror du det fungerer forebyggende, en sånn type dom, sånn at de tenker at det skal jeg aldri gjøre igjen?"

E: "Den dommen som kommer her borte?"

K: "Ja, eller egentlig hele prosessen."

E: "Ja, du kan si at i og med at det er lite tilbakefall, jeg har aldri forsket på det, men kanskje du vet mer tall her, men jeg tror, jeg er helt sikker på at det er mye mindre tilbakefall når det gjelder hvitsnippforbrytere i økokrim – saker enn på andre type lovbrudd. Og hvis man ser at det er et utslag av at individualprevensjonen virker, så er jo svaret ja. Men i det ligger det at jeg tror ikke det er avgjørende for tilbakefall at de holder seg borte fordi de som personer blir idømt bot eller halvt år eller tre års fengsel, jeg tror utfallet individualpreventivt ville vært nøyaktig det samme. Og det betyr at jeg tror at i og med at belastningen ligger her (peker i tidslinje, hele perioden før rettssak) så er det egentlig *oppdagelsesrisikoen*. Man vet at det ligger en straffetrussel som inntreffer her, og at det er en reell risiko for å bli oppdaget, det er det som skaper allmennprevensjonen."

K: "Tror du andre næringsdrivende kan la seg avskrekke?"

E: "Ja, ja. I allmennprevensjon ligger at hvis man ... hvis vi tar et eksempel, en megler blir straffet for å begå en handling, og han blir utsatt, ikke bare straffet her, men han blir utsatt for ransakelse, pågripelse, varetektsfengslingen kommer for en periode, kanskje mediaeksponering, kanskje han

mister jobben, må gå og vente og tilslutt får en dom. Når man ser hvordan det ... hvordan straffesanksjonen og straffens virkemåte fungerer overfor én, så er det klart at andre tenker :”Jeg vil ikke stille meg i samme stilling”. Så jeg tror det virker preventivt. Men som sagt, det er ikke *lengden* på soningen som gjøre det, det er oppdagelsesrisikoen og de konsekvenser oppdagelsen har. Så jeg har for min egen del fått et annet syn på straffenivået de seinere år.”

K: ”Nei, for som du sier så kan det virke som at selve oppstyret rundt det, kanskje spesielt omtalen er ...”

E: ”Ja, nettopp. Før trodde jeg at lengden på straffen var viktig, fordi den straffetrusselen vendte seg nettopp mot rasjonelle mennesker, altså mennesker som tenker rasjonelt før de velger å begå en straffbar handling. I motsetning til for eksempel rusmisbrukere eller en som handler i affekt som ikke er rasjonell. Men jeg har kommet til det at det er ikke lengden på straffen, det er dette som ligger forut.”

K: ”Så du mener det er det som oppleves som mest problematisk?”

E: ”Ja, ja. Den verste konsekvensen av å gjøre noe galt ligger her (peker på tidslinje), frem til dommen og ikke så mye etterpå.”

Min spørsmålsstilling er relativt åpen, og det er interessant hvordan de to forsvarerne kommer frem til noe av det samme. De mener begge at økonomiske lovbrøtere er rasjonelle i den forstand at de foretar en vurdering av fordeler og ulemper i forkant av lovbruddet, og at nettopp dette gjør slik kriminalitet egentlig for allmennpreventive tiltak. Dog mener ”Eriksen” at det i tillegg til offentlig omtale er hele perioden før rettssak og dom som er det mest belastende og avskrekkende. Derfor er oppdagelsesrisikoen avgjørende; det er ikke lengden på soningen som de kalkulerende lovbrøterne tar i betraktning, det er sjansen for oppdagelse og de følger det får. Han sier også at denne perioden kan fungere både allmenn – og individualpreventivt.

”Eriksen” har tidligere vært av den oppfatning at lengden på straffen var relevant for en potensiell lovbrøter, mens nå mener han oppdagelsesrisikoen og konsekvensene av en eventuell oppdagelse spiller størst rolle. Grunnen til det er at de sosiale konsekvensene er som mest belastende, lengden på straffen har ifølge ham liten betydning i vurderingen.

4.3 Dommerne

Dommerne representerer et noe annerledes syn enn de andre informantene. De snakket sjelden med tiltalte, og ville ikke påberope seg å vite hvordan disse hadde det på bakgrunn av den informasjonen de fikk. Selv om en person kanskje ikke så nervøs ut, kunne han eller hun likevel være det. Mennesker kommuniserer sine følelser på ulike måter, derfor skal man vokte seg for å anta noe. Selv om de ofte observerte tiltaltes reaksjoner under rettssaken, så var det ikke dermed sagt at reaksjonen viste hvordan de egentlig forholdt seg til det. Det kan være mange grunner til at mennesker reagerer som de gjør, noe vil være naturlig for en mens det samme kan være unaturlig for en annen. Jeg kaller dommerne "Hansen" og "Iversen".

Om de forskjellige tiltalte opplever rettssaken forskjellig er vanskelig for en dommer å si, de fleste tar seg sammen i en slik situasjon. Det er nervepirrende å være tiltalt i en rettssak.

"Hansen" snakker om det overnevnte temaet:

"Men det handler mye om hvordan de kommuniserer med nervøsiteten. Det hender ofte at folk synes det er ... du kan ikke se det på dem så godt først, men først når de begynner å snakke så ser du at de kan rote det til for seg helt unødvendig fordi de er så nervøse. Så må man prøve å gjøre sitt for å roe dem ned. For poenget er jo at det er veldig viktig å få sammenhengende forklaring fra tiltalte sånn som den ser det, det er ikke noe poeng å prøve å sette fast noen i rettsprosessen. Og derfor så er det vanskelig å si. Noen er veldig nervøse andre er mindre nervøse men det er jo ingen som har det spesielt bra når de er tiltalt."

Hvis man er nervøs uten å gi uttrykk for det, vil det si at man har evnen til å skjule nervøsiteten. Noen tiltalte er kanskje så nervøse at ingen er i tvil om deres nerver, mens andre fremstår som mer rolige og avbalanserte. Selv om de er mer engstelige de virker, har de evnen til å holde det i sjakk. Denne distinksjonen er min egen, ikke noe dommerne direkte påpeker.

"Hansen" om hvordan møtet med en straffeprosess kan være dramatisk:

K: "Er det noen ganger de kommenterer selv hvordan de har opplevd situasjonen fram til rettssaken, om det har vært noe som har vært belastende? De tar vel ordet selv og kanskje ..."

"Hansen": "Det hender jo, det har jeg opplevd et par ganger. Og der er det nok litt forskjellig fra det som er ... det som er spesielt med dem er ikke fordi de er økonomiske kriminelle men fordi det er mange av dem som ikke har hatt noe kontakt med politiet og rettsapparatet før, og derfor så blir de jo mer rystet over hvordan det foregår når det er ransaking og sånn enn folk som har opplevd det tidligere. Det er egentlig et fellestrekk med folk som ikke har vært borti dette tidligere, som ikke har blitt tatt for noe eller hvor politiet ikke har vært involvert i etterforskning. Så det er ofte sånn at, det er et fellestrekk ved de som ikke har vært borti politi og påtalemyndighetene tidligere. Og det er det nok for mange av de jeg har vært borti i økonomiske straffesaker som ikke har hatt noe kontakt med rettsapparatet tidligere, sånn sett. "

K: "Så de kommenterer at det er litt dramatisk?"

H: "Ja de syns jo det, altså det er jo dramatisk og hvis ikke du veit hva som skjer. Er jo ikke noe rart det, det er jo en kontakt med maktapparatet som man kanskje ikke har opplevd før. Det er jo ganske voldsomt for alle som opplever det."

Dommeren oppfatter det altså slik at mange tiltalte for økonomiske lovbrudd ikke har hatt befatning med straffeapparatet tidligere, og at det derfor kan være mer skremmende. Om den nye erfaringen gjør det mer eller mindre avskrekkende er et interessant punkt i så måte. Er det mindre fristende å begå et nytt lovbrudd fordi den forrige prosessen var skjellsettende, eller har man færre skrupler fordi man vet hva som venter? Dette spørsmålet er kilden inne på, noe jeg skal vise lenger ut i avsnittet.

"Hansen" svarer på mitt inntrykk fra tidligere intervjuer om at økonomiske tiltalte har god evne til å ordlegge seg:

"De har ofte yrkesbakgrunn eller driver med noe som gjør at det kreves at du kan snakke for deg, da. Og det merker man jo. De er ... sånn sett kan du si det er en fordel for dem fordi de lettere kan få frem sin side. Forklare ting."

Denne observasjonen deler han med alle intervjuobjektene. De fremstilles jevnlig av mine kilder som ressurssterke på dette området. "Hansen" mener det kan være fordel, fordi de har større anledning til å fremstille sin sak og nå frem med sine synspunkt. Videre forklarer han hvordan denne egenskapen også kan bidra til at eventuell anger på

handlingen tas opp. Det er også viktig å påpeke at tiltaltes tanker rundt handlingen og rettssaken ikke nødvendigvis kommer frem under rettssaken:

K: "Er det noen som kommenterer at de angrep på det de har gjort?"

H: "Ja, det er det jo. Men det er det jo i mange saker, så ... det er jo egentlig ganske vanlig hvis man erkjenner skyld så er det vanlig å si at man angrep på det og, da. Hva de angrep på er jo litt forskjellig, hehe."

K: "De reflekterer ikke så mye over lovbruddet de har begått?"

H: Ikke der og da, men igjen så har du det med at det ikke kommer så godt frem i retten. Og der har du det med at generelt hvis man har erkjent straffeskyld og er talemål, en kombinasjon, så vil du jo ofte være bedre til å kommunisere hva du har reflektert hvis du har tenkt mye over det her."

K: "Har du noen formening om hva de opplever som mest vanskelig gjennom prosessen?"

H: "Jeg tror nok generelt at de sakene her har ganske lang etterforskning. Og den ventetida det tror jeg det er mange som snakker om. At det er veldig belastende, at det tar lang tid. Det har litt å gjøre med at det er kompliserte saker så det tar lang tid å etterforske. Da blir man jo hengende i en usikkerhet ganske lenge. Så hvis jeg skal si noe fellestrekk her i sanner saker, så er det noe som du ser. Det tror jeg særlig ..."

At etterforskningstiden er lang kommer ofte opp som et tema i intervjuene, og det er en sak som har flere sider. Det blir stort sett nevnt som en belastning for mistenkt eller tiltalt, "Eriksen" sa i forrige avsnitt om forsvarerne at denne usikre perioden hvor man ikke visste start og stopp var vanskelig å takle for mange. Men som både "Andersen" og "Eriksen" sier, har ressurssterke klienter mulighet og evne til å hyre inn dyktige advokater i tillegg til ytterligere profesjonell bistand. Det kan føre til at saken treneres, og at prosessen tar lengre tid. Jeg skal senere vise hvilke betraktninger mine kilder fra påtalemyndigheter har på det temaet.

"Iversen" sa at hun så mange av de samme ansiktene i retten, slik at det var flere som burde visst bedre, men som kom tilbake for lignende type lovbrudd, som for eksempel arbeidstakere som jobbet svart.

"Hansen" om de som blir frikjent:

K: "Jeg vil tro de som blir frifunnet blir relativt lettet fordi de slipper en dom ..."

H: "Hahaha! Ja, det er jo noe av poenget."

K: "Hehe ... har du noe å tilføye i forhold til hvordan du opplever en som blir frifunnet? Tror du bare det er en lettelse eller er det noe som henger igjen?"

H: Jeg må si at de er litt sånn komplekse så i de økonomiske sakene jeg har hatt har jeg ikke hatt noen ren frifinnelse. Frifinnelse på noen poster men ikke på alle poster. Så det vet jeg ikke. Og det er jo noe med den kontakten ... man har jo ikke så nær kontakt med tiltalte og domfelte som dommer, så hvordan de opplever det tror jeg man må snakke med forsvarere om. Vil være litt for voldsomt at jeg sier at jeg vet hvordan de har det."

K: "Er kanskje vanskelig å danne seg et inntrykk av det?"

H: "Ja, jeg vil ikke si hvordan folk har det uten å ha førstehåndskunnskap og ha snakket med dem for å si det sånn. Og det har jeg ikke gjort. Det vi gjør her er at enten så forkynnes jo dommen når man er nede her, du blir kalt inn og blir forkynt for og hvis det er domsforkynning så forkynner man jo dommen og opplyser om ankemulighetene også er det det, det er ikke sånn kontakt med retten og de domfelte etterpå. Men du ser jo altså, det er jo generelt det, hvis folk blir frifunnet så blir de jo lettet hver gang. Men det betyr jo ikke at de ikke synes at prosessen har vært en belastning. Så det er vanskelig å si. Men det er jo alltid tøft å gå igjennom en rettsprosess, det er det for alle. Det hadde jo vært oppsiktsvekkende om de ikke hadde ..."

K: "Vil tro det er vanskelig for de fleste?"

H: "Ja."

Denne informanten har ikke opplevd noen økonomiske straffesaker som har endt med ren frifinnelse, kun frifinnelse på noen punkter. Slike saker er ofte komplekse. I sin rolle som dommer er det begrenset hvilken kontakt han har med mistenkt eller tiltalt, likevel har han inntrykket av at de frifunnede blir lettet. Til sist skal jeg også her gjengi noen av informantens synspunkter på individual – og allmennprevensjon:

K: "Tror du det fungerer preventivt til en viss grad, tror du det opplever det som såpass skremmende at de ikke ville gjort det igjen?"

H: "Individualpreventivt tenker du på?"

K: "Mm."

H: "Jeg vet ikke helt om jeg tror på individualprevensjon jeg altså, for å si det sånn. Jeg tror ikke det er så mye forskningsmessig dekning for at folk blir mer skremt sånn. Men det kan jo være en allmennpreventiv effekt som er der fra før av. For å si det sånn, det er ... jeg kjenner ikke til forskning som sier noe om at folk blir mer skremt fra å gjøre kriminelle handlinger hvis de har blitt straffet selv enn hvis de ikke hadde vært straffet selv. Du har den allmennprevensjonen som ligger og flyter over der, altså muligheten for reaksjon. Kan jo hende at for noen, det er jo vanskelig å si, så kan det hende at den risikoen blir mer tydelig hvis du har vært straffet for noe. For noen vil det jo ha en funksjon. Det er vanskelig å si. Jeg vet at i den svenske straffelovgivningen har det kommet med mye mer om straffeutmåling og der tror jeg at individualprevensjon er helt forlatt, jeg tror ikke det er omtalt der engang. Det er nok mer en sånn ... allmennprevensjon kan det nok være en del av der, for i den grad man foretar en kalkulert risiko, der har du en økonomisk gevinst også har du en risiko for å kunne bli tatt for det. Og alle situasjoner hvor det er kalkulerte valg så vil jo allmennprevensjon være en del av det du må ta i betraktning når du gjør noe. Men jeg vet ikke helt om det er noen økt funksjon etter at man er satt i fengsel. På en annen side, hvis du allerede har vært straffet en gang så er det kanskje ikke så mye å tape når det gjelder anseelse og sånn. Det er jo imot den andre veien, ikke sant. Det er litt vanskelig å si. Tror nesten man må gå inn på forskningen å se om det er en statistisk sammenheng. Men, ja. Ser jo det i andre saker vi har hatt, de kommer jo tilbake."

K: "Det er noen andre jeg har snakket med også som mener at de ser de samme folkene igjen og igjen."

H: "Ja, det er jo ... straffen har jo mange funksjoner. Det er jo den allmennpreventive sånn ut, men så er det også den rettferdighetstanken for andre folk ut, altså kommunisere at det skjer noe. For det er jo ... selv om i økonomiske straffesaker er det kanskje oftere ... fornærmede er jo mindre direkte synlig for folk. Altså det er jo alltid en fornærmet et eller annet sted, det kan bare være i flere ledd. Det ender jo opp med noe. Det er noe med det, en tanke som man tenker innenfor økonomisk kriminalitet så er det jo ofte innenfor forretningslivet hvor det er andre folk som ikke gjør noe galt og prøver å konkurrere ved å følge lovverket. Det er jo ganske provoserende hvis man bare dropper det og ikke får noen reaksjon."

K: "Ja, og kanskje gjør det langt bedre enn de som er lovlydige."

H: "Ja. Så det er litt sånn forskjellig, klart det. Nettopp fordi at den fornærmede er mer usynlig fordi det ofte er et selskap eller staten som er fornærmede. Så hvis man tenker annen type

kriminalitet, hvis du har en det tydelig går utover, være det som gjør at du avstår fra kriminaliteten. Hvis du går ut også gjennomfører et vanlig bankran, så er det jo klart at du kommer til å skremme vettet av noen. Og det er jo ofte en viktig grunn til at folk ikke gjør det da, ikke det at du kan få straff for det. Når den fornærmede er mer utydelig så kan det tenkes at straffen får en viktigere funksjon når det gjelder atferdsreguleringen.”

”Hansen” er inne på en interessant diskusjon, nemlig hvorvidt straff fortoner seg som mer eller mindre ubehagelig om man har vært utsatt for det tidligere. Han sier at på den ene siden er en tidligere straffet klar over konsekvensene av oppdagelse, og hvis dette er ubehagelig nok veier det kanskje ikke opp for gevinsten ved å begå lovbruddet. Samtidig kan det tenkes at det virker mindre ubehagelig nettopp fordi man har vært igjennom det tidligere. Opplevs tapet av anseelse som mindre hvis det skjer for annen eller tredje gang? Dommerens betraktning er noe annerledes enn forsvarerne, i den forstand at han har liten tro på individualprevensjonen. Han skisserer et spørsmål i forhold til ofre for den kriminelle handlingen. Vil et nærmest usynlig offer gjøre at lovovertrederen har færre moralske skrupler mot å begå handlingen, slik at straffen derfor blir mer tydelig? Ofrene for økonomisk kriminalitet er noe perifere, det kan være for eksempel staten som ikke får den moms de skal ha, eller forsikringsselskaper som utsettes for forsikringssvindel. Det er en relevant observasjon at en potensiell lovbrøyer kan tenkes å tillegge straffetrusselen mer vekt fordi offeret eller ofre for handlingen virker mindre fremtredende.

4.4 Journalistene

De to journalistene som ble intervjuet, kalles for ”Gundersen” og ”Fredriksen”.

”Gundersen” sier at i store økonomiske straffesaker er tiltalte ofte vant til å snakke med media. I sitt yrke har de kanskje jobbet med medierådgivere, og for mange faller det seg naturlig at pressen er involvert. Flere skulle riktignok ønske at media ikke var tilstede på dette tidspunktet, mens andre aksepterer deres tilstedeværelse. Gjennom intervjuet påpeker han ofte at de ulike påkjenningene ved en straffeforfølgning ikke nødvendigvis er mer belastende for økonomisk kriminelle enn det er for andre lovbrøyttere. Han tror det er ubehagelig å bli omtalt i media fordi man har begått et lovbrudd og at det er dramatisk å bli pågrepet, uansett hvilken stilling, anseelse eller omgangskrets man har.

"Gundersens" syn på hvordan mistenkte eller tiltalte for økonomiske lovbrudd gir uttrykk for det å ha sittet i varetekt:

K: "Er det noen som gir inntrykk av hvordan det var å sitte i varetekt? Kommer det opp som noe tema?"

"Gundersen": "Det hender jo fra tid til annen, som i andre saker, og det er jo helt forferdelig, for de er jo uskyldig. Kona mi og barna mine og ... men det er jo gjengs over. Kommer som en bombe når de blir tatt. Alltid. Ofte må de gå ut av sine stillinger som adm.dir. eller trekkes ut av firmaet. Det får jo konsekvenser. Gjerne også før de blir dømt. Si du er uskyldig da, klart det er dritkjipt. Men som sagt, det er jo ikke noe verre for dem enn for andre som blir tiltalt for noe fælt."

K: "Nei, de fleste andre som blir tiltalt kan vel miste jobben de også."

G: "Men hvitsnippforbryteren er gjerne en mann som er velsett i samfunnet, så omventningen blir kanskje større. Og det å tape ansikt betyr vel en del for disse gutta."

K: "Kanskje større fallhøyde?"

G: "De føler det i hvert fall sånn. For en bussjåfør ... fallhøyden er stor da og hvis du bor med barna dine og kona di, også blir du tiltalt for å ha voldtatt ei dame så går livet ditt i grus. Uansett. Det burde de kanskje tenkt på før, men det gjør det."

Følgene er ubehagelige, men det er de også for de fleste, ikke bare denne typen lovbrutere. Men sistnevnte er ifølge kilden vant til å snakke med media i utgangspunktet, og slik kommer kanskje også deres synspunkt lettere frem. Det trenger ikke nødvendigvis å være en større fallhøyde, men de kan oppfatte selv at det er det.

"Gundersen" om hvordan han tror mistenkte eller tiltalte opplever mediedekningen:

K: "Hvordan oppfører de seg under rettssaken, hvordan reagerer de for eksempel når ..."

G: "De er ikke noe glad i media for å si det sånn, ofte. Men økokrim er jo så mangt. Så det er jo alt fra svartarbeid til skatteunndragelse, til milliardunderslag. Og de store hvitsnippene, noen har et bevisst forhold til at media er der, noen er da bevisste på å være "kompis" med media i gåseøyne, eller prøver å være kompis med media, mens andre er sånn, "idiot, hvorfor er du her?" vil ikke si noe, vil ikke at forsvareren skal si noe."

K: "Vil ha minst mulig med det å gjøre?"

G: "Nei, de vil ha minst mulig mediaomtale, ikke sant. Det er jo dårlig P.R. Også har den mannen- i- gata økokrim, der er det også jenter. Type ... hvordan ville du reagert hvis media kom til å skrive om at du hadde gjort noe galt? Noen er sinte fordi vi er der, men de fleste er livredde og nervøse for at vi er der."

K: "Ja. Gruer seg."

G: "Ja, gruer seg til hele sekvensen, også kommer den store stygge avisa. Fæle greier."

K: "Hvordan virker de synes du når de skal ta ordet selv? De fleste er kanskje nervøse?"

G: "Igjen så kommer det an på hvilke saker det er."

K: "Litt forskjell?"

G: "Ja, noen kommer og er ekstremt forberedt, har svar på alt og har en forklaring på det. Noen kommer med dokumenter. Også er det andre som er som du sier, kjempenervøse, også er det noen som ikke husker noenting. Også er det noen som legger alle kortene på bordet og, for all del. Og da blir det som regel en tilståelsesdom eller sånt noe. I dagligdags sammenheng er det veldig ofte snakk om pengeproblemer. Før var det veldig ofte spillegjeld. Alltid et argument som komme opp. "Skulle bare låne litt, og betale tilbake."

K: "Også ble det bare mer og mer?"

G: "Så ballet det på seg. Det er klassisk."

Intervjuet med denne informanten viser i større grad enn de andre spennet i den økonomiske kriminaliteten. Det er snakk om både store og små beløp og tiltalte eller mistenkte med mange ressurser i forhold til de mindre ressurssterke og bemidlede. Det derfor stor forskjell på hvordan "Gundersen" oppfatter de små og de store sakene. Han har ofte inntrykket av at det er personlige tragedier som er årsaken i de mindre sakene, mens i de mer omfattende sakene er det lettere å assosiere lovbruddet med grådighet fremfor nød. Jeg spør ham:

K: "Men i de litt større hvitsnippsakene, tror de får noen forståelse for grunnene de gir?"

G: "Jeg tror nok de sliter mer. En hvitsnippforbryter fremstår som så ordentlig så hvis du blir tatt med buksa nede da så er du tilbake til fallhøyden igjen da. Også sitter det en meddommere da, i hvert fall i tingretten, som er mannen i gata, og de hater jo gjerne folk som tror de er bedre enn seg selv, så de sliter mer med å få den."

K: "De synes kanskje ikke så synd på dem?"

G: "Nei, de sitter jo med en millionkåk oppe i lia og alt er fint, så det ... gjerne det at folk får andre til å gjøre dirty work for seg og sånn, du sliter litt med å få medynk for det."

Slik jeg forstår det har altså posisjonen til lovbrysteren mye å si, slik at en som allerede lever det som fortøner seg som et økonomisk og materielt rikt liv, kan ha vansker med å oppnå forståelse for lovbruddet. På den annen side kan det diskuteres om de tar igjen den manglende forståelsen i andre deler av prosessen. Kildene jeg har referert til foreløpig gir inntrykk av mistenkte eller tiltalt som taleføre og konkrete, med en evne til å tenke strategisk og samtidig være mer lik både advokaten og dommeren enn andre tiltalte.

Jeg spør "Gundersen" om hva han oppfatter som det mest belastende ved prosessen for mistenkte eller tiltalte:

"Jaaa ... sjokket med å bli tatt er ofte stort. Det ruller inn en haug med politifolk på gårdsplassen din eller på kontoret ditt, så beslaglegger de datamaskinen din og du blir ført ut av politifolk, selv om de kommer i sivil, ikke sant ... eller hjemme, med ungene. Det er nok den verste der- og- da-opplevelsen. Men det er klart, alt medietrykket som kommer etterpå, rettssak og etterforskning. Jeg tror det er totalpakka, belastningen som er ... men det er klart, det er på de større sakene. I de mindre, hvis du får en dom for skattesnusk eller hva det er for noe, så er det sånn ... de fleste får jo ikke greie på det. Hvis jeg snyter på skatten og får en bot for det eller kanskje må sitte i ti dager ... du får som regel en bot, også må du betale den også må du krangle med banken for å få låne mer penger eller gud vet, for å få betalt tilbake. Klart det er kjipt og tøft, men det vet jo ikke omverden. [På intervjuobjektets arbeidsplass] hender det jo at vi skriver om sånne saker. Og da tror alle at ... hvis det var du som hadde gjort det, så tror du at alle andre skjønner at det var deg. Du blir gjenkjent i avisa, det står at du er mann på 39 år som bor i [stedsangivelse]. Jo, men jeg skjønner at folk tenker på det. Folk skjønner jo ikke det at ... med mindre de veit om saken sjøl. De er jo ikke vant til at media er der. Jeg skjønner det at folk synes det er kjipt. Det er jo ikke noe morsomt at folk vet du er kjeltring eller har lurt noen for masse penger."

Enten saken er stor eller liten i omfang, kan trykket fra media være vanskelig. Et aspekt i så måte kan være at i de større sakene har tiltalte mer erfaring med å forholde seg til pressen i andre sammenhenger, mens det kan være nytt og skremmende for de som ikke har det. En straffesak hvor tiltalt er vant til å forholde seg til pressen gjennom sin stilling, vil antagelig få mer fokus i media. Erfaring med media kan sees på som en ressurs som kan lette denne påkjenningen noe, men likevel beskrives det jevnt over som en belastning av kildene.

Videre snakker "Gundersen" og jeg om frifinnelse, og hvilke reaksjoner som kommer som følge av det:

K: "Ja. Jeg regner med de som blir frikjent blir lettet, men hvordan reagerer de når de får lest opp frifinnelsen?"

G: "Tror aldri jeg har vært i ... nå må jeg tenke meg om. Tror aldri jeg har vært med hvor noen har blitt frikjent. Nei, nå lyver jeg, det har jeg. Selvfølgelig, alle blir jo lettet. Men det er jo veldig mange som fortsatt er sinte. "Hva var det jeg sa hele tiden? Jeg har sittet i varetekt, jeg har mistet bilen min, jeg har tapt penger." Så sinnet kommer fort tilbake igjen. og da er det jo snakk om å kreve erstatning fra politiet og stat og bla, bla, bla. Og kanskje med rette og, hvis du har blitt uskyldig ..."

K: "Ja, du kan jo tape litt."

G: "Ja, du kan jo tape jobben din og pengene dine og aksjene dine og ... du kan risikere å tape veldig mye. Hvis statsadvokaten eller politijurist tar ut tiltalte, så tar de ut tiltale ... i bunnen på den tiltalen så ligger det at de mener at de kan bevise at det har skjedd en kriminell handling. Hvis ikke tar de ikke ut tiltale, da henlegger de heller saken. Så i sånne saker så tror jeg det går mot en henleggelse før det kommer til retten. I hvert fall hvis det er sånne svære saker. Da er det press på politiet eller påtalemyndighet, så hvis de taper der driter de seg ordentlig ut."

Dette er et poeng som mange av intervjuobjektene er inne på, spesielt advokatene. En frifinnelse er en lettelse, men sinnet kan melde seg fort. Begge advokatene er klare på nettopp dette, og mener at det ofte henger noe igjen etter frifinnelsen; trykket fra media etter frifinnelsen kan ikke måle seg med interessen i forkant, og derfor husker kanskje få at vedkommende ble frikjent. Dessuten er det kompliserte saker, slik at man kan bli frikjent på bare noen punkter som, dommeren "Hansen" er inne på. Advokaten

"Andersen" peker også på at innviklede saker kan så mer tvil om frifinnelsen, fordi det kan være vanskelig å skaffe tilstrekkelige bevis.

Her trekker jeg frem journalisten "Gundersens" tanker omkring i hvilken grad tidligere dømte lar seg avskrekke fra å begå nye lovbrudd. Han ønsker også underveis å ta opp et annet tema i forhold til den økonomiske kriminaliteten:

K: "I de mindre sakene, synes du at du ser igjen mange av de samme folkene?"

G: "Njaa. Vi går jo ikke på alle disse rettssakene, men på noen av dommene står det jo ofte at de er "tidligere dømt for ...", og det er ganske ofte. Nå har ikke jeg noe frekvens på det, men ... du ser jo gjerne type mennesker da. Uten å båssette noen. Du ser jo kanskje et mønster, det ligger jo i kortene, er du arbeidsledig så er du ikke sterkt bemidlet. Men det er ikke gitt at folk lærer av den grunn."

K: "Ikke alle som lar seg avskrekke fra det som har skjedd?"

G: "Nei. Og det er ikke alltid du blir dømt for alt. Det er ikke alt som kan avdekkes, så kanskje sitter du igjen med en plussgevinst i bunn. Men det største problemet med økonomisk kriminalitet tror jeg er at vi, media er ikke flinke nok til å avdekke, politiet er ikke flinke nok til å avdekke det, skatteetaten er sannsynligvis ikke flinke nok til å avdekke det, NAV er ikke flinke nok til å avdekke det. Dette er synsing altså, men jeg tror at økonomisk kriminalitet er mye, mye større enn dét det er, og det er det største problemet, vi får ikke tatt det. Hvitvasking av penger ... NRK hevder jo nå hardnakket at Bandidos, Hells Angels, at de er mer på vei inn i den type kriminalitet i stedet for nark som de var kjent for før."

Den andre journalisten jeg snakket med var også inne på det samme temaet. Det er interessant at disse to kildene uprovosert tar opp det samme temaet og ønsker å diskutere det. Jeg avslutter kapittelet med noen betraktninger fra den andre journalisten, "Fredriksen":

Nå er det mer uklare grenser for hva som er økonomisk kriminalitet. Siden strafferammene er lave, har mange andre typer kriminelle begynt å spekulere i økonomisk kriminalitet. Det lønner seg, ofte fordi strafferammene er så lave at en dom ikke spiller noen rolle. MC- kriminalitet og narkotikakriminalitet kombineres oftere med økokrim. Det er ikke lenger bare samfunnstopper, hvitsnippkriminaliteten er i endring. De mangler moralske skrupler med å begå handlingene. Men hvordan skal man få bukt med det om moralen ikke er til stede? Skal man kontrollere så nøye ville

vi beveget oss mot et kontrollsamfunn som kanskje ikke er ønskelig? Lovbruddene bærer preg av å være svært velkalkulerte. For eksempel er det mange som bosetter seg i områder hvor de vet kompetansen på økonomiske lovbrudd er dårlig, slik at sjansen for å bli straffeforfulgt er liten. Mange bruker penger på en ekstravagant livsstil, men få eller ingen lur på hvor pengene kommer fra.

Både "Gundersen" og "Fredriksen" oppfatter at den økonomiske kriminaliteten er i ferd med å endre seg, i den forstand at det er større sammenblanding mellom denne typen kriminalitet og tradisjonelle lovbrudd som narkotika – kriminalitet.

4.5 Påtalemyndighetene

To representanter for påtalemyndigheten ble kontaktet og intervjuet. Den ene er politijurist, og blir kalt "Nilsen" i avhandlingen. Den andre er politietterforsker, og kalles "Larsen".

Politijuristen var opptatt av allmennprevensjon, og gir tydelig uttrykk for teorien og hvorfor han mener det fungerer. Han gav et nyansert bilde i den forstand at han påpekte at ulike mennesker reagerer på ulike måter, og at det ikke nødvendigvis er så stor forskjell på hvordan de mistenkte eller siktede for økonomiske lovbrudd forholder seg til prosessen enn andre lovbrøyttere. Likevel vil det yrket de har ofte prege kommunikasjonen mellom mistenkt eller tiltalt og etterforskerne. Dessuten er det sjelden dramatikk, og prosessen går rolig for seg uten vold eller utagerende oppførsel.

"Nilsen" om reaksjonene til de som får vite at de er siktet for økonomiske lovbrudd:

K: "Er det mulig å si noe om hvordan de fleste reagerer når de blir mistenkt?"

"Nilsen": "Det er vanskelig å si noe helt generelt om det, men det å få mistankens slør over seg fra [informantens arbeidsplass] det er jo alvorlig og oppleves sikkert som alvorlig for de fleste. Og sikkert for noen også i noen grad dramatisk. Og da tenker jeg på ikke minst de som blir, i de tilfellene det blir brukt ransaking og den type ting hvor vi kommer på døra. Det er nok en opplevelse du sent glemmer i livet vil jeg tro. Så det å være underlagt straffeforfølgning i det hele tatt, og at det kanskje i sær er en krevende situasjon. Hvordan de ulike reagerer ... noen reagerer ... altså, da har du hele menneskets reaksjonsmønster, men de fleste reagerer jo på en skikkelig måte vil jeg si. Det er jo sjelden noen form for desperasjon eller vold eller den type ting. Men det

er jo en alvorlig situasjon for de det gjelder, jeg vet ikke om jeg kan si noe mer ... det blir litt generelt, men ...”

K: ”Nei, men det er helt fint! Det er nok mange av spørsmålene det er vanskelig å si noe annet enn generelt på, så jeg er mer enn fornøyd med det.”

N: ”Ikke sant. Det er veldig viktig for oss også da selvfølgelig, fordi vi er bevisst på den situasjonen, å gå så skånsomt frem som overhodet mulig, og vi legger jo veldig opp til å gjøre det minst byrdefullt for de det gjelder. Det er nok veldig sterkt fremme i vår bevissthet.”

Med forbehold om at reaksjonene er ulike, er majoriteten rolige og beherskede. Kildens inntrykk er at situasjoner hvor de besøker mistenkte hjemme og foretar ransaking kan det oppleves som dramatisk. Det er noe han har forståelse for, og på hans arbeidsplass ønsker de å gjøre det så lite belastende som mulig. Politietterforskeren ”Larsen” også er ydmyk overfor den situasjonen. Som dommeren ”Hansen” tidligere er inne på, så kan det være tiltalte er nervøs og engstelig i retten, men de fremstår som rolig eller kommuniserer nervøsiteten på en mindre opplagt måte. Både advokatene ”Andersen” og ”Eriksen”, journalisten ”Gundersen” og politijuristen ”Nilsen” mener at ransaking og pågripelse er en vanskelig og dramatisk situasjon for siktede. Likevel, sier ”Nilsen”, oppfører de fleste seg rolig og behersket, slik at de allerede i begynnelsen av prosessen kan ha evnen til å opptre fattet på tross av dramatikken.

Politietterforskeren ”Larsen” om den samme situasjonen:

K: ”Jeg lurer på om det hender at dere har ransakelse hjemme eller på arbeidsplassen?”

”Larsen”: ”Jada, det hender.”

K: ”Går det an å si noe om hvordan de reagerer på det?”

L: ”Ja, det er jo mange forskjellige settinger der, hvis vi treffer siktede, altså da er du jo siktet for da har vi gjort tvangsmidler. Så da, selv om media sier ofte at politiet har pågrepet en mistenkt så er det helt feil. Har politiet pågrepet noen så er du sikta, that’s it. Men er det på en arbeidsplass hvor det et menneske som jobber på et kontor så ser det ikke så fælt ut det at politiet da kommer dit. Vi er sivile i 99% av tilfellene, og det ser ikke så gærent ut. Men det er klart det at når vi kommer hjem i en familiesituasjon så prøver vi også selvfølgelig å gjøre det enklest mulig, det er en situasjon som ... vi synes ikke den er så hyggelig, for å si det sånn. Men når vi gjør det, i våre

typer saker så har vi stort sett alltid en kjennelse fra retten. For som oftest så har vi lite grann tid og da sender vi grunnlaget vårt til retten, også får vi da en kjennelse fra retten. Så når da folk diskuterer og; "Hvorfor kommer dere hit, har dere ikke noe annet å gjøre", og ... "Nei, jeg har ikke gjort noe galt ..." også videre, så er det veldig greit, for da kan vi si at; "Det er retten som gir politiet anledning til å komme hjem til dere nå. Vi gjør ikke dette her fordi vi synes det er kjempefestlig. Men det er retten som sier at vi kan gjøre det." Og det pleier å ha en liten dreining til å – ok det er ikke bare politiet som er så fæle. Men det er ikke noe hyggelig opplevelse, det er ikke det. Det er mange som ikke setter særlig pris på det."

K: "Ja. Tenker kanskje på familie og naboer og ...?"

L: "Jada, og da gjennomfører jo vi tvangsmidler, og da er det, mobiltelefon den skal jo vi ha, den analyserer jo vi, og du får ikke lov til å ringe eller prate med noen og ... så det er et alvorlig inngripen i folks privatliv, for å si det sånn."

På samme måte som "Nilsen" beskriver også denne kilden en situasjon som er ubehagelig både for siktet og for de som utfører ransakelsen. Politijuristen og etterforskeren er her relativt samstemte i sin oppfatning. "Larsen" peker også på at det å forberede en mistenkt på kommende avhør og etterforskning kan være en fordel:

K: "Så det er ofte at dere ringer eller sender brev, da, hvis de blir kalt inn til avhør?"

L: "Vi prøver i de fleste tilfeller å ikke sende brev, for det som er praktisk er jo at vi ønsker å forberede den som skal komme hit, og etterforsker. Og ved å ha en samtale på telefon, det med rettigheter trenger jeg ikke si mer nå, for nå vet du at vi gjør folk kjent med det, hehe. Men det å ha den samtalen det er veldig ... det sparer oss for en del ressurser for da kan vi skrive en del av tingene våre på forhånd. Hvis folk får et brev i posten er det ikke sikkert at vi treffer vedkommende på riktig adresse. Det går tre uker og så får vi posten tilbake fordi at vedkommende ikke bor der. Det er jo tid som er unødvendig. Også vet jo ikke vedkommende hvorfor han kommer. Når vi ringer så får han en pakke på at vi har mottatt det og det og det, og sånn er situasjonen. Og da får folk gjerne muligheten til å tenke litt over ting, og da skjønner de aller fleste sitt eget beste."

Dette sitatet er interessant fordi det viser fordelene ved å forberede en mistenkt eller siktet på hva som kommer til å skje. Han påpeker at det er fordelaktig at vedkommende kan reflektere over situasjonen, slik at han kan tenke over sitt eget ståsted og da "skjønner de aller fleste sitt eget beste". Han brukte lignende formuleringer flere ganger

i intervjuet, og han mener at mistenkt eller siktet har større sannsynlighet for å treffe riktig avgjørelse om vedkommende får tid til å forberede seg. Det er best for alle parter om saken går raskt – det blir mindre tidkrevende for politiet, samtidig som den mistenkte eller siktede slipper en langvarig etterforskningsperiode. Han sier senere at det sjelden er til den siktedes fordel å ikke følge de rådene etterforskerne gir dem. Han opplever det som svært sjelden at utfallet blir noe annet enn det politiet hadde forutsett, og ved å vise liten samarbeidsvilje og kanskje anke dommen unødige mange ganger, ender de opp med ekstra saksomkostninger og ingen strafferabatt. Vi kommer senere inn på det samme tema:

L: "Men det er klart, det er en del dialog som er med bobestyrer i forbindelse med konkurser, og det er klart at vi kunne sett det som en fordel at bobestyrere kunne vært ærligere og faktisk opplyse vedkommende om at det forholdet vi har avdekket, det vil bli sendt til politiet. For det kunne gjort saken enklere for oss innimellom. Det er på samme måte som at hvis du driver misbruk av NAV- midler så må du jo betale tilbake de pengene allikevel, men folk blir veldig overrasket når da politiet ringer og sier at det er anmeldt, for det visste de ikke."

Som nevnt er det altså positivt om vedkommende får en "advarsel" om at anmeldelse har skjedd, slik at han får anledning til å forberede seg noe. "Larsen" om tiden i varetekt:

L: "Varetekstperioden tror jeg nok generelt blir betraktet som veldig tøft. Men det har også veldig mye å si med de sosiale forholdene rundt vedkommende, er det ... det er jo stort sett mannfolk vi snakker om, og har de familie og barn og barnehager og ... hvis det er sånne forhold så er det klart at det er kjempebelastende at pappa er fanget av politiet, altså. Det er en stygg sak, rett og slett. Det er ikke bra."

K: "Dramatisk?"

L: "Ja, det er dramatisk ja. Det er det absolutt. Pågripelse, ransaking, når vi først kommer hjem til noen på morgenen. Vi må ofte tidlig opp og ta dem før de reiser på jobb i da en setting med kanskje barn til stede og ... så blir nok det umiddelbart sett på som dramatisk. Og selvfølgelig da stor mediaomtale."

Lenger ut i intervjuet kommer vi inn på temaet igjen:

L: "Og det er rett og slett fordi at disse menneskene de er ikke vant til denne situasjonen. De vanlige, de notoriske vinningskriminelle, for dem er arrest, varetekt, fengsel, det er en del av livet. Vi har da i de tilfellene hvor det er alvorlige straffbare forhold, og svært ofte så er dette mennesker som har familie, som har bil, de leverer ungene i barnehagen, og de har et sosialt nettverk som gjør at det er veldig, veldig vanskelig for denne typen kriminelle å bli varetektsfengslet. Inngrepet er ganske stort. Og det fører da til at alle interessenter i en straffesak, det kan være advokater, det kan være bistandsadvokater, det kan være barnevern, offentlige institusjoner ... det er mye lettere for oss da å få pes i sånne situasjoner fordi menneskene er litt mer ressurssterke."

Det er en stor miljøforandring for tiltalte å bli varetektsfengslet, og påvirker familie og barn for de som har det. Kilden viser her at selv om en slik situasjon kan være mer dramatisk for de tiltalt for økonomiske lovbrudd, har de allikevel evnen til å benytte sine ressurser i et forsøk på å bedre situasjonen. Dette kan igjen komplisere arbeidet for politiet.

Politijurist "Nilsen" om varetektsperioden:

K: "Har du noe inntrykk av hvordan de reagerer på varetektsfengsling hvis det har blitt aktuelt?"

N: "Ja, igjen, det er veldig ... jeg tror jeg må vise litt til det første spørsmålet. Det å bli varetektsfengslet det oppleves som en veldig utfordrende situasjon for den det gjelder vil jeg tro. Og det erfarer vi jo, det er ikke noe du er veldig vant med, jamfør det vi sa i forrige spørsmål, nemlig at dette er jo ellers lovlydige profesjonelle gjerne borgere høyt på rangstigen og til og med noen som har stort, hva skal man si, sosialt omdømme. Så det å bli varetektsfengslet er dramatisk i forhold til sosial anseelse og i forhold til ... og ganske stigmatiserende, egentlig. Så det ... men det gjelder jo sikkert for alle borgere, det, mens noen vanlige kriminelle har kanskje et litt annet forhold til det, det er det ..."

K: "Kanskje ikke første gang de er der ..."

N: Ikke sant, da blir det litt annerledes."

Han sier varetektsfengsling kan være problematisk i forhold til en høy anseelse, og stigmatiserende for mange som blir tiltalt for økonomiske lovbrudd. "Nilsen" nevner også noe av det samme som dommeren "Hansen", at det kan oppleves som mer dramatisk for de som går gjennom prosessen for første gang. "Nilsen" sier de er "ellers

lovlydige”, og at de tidligere ikke har vært involvert i straffeforfølgning. ”Larsen” oppfatter også varetektsperioden som belastende, og at det bli ytterligere komplisert om vedkommende har familie og barn, da dette påvirker dem i stor grad.

Begge informantene snakker om at de mistenkte eller tiltalte for økonomiske lovbrudd er ressurssterke, og de legger en noe ulik betydning i begrepet. Det har antagelig noe å gjøre med deres erfaring, politijuristen har å gjøre med saker som er store i omfang og hvor mistenkte eller tiltalte kan ha høye stillinger og god økonomi. Politietterforskeren jobber også med omfattende saker, men i tillegg med saker hvor det er mindre beløp omtalt. Etterforskeren ”Larsen” sier:

L: ”Utgangspunktet er at de vi har med å gjøre er ofte, ikke bare ofte men de er i *utgangspunktet* mer ressurssterke enn den vanlige vinningskriminelle, altså i forhold til den narkotikakriminaliteten, da for å si det sånn. Når jeg snakker om ressurssterke så er ikke det på grunn av at de er så veldig bemidlet når det gjelder penger, men det går på at det er folk som står opp og kler på seg om morran og går ut og jobber. De sitter ikke og røyker hasj på gutterommet. Så vi har å gjøre med mennesker som stort sett skjønner det budskapet som vi kommer med. Ja. Så de aller, aller fleste sakene, de ender med at vi har egentlig en veldig grei og stort sett hyggelig tone med folk.”

Vi kommer senere inn på det samme temaet:

L: ”Altså, det som er helt klart, det er at vanlige mennesker og næringsdrivende de har jo et sosialt nettverk som gjør at de har langt flere bein å stå på enn en narkoman vinningskriminell, da. Så altså graden av det å ha ressurser bak seg den er jo, det er jo to forskjellige verdener. Så altså ressurser da, det behøver ikke bare være penger men det er menneskelige ressurser i form av nettverk og vennskap og sånne ting, og at disse menneskene på sett og vis står mye sterkere i sine saker, det er det jo ikke tvil om at de gjør.”

Ressurser er langt mer enn økonomi, det er også en fordel å ha et støtteapparat rundt seg. Det er stor forskjell på disse ressursene hos de mistenkte og tiltalte for økonomiske lovbrudd enn hos de mistenkte eller tiltalte for narkotikalovbrudd. Førstnevnte og etterforskerne har ofte en bedre dialog, og det er lettere for politiet å nå frem med sine synspunkter. Denne kilden er ikke i tvil om at deres ressurser styrker deres sak. ”Nilsen” beskriver avhørssituasjonen:

K: "Kan du si noe om hvordan de oppfører seg under avhør, om det er noe spesielt du har lagt merke til?"

N: "Nei, jeg tror mitt hovedinntrykk er at folk oppfører seg bra. Eller, bra ... er det et ord ... Sjelden dramatisk, det er en dempet situasjon mellom mistenkte eller tiltalte, da og de som avhører. De blir avhørt stort sett på lydbånd- opptak, og det er stort sett to som avhører. Og veldig ofte vil forsvarer være til stede. Vil si det stort sett er en veldig gemyttlig situasjon."

K: "Ja. Går rolig for seg?"

N: "Ja."

Vi kommer senere inn på det samme temaet:

N: "Ja, for det første så er ofte de som er mistenkt for økonomisk kriminalitet hva jeg vil si ellers lovlige borgere som er gjerne veldig profesjonelle i hvert fall mange av dem i forhold til yrkene deres, og sterkt fremme faglig sett, og det preger jo selvfølgelig avhørssituasjonen, de håndterer det området godt. Og vil i noen grad kunne liksom ... ja, så det vil jo falle lett for dem. De er ofte veldig på hjemmebane på sine områder."

Som "Nilsen" sa om pågripelse, er situasjonen ofte dempet og rolig også under avhør. Situasjonen bærer preg av at mistenkte har mye kunnskap om sitt fagfelt, og behersker omstendighetene godt. "Larsen" sier at de stort sett har en mild og hyggelig tone, og begge kildene danner et inntrykk av at mistenkt eller tiltalt opptrer fredelig gjennom store deler av prosessen.

"Nilsen" svarer på mitt spørsmål om han har lagt merke til noen fellestrekk ved tiltaltes forklaring i retten:

N: "Nei, altså ikke utover det jeg tidligere har sagt, de er flinke folk som er profesjonelle på sine egne områder, og det gjør det selvfølgelig ekstra utfordrende å eksaminere disse. Mye av dette gjelder alvorlige, eller hva skal man si, avanserte økonomiske transaksjoner og systemer og ting som de er helt på hjemmebane i. Det er utfordrende. Men noe fellestrekk utover det er det vanskelig å si, alle mennesker er forskjellige. Noen er mer ordrike og noen er mer ordknappe og ... ja. Ja, en ting du kan si er at dette er mennesker som er vant til å bli trodd. Dette er mennesker som er vant til å bli trodd og lyttet til, og det kan i noen grad kanskje prege bildet av en sånn avhørssituasjon."

K: "OK. Det tror jeg ikke jeg har hørt noen nevne før."

N: "Nei, det er en ny situasjon for disse. Altså, uten å nevne ... men en bankdirektør i et stort konsern med tusenvis av ansatte, som plutselig sitter som tiltalt i en straffesak, er vant til at mitt ord er lov, hehe."

K: "Mm, litt uvant situasjon at det blir betvilt?"

N: "Ja."

Kilden viser her hvordan økonomiske straffesaker kan være innviklede og utfordrende for påtalemyndighetene. For det første har tiltalte ofte god kunnskap om de faglige omstendighetene i sakene, og de kompliserte forholdene kan være vanskelig for aktor å sette seg inn i. Det er også interessant hvordan "Nilsen" sier at mange tiltalte finner det problematisk at de ikke blir trodd i sine forklaringer. Jeg skal senere vise at min frikjente informant beskriver dette. Utover disse to er det ingen andre av kildene som påpeker det aspektet.

"Nilsen" viser også hvordan tiltalte og mistenktes styrker og ressurser kan bli en utfordring for påtalemyndigheten. Mange av denne typen lovbrøyttere vil gå langt i å benytte seg av alle sine rettigheter, og på denne måten skille seg ut noe, slik som også "Larsen" beskriver. De bruker mer ressurser og tid på eget forsvar, og han sier videre:

N: "Jeg har ikke lyst til å dømme noen, men systemet vårt er sånn at man har jo retten til å forsvare seg og man skal ikke bidra til egen domfellelse. Og det er nå sånn i et demokratisk rettssamfunn som vårt eget, og det er jeg veldig glad for, også mange rettigheter. Og det er kanskje sånn at, i kraft av hva vi var inne på tidligere, ressurssterke spesialister med god økonomi er også gode til å forberede sitt forsvar. Og det kan jo i noen grad oppleves som ... hva skal jeg si, at de er gode til å bruke alle lovens unntak og av den nær sagt kommaregler og smutthull, for å på en måte benytte seg av sine rettigheter, og det kan jo blant annet ha en side til hvor lang tid en etterforskning vil pågå."

Han sier altså at tiltalte selv kan bidra til at etterforskningen tar lengre tid, fordi de kan forlenge perioden med å bruke mye tid og ressurser på eget forsvar. Når tiltalte har god økonomi og høy faglig kunnskap, har de også anledning og evne til å undersøke alle sine

muligheter og rettigheter. Han nevner også en annen grunn til at økonomiske straffesaker kan ta lang tid. Måten bedriftene er bygd opp på, og den komplekse naturen i næringslivet gjør mange saker krevende og utfordrende. Det tar rett og slett tid å finne ut av. Begge kildene beskriver dette, og det er relevant i forhold til de tidligere informantene, spesielt advokatene, som oppfatter lang etterforskingstid som belastende for tiltalt. "Nilsen" sier:

N: "For det første så vet jeg ikke om du kommer tilbake til det, men årsaker til at saker tar lang tid, det kommer du kanskje inn på senere?"

K: "Nei, det kommer litt an på hva du mener."

N: "Nei, for da har jeg litt lyst til å utdype noe i den prosessen. Bare det å ha forståelse for at saker tar lang tid ikke minst også fordi etterforskningen av økonomiske straffesaker er meget krevende, og det er en side av det vi var inne på med profesjonalitet også videre, men en nylig avsagt høyesterettsdom i en økokrim - sak sier høyesterett uttrykkelig at blant annet på grunn av veldig kompliserte selskapsstrukturer så er det begrenset hvor mye etterforskingstidens lengde skal ha å si for en avkortning i straffen. Fordi ... og egentlig sagt litt sånn populært; den som er med på leken får tåle steken. Fordi hvis du innretter deg på å organisere deg sånn så må du være forberedt på konsekvensen av det. Og det er ganske viktig å understreke. Når det gjelder hovedforhandlingene, altså rettssakene som du sier, så vil jeg, og jeg kan jo bare snakke for egen del, men jeg vil jo si at veldig ofte så har vi en veldig god tone i retten. Det er jo som sagt ellers lovlige, dyktige folk, og vi har alle en rolle å spille. Og min erfaring er ikke sjelden at rettspauser og sånne ting blir brukt til hyggelig passiar med tiltalt. Og at vi etter endt sak absolutt kan ønske hverandre lykke til. Så det er det mange gode eksempler på. Kan også si i den sammenheng at jeg er veldig ydmyk for den belastningen det er å bli utsatt for en straffeforfølgning. Er veldig ydmyk i forhold til de menneskelige aspektene i det, og det er veldig viktig at vi opptrer på en riktig måte ovenfor mistenkte og tiltalte."

"Larsen" har et konkret eksempel på omfanget av en sak vedrørende overfakturering, hvor det ved hver faktura må kontrolleres om arbeidet som er utført tilsvarer beløp og beskrivelse:

L: " [et politidistrikt] de fikk jo i etterkant, så fikk de tre anmeldelser fra [en kommune] som gikk på tre andre ... eller jeg er ikke sikker på om det var tre andre firmaer, men det var tre andre tilfeller hvor de mente det var overfakturering mot kommunen. Og det var etter at vi hadde sagt; nå er det stopp, nå tar ikke vi mer. Men det politidistriktet det de henla de tre sakene fordi de

synes at de ikke hadde ressurser til å kunne kjøre den analysen på tre objekter. Og vi har tatt sytti.”

Etterforskning av økonomiske straffesaker kan altså være svært omfattende og kompliserte, noe som kan bidra til at perioden blir langvarig. Etterforskeren ”Larsen” har en betraktning som er relevant i forhold til ”Nilsens” kommentar ovenfor. Jeg spør ham om hvordan dømte ofte reagerer:

K: ”Når det gjelder de som blir dømt så er det vel også store variasjoner ettersom hva dommen blir, men går det an å si noe om hvordan de reagerer på en dom? Er det ofte at de er veldig opprørt over det, eller er det ... ”

L: Nei, de aller fleste skjønner den tegninga relativt greit, for vi har jo, de prater jo ofte dom med politiet på en veldig tidlig stadiet. Og hvis jeg erkjenner det, hvor mye går det da, ikke sant, hvor mye blir dette ... vi er veldig tilbakeholdne med det, men at vi begynner å få litt magefølelse på en sånn veiledning på hvor det sannsynligvis havner, og det har vi jo. De fleste tar det på en grei måte, altså. Det er snakk om, ofte så er det deldommer, det er noe betinget og noe ubetinget, og så er det noe bøter, også er det uansett de beløpene de må tilbakebetale. Er det skatter og avgifter så må de tilbakebetales og det skjønner de jo. Men det er klart at i store saker så opplever vi ofte at det er anking, anking og anking. Og da går det jo veldig ofte på straffeutmåling. Men vi ser også i mange typer saker at det er advokatene som gir ... det vi ser i ettertid er at det er feilaktige råd til klientene sine, altså. Om det er fordi at advokatene ønsker å ha saken og ha sine timebetalinger på det, eller ikke det, det stiller jo vi store spørsmålsteget ved enkelte ganger. Og det ... i svært mange saker så kunne saken verdt endt mye enklere, på et mye tidligere stadiet hvis våre råd faktisk hadde blitt hørt.”

K: ”Så det er en del som gir dem råd om å anke flere ganger enn de burde?”

L: ”Ja, anke, og til å faktisk *ikke* erkjenne, og vi opplever faktisk i en god del saker at siktede eller mistenkte faktisk kommer hit og er delvis villig til å erkjenne. Og etter en samtale med sin advokat så blir klienten da rådet til å ikke erkjenne. Og det er faktisk, i de fleste tilfellene kommer da vedkommende dårligere ut, altså. For du får ikke da strafferabatten.”

Selv ser han altså ofte at prosessen tar lenger tid fordi tiltalte i samråd med advokat velger å ikke erkjenne eller anke utfallet av rettssaken gjentatte ganger. ”Larsens” oppfatning er at vedkommende hadde fått mildere straff om rådet fra

påtalemyndighetene hadde blitt fulgt. Isteden for å få strafferabatt, vil dømte oppleve å få både strengere straff og en mer langvarig prosess.

Hvordan politiet skal forholde seg til media kan bli ett tema under etterforskningen.

”Larsen” sier:

K: ”Er det ofte at mediedekning kommer opp som et tema? Eller at mistenkte eller tiltalte tar det opp selv som et tema, i avhør og rettssak?”

L: ”Ja, det hender. Det er ikke så rent sjelden, hvis det er saker som har mediainteresse. Så er det helt klart.”

K: ”Er det mulig å si noe om hvordan de beskriver det?”

L: ”Ja, det snakker vi med dem om enkelte ganger, og det er jo selvfølgelig ... selvfølgelig er det svært, altså det liker dem svært dårlig. Ja. Og det er jo i enkelte saker, de kan jo da stille spørsmålstegn med hvorfor sier politiet det og det, og det er klart at det er alltid et dilemma for oss. Jeg da som stort sett svarer media på disse sakene, jeg er jo ute etter å gi media en riktig fremstilling, hvis jeg sier at dette vil ikke jeg si noe om, så går media til alle mulige andre kilder, også blir det sannsynligvis en såpeopera i avisa. Og det er det ingen som er tjent med. [...] Det er nok en personlig belastning, ja. Det er nok mange av dem som vil kunne føle det at det faktisk er en del av straffen.”

”Nilsen” blir spurt om noe av det samme:

K: ”Er det vanlig at de beskriver måten pressen er involvert på i en rettssak, kommer det opp som noe tema?”

N: ”Det kommer opp som et tema i mange saker, men det er jo da uttalt av høyesterett mange ganger at mediaomtale skal ha liten betydning i forhold til straffeutmålingen, da. Denne [straffesaken], den verdipapirsaken som var oppe nå, så fikk det en slags indirekte effekt i den forstand at det hadde vært, og det er mange sider av et sånt prosessuelt intermessio, jeg tror ikke dere kan bruke tid på det, men der sa høyesterett at der vil i hvert fall mediabelastningen, den økte mediabelatningen som har vært i den perioden i hvert fall ikke tilsi gjeninnsettelse, da. Men i prinsippet så skal ikke mediaomtale ha noe å si. Mange vil jo påberope seg det, men det er igjen som jeg var inne på, det skal ikke være strafferabatt for kjendiser. Altså straff har på en måte konsekvenser.”

K: "Det er jo gjerne litt ubehagelig."

N: "Ikke sant. At kona går fra deg, eller din beste venn ikke lenger vil være din venn også videre, det er på en måte den type ... det er jo den risikoen man tar, da."

Begge kildene sier pressedekningen tas opp som et tema og beskrives som en belastning av mistenkte eller tiltalte. "Nilsen" mener dette er en del av straffens konsekvenser, og at offentlig omtale er noe av det man risikerer ved å begå lovbrudd. "Larsen" beskriver hvordan tiltalte kan gi et fordelaktig bilde av seg selv:

L: "De har lettere for å bagatellisere handlingene sine, det er lettere å prate dem bort, altså. Du har ikke veldig store sjanser hvis du er en sånn overfallsvoldtektsmann i Oslo, ikke sant ... du har ikke så veldig mye å komme med da. Ålreit, du har snytt på skatten for x antall millioner kroner, men så har du også drevet en bedrift som kanskje har 100 ansatte og som er en støtte i lokalsamfunnet ditt. Det er klart at retten vurderer jo de tingene, og ser med veldig forskjellig øyne på akkurat dette. Nå bør man også gjøre det da, for det ene er snakk om penger og det andre er snakk om mennesker, men ... vurderingen i retten er veiledende allikevel."

"Larsen" gir inntrykk av at det kan være lettere for tiltalte for økonomiske lovbrudd å få fokus over på sine positive bidrag til samfunnet. Bildet av dem blir ikke entydig negativt fordi de kan vise til at de samtidig tilbyr lokalsamfunnet arbeidsplasser. Samme kilde reflekterer også rundt motivene for lovbruddene:

L: "De fleste treffer vi jo bare en gang, det gjør vi jo. Men det er veldig mange som kommer inn i en stim hvor de er til dels avhengig av å drive firmaet sitt ulovlig, og da dukker dem opp, fordi det er veldig mange som ikke skulle drevet egne firmaer fordi at hvis du ikke har det med papirer ... altså, det er ikke alltid at det å være snekker er, altså det å være god med fingrene når du er snekker, det er ikke dermed sagt at du er god til å drive med regnskap og selvangivelser. Og nå er det engang sånn i Norge at det må du ha styr på hvis du har firma, og da bør kanskje de menneskene som ikke klarer de tingene der, de får skaffe seg en jobb som lønnsinntaker, altså. [...] Det er helt klart at det er noen som overhodet ikke får det til, også er det helt klart at en god del kalkulerer med at de sitter igjen med såpass mye av svarte inntekter at det kanskje faktisk lønner seg. Det ... skal du ikke se bort ifra."

Hans oppfatning er at noen rett og slett ikke får til det administrative og ikke har nok kunnskap om reglene. En annen gruppe kan være de som er klar over bestemmelser og reglement, men som er av den oppfatning at det lønner seg å forsøke fordi de på tross av

oppdagelse kan oppnå økonomisk gevinst. Som med de foregående informantene, snakket jeg også med politijuristen om hans oppfatning av økonomiske lovbrudd og effekten av allmennprevensjon. "Nilsen" svarer på mine spørsmål om temaet. Avsnittet illustrerer hvor klar informanten er på sin oppfatning av økonomiske lovbrudd og individual – og allmennpreventiv effekt:

K: "Kanskje et vanskelig spørsmål, men har du inntrykk av at mange kan oppfatte straffeprosessen som såpass belastende at det kan være grunn til at de ikke vil gjøre det igjen?"

N: "Ja. Det er jo en slags side av det som er ønsket av straffens allmennpreventive virkning, og det er jo noe vi har veldig stor tro på her. [En kollega] sa at hvis du ikke tror på allmennprevensjon så er ikke dette et sted å jobbe. Og når det gjelder det individualpreventive vil jeg jo tro at de som blir utsatt for en straffeforfølgelse og får en straff, selv ikke begår den handlingen igjen. Så jeg tror nok den har både individual- og allmennpreventiv virkning, straffeforfølgning i våre saker. Kanskje i større grad enn i mange andre saker."

K: "Hva tror du kan være grunnen til det?"

N: "For det første så er jo grunnen til det at økonomisk kriminalitet i motsetning til kanskje drap da, som begås i større grad av type affekt, er økonomiske straffbare handlinger motivert av en risikokalkulering egentlig. De vurderer muligheten som så små til å bli tatt, straffen for så liten og, ja oppdagelsesrisikoen som så lav da, at du er villig til å ... og gevinsten så høy, at det blir et profesjonelt ..."

K: "At det lønner seg?"

N: "At det lønner seg. Mens en som begår drap på sin kone gjør ikke det av samme grunn."

K: "Det er vel såkalte rasjonelle handlinger."

N: Ikke sant, det er nettopp det. Det samme som, tenkt deg selv, det er veldig lett å overføre, men det å kjøre for fort eller ... den mest normale kriminaliteten er jo gjerne en risikovurdering, ikke sant.

K: "Om det lønner seg å ta sjansen eller ikke."

N: "Ja. Du tar sjansen."

K: "Mm. Det er en del kriminologer som er veldig opptatt av det. At det på en måte skal være noe av det som gjør økonomisk kriminalitet lettere å forebygge, da."

N: "Ja, jeg tror det selv. Som sagt, jeg har stor tro på allmennprevensjonen. [en høyesterettsdommer] uttalte for et par år siden det samme egentlig. Han sier at hvis du tar verdipapirkriminalitet, innsidehandel og den type ting, det er jo kjernen av det. "Det er ingen som kommer til å oppdage det, jeg gjør det." Og der har han sagt at, er det et sted hvor han mener ubetinget fengsel er viktig og vil ha sin virkning så er det jo nettopp for den type handlinger. Og det er jo fordi at hvis de ser at jo, det blir oppdaget og det blir straffeforfulgt, så vil det fraholde flere fra å gjøre det."

K: "Graden av kontroll kan være ..."

N: "Graden av kontroll og oppdagelse og at det blir en følbar reaksjon det er sum avskrekkende."

Politijurist "Nilsen" mener altså at stor sannsynlighet for oppdagelse og straffereaksjon er avskrekkende, og derfor kriminalitetsforebyggende. Han er ikke i tvil om at denne typen lovbrøtere foretar en risikovurdering i forkant av lovbruddet, og at dersom de kommer fram til at det lønner seg, begår de det. Derfor vil høy grad av kontroll og strafferettslig reaksjon føre til at flere avstår, og kommer frem til at lovbrudd er lite lønnsomt. "Larsen" er av samme oppfatning, og mener at en gruppe av disse lovbrøtterne kan tenkes å kalkulere seg frem til at lovbruddet gir gevinst på tross av straffeforfølgning. Samtidig mener han noen ikke har evnen og kunnskapen til å drive et foretak lovlydig.

4.6 Frikjent

Det ble foretatt et intervju med en som ble frikjent, han kalles for "Sørensen". Han beskriver hvordan arbeidsgiver, kollegaer, venner og presse reagerte på hendelsene. Høyere oppe i ledelsen på arbeidsplassen registrerte informantens motgang, og mente selv det var krefter der som startet hele prosessen. Han stilte seg spørsmål om hvor presset kom fra, hvem som insisterte på å fortsette en lang men tilsynelatende lite fruktbar etterforskning. Vi starter intervjuet med å snakke om opptakten til saken, og kommer inn på hvordan han fikk vite om sin status i etterforskningen:

K: "Hvordan fikk du vite at du ble ... ja, ble du betraktet som mistenkt i utgangspunktet, eller var du vitne?"

"Sørensen": "Jeg var vitne."

K: "På hvilken måte fikk du vite at du skulle være vitne?"

S: "Ja, det visste jeg jo ikke før razziaen [dato]. Og da kom de jo [på arbeidsplassen], de kom på min leilighet i [stedsangivelse], og de kom på hjemmeleiligheten i [stedsangivelse]. Så for mitt vedkommende så var det involvert syv mann. På razzia. Da fikk jeg vite at jeg var vitne."

K: "Det hørtes ganske dramatisk ut med såpass stort oppmøte, både her og hjemme?"

S: "Ja, det er ganske fantastisk. Også når vi ser hva saken gjaldt. Selve beløpsstørrelsen. Vi snakker altså om [beløp]. Og det var ikke for to, men for tre personer. Totalt. Men det lå nok i det. Det ene var den svært aktive jobbingen som skjedde fra [ledelsen på arbeidsplassens] side. "

Han gir inntrykk av å være overrasket over ressursene og tiltakene satt i gang ved ransakelsen. For det første hadde han status som vitne, og for det andre synes han selve saken ikke tilsvarte et slik oppmøte fra påtalemyndighetenes side. "Sørensen" beskriver det første avhøret:

K: "Kan du huske hvordan det første avhøret foregikk?"

S: "Ja, det var jo på kontoret til to avhørere da, to spesialetterforskere, han ene har nå sluttet. Og han ene kom bort til meg og ønsket meg lykke til, for dette kommer du til å vinne, fordi de hadde foreslått at det ikke var noen sak i det hele tatt. Så det er helt sånn bisart for meg."

K: "Ja. Merkelig situasjon?"

S: "Ja, hvis de lar det gå så langt, hva er det da som ligger bak, det er det jeg lurte på."

Kommentaren fra etterforskerne var overraskende, og informanten undret seg over hvorfor de hadde satt i gang avhør og latt saken nå dette stadiet hvis de selv mente det ikke førte frem. Slik han oppfattet det var det altså ikke etterforskerne som insisterte på å fortsette, men at presset kom fra et annet hold.

Blant sine kollegaer og venner møtte han bred støtte, og fikk mange positive henvendelser og støtteerklæringer. Han så det som at han stod opp mot overmakten og

kjempet, og at det var godt å se for kollegaene og de ansatte han hadde ansvaret for i sin stilling. På spørsmål om hvilken respons han fikk fra sine nærmeste sier han:

K: "Hvordan var tilbakemelding fra omgangskrets, venner og familie?"

S: "De var hele veien helt støttende. De var nok hele tiden sikre på hva det var og hva det ikke var, det tror jeg nok. Men ellers så hadde jeg veldig mange som var veldig støttende, veldig mange hyggelige mennesker som sa at det er, uansett hvordan dette går, det er ingenting med hvordan du er definert som menneske. Jeg hadde jo en del journalister som nektet å være med på å skrive om saken i de store avisene. De kjente meg jo og synes jeg var veldig hyggelig, og sa; han er en hedersmann, jeg kommer aldri til å skrive noe om den saken her, og ba så om å bli koblet av. [...] Men noen var stadig på tråden for å høre hvordan det gikk. Så ære være dem for det. Også er det jo naturligvis god støtte i jobben og, god stab og [...] Ja, jeg var jo en helt i [informantens arbeidsplass], vet du. Da ser jeg bort fra ledersjiktet, de som hadde iverksatt dette. Men det var jo sånn når jeg kom inn rundt omkring i [informantens arbeidsplass] så reiste folk seg og klappet altså. Jeg hadde mange som ringte – vi skal ta vare på [informantens stillingsbenevnelse] vår. Fagforeningen stilte opp veldig fort."

Mange uttalte at de holdt med ham, og på arbeidsplassen var det altså med unntak av ledelsen positive kommentarer og tilbakemeldinger fra kollegaer. Det er interessant hvordan arbeidsplassen som sådan er delt i sin støtte. Han opplevde ikke å få støtte fra ledelsen, men de andre kollegaene stilte raskt opp. Istedenfor å bli frosset ut på arbeidsplassen eller blant bekjente forøvrig, oppmuntret de ham. Mange av mine kilder beskriver hvordan de mistenkte for økonomiske lovbrudd kan oppleve rare blikk og negative kommentarer, advokaten "Eriksen" forteller om en klient som mener seg forhåndsdomt under etterforskningsperioden. På den ene siden danner kildene et bilde av mistenkte eller tiltalte som personer med et nettverk som kan støtte dem. På den andre siden er det også spørsmålet advokaten "Andersen" skisserer, om det å bli mistenkt for økonomiske lovbrudd anses som såpass graverende at omgangskretsen reagerer negativt eller at det aksepteres. Den frikjente informanten beskriver hvordan hans nærmeste var en ressurs gjennom perioden, og både kollegaer, familie, venner, selv noen representanter fra pressen, gav ham inntrykk av at mistanken og etterforskningen ikke endret deres positive oppfatning av ham.

Lengre ut i samtalen spør jeg ham om det var et lettelse at rettssaken var i gang, og i den forbindelse kommer vi inn på mediedekningen:

S: "Ikke noe annet enn at det var greit å bli ferdig med det. Jeg hadde ikke noe sånn ... jeg gruet meg nok litt til det skulle starte for jeg kjenner jo presseoppbudet. Og jeg var jo da den som det var absolutt mest trykk på, og det henger jo sammen med [...]. Så jeg var nok litt mer utsatt. Men det er ikke sånn at jeg klager på mediaoppbudet, de kan være så urettferdige som de bare vil, men de tar noen short cuts og sånn er det bare. Jeg har jo fått noen beklagelser, da; dessverre hadde vi ikke plass, og da måtte vi utelate det. Så gir det jo ikke helt mening, men ikke bare det, når de utelater ting så gir det feil mening. Så konsekvensen av det er at du kan bli betraktet som en idiot, og kona forlater deg. Hun gjorde ikke det da. Men det er alltid greit, du går og venter på det. Det tok veldig lang tid, det startet altså med razzia i [tidsperiode]."

Her beskriver han hvilken innvirkning media kan ha. Feilaktig informasjon gir galt inntrykk, og det kan få konsekvenser for familie og deres oppfatning av mistenkte eller tiltalte. Dette var dog ikke tilfelle for "Sørensen", selv om media gav uriktig informasjon endret ikke det familiens forhold til ham. Samtidig fikk han støtte fra en del journalister og reportere, og det var noen som nektet å skrive om eller dekke saken på tross av pålegg ovenfra.

"Sørensen" synes ikke nødvendigvis at prosessen var en stor påkjenning. Han var sikker på sin uskyld, og relativt trygg på et positivt resultat av rettssaken. Likevel var det en lettelse når frikjennelsen kom, fordi man aldri kan vite sikkert hva en domstol kommer frem til. Jeg spør ham om hvordan han opplevde frikjennelsen:

K: "Det var kanskje ikke noen overraskelse for deg når du ble frikjent? Det lå litt i kortene fra før?"

S: "Nei. Jeg følte meg ganske så sikker på det, jeg gjorde det. Men du vet aldri."

K: "Det var en lettelse uansett, kanskje?"

S: "Ja, det var en lettelse. Det var det. Og det var en stor lettelse når vi fikk beskjed ganske raskt fra [aktor] om at de ikke ville anke. Regnet vel nesten med det, men du vet, du vet aldri. Hvem legger mye press for å holde den saken i gang? Jusen i dommen var veldig klar. Den kunne antagelig ikke fått noe annet utfall i en lagmannsrett, utover å stadfeste det. Ingenting tilsa at det var mulig å finne noe som helst mer, det tror jeg var ganske sikkert. Da ble det jo sånn. Men det er alltid deilig

når du kommer ut, ren som nyfallen sne, og får tilbake [beslaglagt objekter]. Hehehe. Så det er det mest bisarre i det hele, når jeg fikk det tilbake og så hva det var.”

Ved rettssakens slutt var det en lettelse å vite at situasjonen var over og at aktor ikke ville anke utfallet. Når han fikk tilbake beslaglagte objekter var han svært overrasket over hva det var, han oppfattet det som lite relevant for etterforskningen. De juridiske begrunnelsene for frikjennelsen oppfattet han som klare, noe som forsterket hans spørsmål om hvem som ønsket å holde saken i gang.

Jeg spør ham videre om avhørene, og hvilke av hans egenskaper som kunne gjøre gjennomføringen av disse mindre problematisk.

K: ”Var det lange avhør?”

S: ”Neei, det var ikke... i hvert fall ikke to timer. Det var ikke så mange ting å oppklare, det var på en måte det samme om og om igjen. De trodde ikke på at det kan ikke bare være dette, liksom. Det lå der; det kan da ikke bare være dette! Også fant de jo ikke noe annet heller, verken i pc-er, brevveksling eller noe. De fant ingenting. De dro jo en stor bunch ned til [stedsangivelse], og de fant jo ikke noe mer der heller. Fin tur da.”

K: ”Hehe. De fikk jo en tur til [stedsangivelse]. Har du noen personlige egenskaper som var til hjelp under avhørene?”

S: ”Jeg tror nok det at [min bakgrunn] i en sånn fase er veldig god. Du er vant til å handle. Det å sette seg ned å analysere situasjonen, det og egentlig se hva du skal oppnå, den type ting. Det tror jeg er en del av det. Og det er klart at i det ligger det en utholdenhet. Også tror jeg nok jeg er sånn jobbmessig etter hvert kommet veldig nær menneskesinnet. Det tror jeg også har vært en styrke.”

K: ”Kanskje litt lettere å holde hodet kaldt, eller?”

S: ”Ja, hodet kaldt og hjertet varmt. Det er lettere å ... for det var andre som slet mer enn meg. Og jeg tror nok jeg på mange måter ble limet som holdt folk sammen.”

K: ”Kunne støtte litt?”

S: ”Ja, for noen trenger støtte. Noen går så i kjelleren at det går utover alt mulig, deres jobbsituasjon, deres hjemmesituasjon, deres integritet. Og det verste er når folk vet at de er

uskyldig, også kjøres det på som om de er banditter. Og det tror jeg nok var ... det var et par som slet en del.”

K: ”Det virker jo ... det virker som en dramatisk situasjon, så jeg kan skjønne at det er vanskelig for mange.”

S: ”Det er klart det er dramatisk. Og vi var jo alle folk i [ulike lederstillinger]. Og det er klart det som er vanskeligst i det og det som de færreste har et genetisk forsvar mot er jo mediapresset. Som kanskje ikke rammer de som er oppe i det mest, men det rammer familien. Og det rammer barn, naturligvis, barnebarn, gamle foreldre. De sliter veldig med det.”

Egenskapene som var gode å ha under avhør for denne informanten er lignende trekk de andre kildene beskriver som ressurser. Evnen til å holde fokus, analysere situasjonen og ikke la seg distrahere, mener ”Sørensen” var en styrke. Noen av de andre involverte synes situasjonen var tyngre å takle, og min informant kunne støtte underveis. Han beskriver hvordan noen ble nærmest deprimerte av omstendighetene og at dette gikk ut over andre forhold i deres liv, som arbeid og familie. Oppmerksomheten fra media bidro til ytterligere belastning, og ”Sørensen” sier det spesielt rammer barn og foreldre.

Det mest vanskelige med prosessen for ham, var at han mistet mye tiltro til det norske rettsvesen i etterkant. Han hadde sett den negative siden ved det, og tenkte ofte på de som havnet i samme situasjon, men ikke hadde de samme ressursene som ham selv. På en måte hjalp det ham til et nytt og annerledes perspektiv på hvordan noen kan fryses ut og på hvilken måte straffeforfølginger prioriteres, men det gjorde ham samtidig bekymret for den norske rettssikkerheten:

”[...] Og da tenker jeg på folk som sitter og ikke er like ressurssterke, og som ikke har penger for eksempel. Dette er jo saker som ligger utenom det du får dekket av det offentlige. Så du skal pinadø ha mye ressurser for å ta opp kampen. [...] Ja, selve den norske rettstilstand er omtrent i fare. Ved et sånt kjøp. Altså, vi hadde jo ubehaget, men vi har jo muskler, og jeg tenker på de som ikke har det. Som verken orker eller som kan ta seg hundre eller tohundre – eller trehundretusen kroner og fighte. Og det er faren sånn som jeg ser det i rettssamfunnet vårt.”

Selv om prosessen tidvis var ubehagelig, kom det noe positivt ut av det:

” ... uansett hvilken krig du har vært gjennom i livet, så er det alltid noe positivt, du lærer, i den forstand at du lærer ... for meg som er samfunnsopptatt og jobber med samfunnsspørsmål og [andre arbeidsoppgaver], det er klart at så sann sett er det greit, for min jobb å få med seg. Det er en styrke å vite hvor jævlig prosesser kan være. Du har vært igjennom det, du har vært utsatt for ting du ikke bør utsettes for i vårt land. Og du kan på en måte også bli en bedre forsvarer for de rettsløse, også i [intervjuobjektets ansvarsområde]. De som det trykkes unødig på, du lærer litt om alminnelig dannelse og det å ta vare på folk. Og du lærer mye om hvordan du ikke skal ture fram. Også må jeg si jeg har lært noe om prosesser jeg ikke liker. [...] Og at det skjer i et samfunn som vårt. Jeg har nok fått opp øynene for en del andre typer saker, konspirative ting de skjer faktisk. Hvor det er rå makt. [...] Og jeg har altså ikke særlig tro på uavhengighet i påtalemyndigheten lenger. Det er den stygge siden av det, jeg har mistet litt av barnetroen på samfunnet vårt.”

Selv om han lærte noe om prosesser han ikke setter pris på, så kan erfaringen brukes i hans jobbsituasjon. Advokaten ”Andersen” beskriver at de dømt for økonomiske lovbrudd kan bruke sine ressurser til å bistå medfanger, hvis de soner en fengselsdom. ”Sørensen” ble frikjent, og har evnen til å bruke erfaringen til å hjelpe andre i lignende situasjoner men med færre ressurser enn ham selv, til å ta opp kampen. Gjennom hele prosessen var informantens inntrykk at presset med å holde etterforskningen og saken i gang kom fra andre hold enn påtalemyndighetene. Noe av den mest negative erfaringen er at troen på rettssikkerheten og påtalemyndighetenes uavhengighet har blitt borte. I tillegg ble han skuffet over ledersjiktets måte å takle hendelsene på, og han mente de involverte i straffesaken ble forhåndsdømt av ulike personer i ledelsen.

Av anonymitetsgrunner er det vanskelig å sitere ham på det, men han oppfattet deres oppførsel og uttalelser som uprofesjonelle. Han mente de presset på for at påtalemyndighetene skulle fortsette en lite frembringende etterforskning. Selv før utfallet av etterforskningen og rettssaken var klart mente han ledelsen forhåndsdømte ham, og etter frifinnelsen fikk han ingen forklaring eller unnskyldning fra dette hold. ”Sørensens” beskrivelse er interessant i forhold til ”Eriksens” skildring av en klients situasjon. Som jeg har vært inne på tidligere, beskrev denne klienten overfor ”Eriksen” hvordan han opplevde seg forhåndsdømt før sakens utfall var klart, og at selv om han skulle bli frikjent hadde han allerede sonet en dom. ”Sørensen” erfarte at omgangskretsen og kollegaer var delt i så måte. Han mener ledersjiktet satte i gang hele prosessen, og følte seg forhåndsdømt av disse. Andre kollegaer, venner og familie

opptrådte derimot raskt støttende og oppmuntrende. Til sist vil jeg gjengi et sitat som viser hans oppfatning av hvordan de dømt for økonomiske lovbrudd greier seg i ettertid:

"Ja, jeg vet jo ikke, altså i næringslivet ... de jeg har vært borti har jeg inntrykk av at greier seg veldig bra, for de har penger både her og der og jobber får de uansett hvor dårlig de har gjort det. Men for den stakkaren som kommer i en rettssal og ikke har forstått det som går på økonomi og trygd og jobber for mye og for lite, de tas hardt."

Hans inntrykk er at høyerestående økonomiske lovbyggere tar liten skade av straffeforfølgning fordi de har godt med penger og få problemer med å skaffe arbeid. Derimot er det andre med liten økonomisk teft og færre ressurser som havner opp i større problemer. Dette inntrykket deler han med etterforsker "Karlsen" journalist "Gundersen" og dommer "Iversen". De skildrer hvordan mange mistenkte, tiltalte og dømte for økonomiske lovbrudd har liten forståelse for reglement og prosedyrer i arbeidslivet, og derfor stadig straffeforfølges for ulike økonomiske lovbrudd.

4.7 Dømt

Jeg foretok et intervju med en dømt i fengsel. Han kalles for "Olsen" i avhandlingen. Intervjuet gir førstehåndsinformasjon om hvordan prosessen forløp for denne informanten. Det gir også et inntrykk av hvilke ressurser som var nyttige, han beskriver avhørssituasjon og varetekstperioden, samt hvordan mediedekningen artet seg.

Jeg spør "Olsen" om den tidlige perioden av prosessen:

K: "Hvordan fikk du vite at du var mistenkt?"

"Olsen": "Jeg fikk ikke vite det. Eller, jeg fikk ikke vite det før det kom to betjenter og ventet på jobben min. Det var tidlig på morgenen og jeg hadde ingen andre møter, så jeg skjønte at det var noe når jeg fikk beskjed om at det var to som spurte etter meg. Og det var disse to som var etterforskerne gjennom hele saken. De fortalte meg at jeg var mistenkt for skatteunndragelse med mer, og at vi skulle gå hver for oss ned i garasjen og møtes der. Og der ble jeg ført inn i en sivil politibil med håndjern på, med patruljebil både foran og bak som en kortesje, som når det er besøk av statsoverhoder. Så kjørte vi uten sirener men med blålys til politihuset. Og da ble jeg så ført rett ned i glattcelle hvor jeg satt i 4,5 døgn."

Selv om han gjorde som han fikk beskjed om og møtte opp, ble han kjørt av gårde med flere biler, blålys og håndjern. Han fikk ingen form for telefon eller brev slik som er beskrevet av andre kilder, men forstod at han var mistenkt idet han ble pågrepet.

Han forteller om tiden etter at lovbruddet ble begått:

"6 måneder før min sak var det en annen sak [på informantens arbeidsplass]. Og da tenkte jeg at enten så blir jeg oppdaget eller så blir jeg det ikke. På grunn av den foregående saken skulle Riksrevisjonen ha en gjennomgang av forholdene [på informantens arbeidsplass] for å se om lignende saker kunne avdekkes. Så leste jeg senere at det ikke ble funnet noe mer etter gjennomgangen, og da tenkte jeg at det måtte være skuespill. For at de ikke skulle gi noen forvarsel. Det var en melding fra banken som tok meg, men det er bare 8-9% av meldinger som etterforskes, så grunnen til at min sak ble det, var fordi den ene etterforskeren så at jeg var fra [informantens arbeidsplass]."

Han ble ikke nødvendigvis overrasket når han ble mistenkt, og mener at noe av grunnen kunne være en oppfatning fra kontrollørenes side om flere lignende tilfeller ved arbeidsplassen. Det å sitte i avhør beskriver han på følgende måte:

"[Avhørssituasjonen] var uproblematisk vil jeg si. Jeg la meg helt flat, jeg laget ikke historier. Advokaten min sa det at i slike tilfeller som mitt så tar de deg uansett, det tar bare mye lengre tid hvis du ikke samarbeider. Og den eneste historien som du husker det er sannheten. Om du dikter opp historier, så greier du ikke huske hva du sa da og da, og noen ganger får etterforskerne deg til å fortelle historien og andre ganger spør de deg. Og da er det lett å gå i surr om hva du har sagt hvis du har diktet opp flere usannheter. Men sannheten den kan du jo, så den vil du alltid huske. Etterforskerne skal legge opp et puslespill, og om du hjelper til med bitene så går det puslespillet opp mye raskere."

Han oppfattet at det lønte seg for ham å legge kortene på bordet. Forsvarerne jeg snakket med gav begge inntrykk av at klientene mistenkt eller tiltalt for økonomiske lovbrudd ofte er rasjonelle i den forstand at de følger advokatens råd, noe denne kilden valgte å gjøre. Avhørssituasjonen var preget av en form for samarbeid:

O: "Avhørene var uproblematisk sikkert også fordi jeg la meg flat, hvis de skulle fått informasjon ut av meg, eller brukt ulike avhørsteknikker så hadde nok stemningen blitt en annen. Men jeg var

grei med dem og prøvde å gjøre mitt beste, og det samme gjorde de [etterforskerne] for meg. De hjalp meg til å treffe familien min og skaffet lunsj. Så jeg vil si jeg hadde et ok forhold til dem.”

Han gir inntrykk av at det var en god tone mellom ham og etterforskerne. Begge mine informanter fra påtalemyndighetene trekker fram at avhørssituasjonen sjelden er dramatisk og at det går rolig for seg. Det kan gjøre det enklere å nå frem med det budskapet man har, og begge sier denne situasjonen ofte er preget av en hyggelig og gemyttlig tone. Jeg spør ”Olsen” videre om hvilke egenskaper som kunne være en fordel under avhør:

K: ”Har du noen personlige egenskaper som kom til nytte under avhørene, som gjorde det lettere?”

O: ”Ja, jeg har vært med i en del møter som leder hvor vi skulle forsvare oss og produktet vi hadde levert, og det gjorde det litt lettere. I jobbsammenheng kunne vi kanskje ha levert et produkt som kunden ikke var fornøyd med også måtte vi snakke for oss og prøve å forsvare det eller finne ut av det.”

Hans yrkesbakgrunn kom til nytte fordi han ikke var ukjent med en situasjon hvor han måtte argumentere for seg og forsvare noe han og andre ansatte hadde stått for. Svært mange av kildene beskriver dette som en ressurs hos de mistenkte eller tiltalte for økonomiske lovbrudd, nemlig at de har god evne til å snakke for seg.

Noe som overrasket informanten, var at han ble bedt om å innrømme noe han ikke var skyldig i:

”Jeg la meg flat og tilstod det jeg hadde gjort. Men jeg ble forundret over påtalemyndigheten fordi de vil ha tilståelser på en egen måte. Jeg har ikke gjort alt jeg ble dømt for. Påtaledelen sa at vi går på det og det [av strafferabatt] hvis du går på korrupsjon.”

Senere i intervjuet beskriver han situasjonen ytterligere:

”Jeg var medgjørlig hele veien selv om jeg ikke hadde gjort det som jeg ble bedt om å tilstå. I begynnelsen reagerte jeg veldig på det; det kan jo ikke være sånn – jeg kan jo ikke tilstå noe som jeg ikke er skyldig i. Men etter hvert bet jeg meg i det, for jeg fikk beskjed om at strafferabatten

ryker hvis man ikke innrømmer det man blir oppfordret til. Jeg synes det var vanskelig da, men nå tenker jeg ikke mer på det.”

I begynnelsen var denne situasjonen vanskelig å takle, og han reagerte sterkt på å bli bedt om å tilstå forhold han ikke var skyldig i. Det ble fortalt at hvis han tilsto å ha begått visse lovbrudd han selv ikke mente seg skyldig i, ville strafferabatt finne sted. Denne formen for forhandling overrasket ”Olsen”. Han gikk allikevel med på avtalen, og selv om det var vanskelig å forsone seg med da, plager det ham ikke i ettertid. Med unntak av etterforsker ”Larsen” er ikke mine andre kilder inne på det samme tema. ”Larsen” sier ikke at tiltalte blir oppfordret til å innrømme forhold de ikke er skyldig i, men at de arbeider på den måten at vedkommende får et forslag til hva de bør foreta seg. Han sier videre at det svært sjelden lønner seg for tiltalte å gå bort fra politiets råd, og at de ikke får strafferabatt da. Videre spør jeg ”Olsen” om varetektsperioden:

K: ”Kan du beskrive tiden i varetekt?”

O: ”For å si det rett ut så var det helt jævlig. Man forestiller seg nok ikke at det er så ille, men. Det er bare et lite rom med betongvegger, mindre enn det vi sitter i nå. Det er fire tomme vegger med et bittelite vindu høyt oppe, så du kan ikke se ut. Også er det en madrass på gulvet. Og du får ikke vite noe som helst, du aner ikke hvordan det går med kona di og barna dine, du vet bare at de samles hjemme med etterforskerne og får vite om det, og du får ta en telefon til advokaten din etter en stund. Og hvis du prøver å spørre vakta om noe så får du ikke svar på noe som helst. De gidder ikke svare deg i det hele tatt. Og egentlig skjønner jeg det godt, for hvis du ser alt som kommer inn til varetekt [på stedsangivelse] så er det mye rart, det er rus og knivstikking og alt, så jeg skjønner godt at de blir slitne og litt avstumpa.”

Vi kommer også inn på temaet ved en senere anledning:

O: ”Du blir jo fratatt mobiltelefon og får medieforbud og får ikke følge med på noe, men det kan kanskje være like greit. Når jeg snakket med advokaten min så sa han at du skal være glad du er inne og ikke her ute, for her ruller saken over nyhetene og avisene. En sånn varetektssituasjon det gjør noe med deg. I situasjoner hvor du mister kontroll over eget liv reagerer folk forskjellig.”

”Olsen” snakker videre om hvordan media raskt fikk tilgang til informasjon om saken:

O: ”Jeg opplevde, når jeg fikk tilgang til media, at det jeg sa i avhør omtrent ble direkte gjengitt på tekst-tv. Etter avhøret fulgte jeg med på tekst-tv, og da sto det nesten ordrett gjengitt det jeg

nettopp hadde sagt. Og da lurte jeg på; hvem er det som tyster? Jeg nevnte dette for [...], at jeg lurte på hvordan det kunne gå an, og da fikk jeg til svar at; politiet skal leve av noe de og. Det lekker jo som en sil. Men det er vel sånn det er, du blir litt avstumpet og jeg brydde meg ikke mer om det etter en stund.”

Uvissheten og usikkerheten under varetekt er tung. Man får få eller ingen oppdateringer om sin situasjon eller sin familie, men i forhold til pressedekning kan isolasjonen også ha sine fordeler. Det omfattende mediafokuset kan være vanskelig å takle. Det samme argumentet nevner advokaten ”Eriksen”, at selv om isolasjonen er en utfordring kan det være positivt klienten ikke får tilgang til media. ”Olsen” ble sjokkert over den informasjonen pressen greide å skaffe, og fikk da antydning at politiet lakk opplysninger til media. Det er også interessant hvordan ”Olsen” sier at noe av det spesielle med varetektssituasjonen var det å bli fratatt kontrollen over eget liv. Dette nevner også advokaten ”Andersen” som en utfordring, men da i forhold til en senere soning. ”Olsen” beskriver videre hvordan varetektsperioden blir en dramatisk endring, fordi man ikke har noen styring over eget liv:

O: ”Under varetektsperioden visste jeg ikke start og stopp. Politijuristene ville ha meg i varetekt lenger enn det etterforskerne ville ha, og når de sa seg ferdig med sin etterforskning ville juristene ha meg i 4 nye uker. Etterforskerne sa at; ”Det skjønner ikke vi, for vi har nok informasjon til de dokumentene vi trenger.” Men politijuristene holdt på sitt, og ønsket å prøve seg i forhold til [en ny paragraf], og de fikk godkjent 4 nye uker i varetekt for meg på grunn av at det skulle hentes inn mer informasjon. Men etterforskerne hadde jo alt sagt stopp, de trengte ikke mer, det var ikke mer å finne. Vi likte det ikke, men valgte å ta fire nye uker. Etter det prøvde de seg med en ny periode, men da sa advokaten stopp, og det fikk vi godkjent. Politijuristene følte jeg var opptatt av mediedekningen, og ville ha tid i tv-ruta.”

Ifølge informanten ønsket altså politijuristene å forlenge varetektsperioden selv om etterforskerne på sin side ikke hadde behov for mer tid. Selv oppfattet han politijuristenes ønske som et påskudd for ytterligere mediedekning, at de ønsket mer blest og derfor forlenget varetektsperioden.

Slik min informant beskriver situasjonen, har han ofte fulgt advokatens råd og opptrådt rolig, samarbeidsvillig og ærlig. Mange av mine kilder har beskrevet disse egenskapene som fremtredende hos mistenkte og tiltalte for økonomiske lovbrudd, og at de gjennom

prosessen har evnen til å redegjøre for sin sak på en konkret måte. I avhør og rettssak spesielt hevder de det være en nyttig egenskap.

”Olsen” har opplevd at hans utsagn blir tatt ut av sammenheng, og vil derfor ikke uttale seg til pressen etter det:

”Jeg snakker ikke lenger med journalister, etter at de spesielt i [en mediebedrift] tok det jeg sa helt ut av sammenheng. Jeg har bare snakket med noen studenter etter det.”

Han kommer selv inn på tema senere i intervjuet, i forbindelse med sin oppfatning av ulike aspekter ved prosessen:

”Etterforskerne var hele veien ryddige og greie og opptatt av fakta, de kalte en spade for en spade. Aktoratet, eller politijuristene, de var mer interessert i store saker slik jeg ser det. Rettssaken var ikke noe alright, men jeg vendte meg til det. Jeg er forundret over hva media kan få ut av det, det var mange rundt meg som trodde alt var sant. ”Ja, men [informantens fornavn], vi har jo lest det i avisen”. Og da må det jo være sant, hvis det står i avisen eller er på TV. Media er et maktapparat.”

Som nevnt i et tidligere sitat, fikk han inntrykk av at politijuristene var opptatt av å få tid i pressen, og han utdyper i forhold til siktelsen:

”Aktor var bestemt for [en type økonomisk lovbrudd], ordet fenger. Jeg følte de var interessert i å være på skjermen. Det var mer fokus på [en type økonomisk lovbrudd] enn på [en annen type økonomisk lovbrudd].”

Videre snakker vi om de ulike aktørenes rolle i rettssaken, og generelt om hvordan han opplevde denne prosessen:

K: ”Kan du beskrive dine forsvareres rolle under rettssaken?”

O: ”Forsvarerne var aktive, og vi hadde en god dialog. Vi hadde møter underveis hvor jeg fikk bekreftet at de hadde forstått saken.”

K: ”Var det noen vitner i retten?”

O: "Ja, det var en del vitner, og de fleste kjente jeg til fra før. De sa at det ikke var noe overraskende og lignende, fordi jeg hadde hatt den hytta eller hadde kjørt fin bil. Noen av tingene hadde jeg jo fra før, og jeg synes det ble sånn Se og Hør – journalistikk. At vitner kalles inn på sånt grunnlag synes jeg er unødvendig."

K: "Vil du si det var en lettelse at rettssaken var i gang?"

O: "Ja ... det var det. Jeg fikk først tilbud om en tilståelsesdom, og jeg ønsket det for å bli ferdig. Men det var en i den samme saken som ikke ville tilstå, og da fikk heller ikke vi andre det. De ville sikkert ha alle i samme rettssak."

K: "Fikk du frem din side av saken?"

O: "Ja. Jeg vil si det. Etterforskerne vrei kanskje litt på det, men det er jo også jobben deres."

K: "Hvilke av dine egenskaper var til hjelp under rettssaken?"

O: "Det at jeg har hatt lederstilling hjalp nok, fordi det var ikke noe tema at det var så mange tilhørere, det gjorde jeg ikke noe av."

Han gir inntrykk av et godt samarbeid med forsvarerne, men syntes noen av vitneutsagnene var lite relevante. Han ønsket å bli ferdig med rettssaken, men fordi andre tiltalte ikke ønsket tilståelsesdom fikk heller ikke "Olsen" det. Hans lederbakgrunn var til hjelp også under rettssaken, fordi det ikke var en uvant situasjon å snakke foran store forsamlinger.

"Olsen" mener selv at det ikke er lengden på straffen som er det utslagsgivende, men at det er å miste sine goder som er virkningsfullt:

"[...] strenge straffer avskrekker, men mannen i gata går ikke rundt og vet hva strafferammen er på forskjellige lovbrudd, eller tenker over det idet lovbruddet blir begått. Og om det er noen år fra eller til spiller ikke så stor rolle. Det høres kanskje rart ut, men om det er 2 eller 4 år er det samme. Det er inndragning av penger eller verdier som fungerer. Det verste er at de tar også fra deg det du hadde fra før. Så det at du kanskje mister hytta di eller huset ditt, og må betale tilbake penger, det har mer virkning. Det må brukes mer, for det er *det* folk er redd for."

Hans uttalelse ligner det advokaten "Eriksen" hevder, nemlig at det ikke er lengden på straffen som er av betydning. Begge informantene er av samme oppfatning, men har noen nyanser på tema. "Olsen" sier at det er tapet av penger og andre materielle verdier som er utslagsgivende. Ved å begå lovbrudd står du også i fare for å miste de verdier du hadde i forkant, ikke bare de du har tilegnet det gjennom lovbruddets gevinst. "Eriksen" mener at det er oppdagelsesrisikoen som er avgjørende, fordi økonomiske lovbrøyttere frykter de sosiale konsekvensene og eventuell offentlig omtale etter oppdagelse. "Olsen" sier altså at for det første er det mange som ikke vet hva strafferammen er, og for det andre er det ikke sikkert de tar det i betraktning. Von Hirsch, Burney, Bottoms og Wikström skriver om den enkeltes oppfatning av oppdagelsesrisiko og straffenivå, og hvordan de innretter seg etter det. Myndighetenes kommunikasjon utad i forhold til kriminalitet og strafferammer vil ha betydning for hva de fleste vet om dette. Thomas Mathiesen hevder derfor at, om allmennprevensjon skal forsvares, er det også essensielt at dette budskapet når målgruppen, slik at potensielle lovbrøyttere kan ta det i betraktning. "Olsen" gjør seg her lignende refleksjoner:

O: "Jeg tror at de som har muligheten til å begå lovbrudd ikke alltid vet nok om straffen. Mange hadde nok tenkt seg ekstra om før de gjorde noe hvis de visste om strafferammen. Ikke bare i forhold til det etiske, men at det faktisk *er* et lovbrudd. Jeg vet om en her som er politimann som tok imot 25 000 kroner. Han fikk to år for det, og får aldri jobbe i politiet mer. Det er nok ikke alle som er klar over det, at for 25 000 så må du inn i to år og hele CV'en din blir slettet. Da er det ikke verdt det."

Han er tidligere inne på at han tror tapet av verdier er noe av det mest avskrekkende ved straffeforfølgning, han sier; "det er dét folk er redd for". Jeg spør ham om det var tapet av materielle goder eller økonomi som var det mest belastende for ham:

K: "Synes du det verste er at du har blitt fratatt mange av dine verdier?"

O: "Nei, jeg bryr meg ikke om det nå lenger. Det er allerede gjort, så det er ikke noe å dvele ved. Jeg er gift på nytt og vi har det helt greit økonomisk, men jeg tenker på de som har færre midler enn meg. Vi får 56,- kroner dagen her, og det skal holde til frokost og lunsj, middag får vi, men det skal også holde til toalettsaker, såpe ... hvis du har permisjon skal det holde til buss eller annen transport. Når du har 0,- kroner når du kommer ut, det er som å be om nye lovbrudd. Du får nesten ikke jobb heller, og det bør være en slags tilbakeføringsgaranti. Kanskje gi dem en jobb i

kommunen til minstelønn, så har de i hvert fall noe. Jeg har ikke nødvendigvis noen løsning på det, men jeg synes det er noe å være klar over og ta i betraktning.”

K: ”Hva har vært mest belastende med prosessen?”

O: ”At nettverket rakner. De du så på som gode venner gjennom mange år, de blir borte. I begynnelsen var det tungt. De ville ikke snakke med meg, de la på når jeg ringte. Men så kommer nye venner inn og støtter, de som du kunne kalle bekjente tidligere. Nå så har jeg fått ryddet opp rundt middagsbordet og jeg vet hvem jeg kan kalle mine venner. I dag er jeg glad for at jeg har ryddet rundt det bordet. Selv om det kan være tungt lærer man noe av en slik prosess.”

For ”Olsen” har altså tapet av verdier fått mindre betydning ettersom tiden har gått. Han gir ikke inntrykk av å være bekymret for egen økonomi, men er opptatt av de som soner sammen med ham som er langt dårligere bemidlet. Etter endt soning mener han det er svært vanskelig for de som ikke har midler fra før, og at nye lovbrudd begås på grunn av pengemangel. Dette er et aspekt han mener bør tas i betraktning. Når jeg spør ham om hva som var det mest belastende med prosessen, er det de sosiale konsekvensene som har veid tyngst. Han opplevde at de han trodde var gode venner ikke stilte opp allikevel – de snudde ryggen til ham. Allikevel har han fått noe positivt ut av det, fordi han har fått et nytt nettverk og vet hvem som er hans virkelige venner. Det var en tøff erfaring å gjøre seg, men nå har ”Olsen” som han sier ”ryddet rundt middagsbordet”.

Hans beskrivelse av omgangskretsen er interessant i forhold til mine andre kilders oppfatning av det samme. Dataene er her delt, fordi noen kilder danner bildet av et støttende nettverk, mens andre gir inntrykk av det motsatte. Den frikjente informanten ”Sørensen” opplevde at hans nærmeste venner, kollegaer, familie og bekjente rakt ga sine støtteerklæringer, unntaket var ledersjiktet på hans arbeidsplass.

KAPITTEL 5

Økonomiske lovbrutere som både ressurssterke og sårbare

– intervjuenes hovedtrekk

Individual- og allmennprevensjon var et tema vi ofte kom inn på med mine spørsmål, og mange av informantene mente allmennpreventive tiltak kunne være spesielt effektivt i

forhold til økonomisk kriminalitet. Alle oppfattet disse lovbrysterne som rasjonelle, og mente at de foretok en vurdering i forkant av et lovbrudd.

Begge forsvarerne hadde en oppfatning av at de som begikk økonomiske lovbrudd kalkulerte seg frem til lønnsomheten av det. "Andersen" har tro på allmennprevensjon, og mener det fungerer i stor grad på det han kaller rasjonelle lovbrudd. I de tilfeller hvor lovbrysteren ikke handler i affekt eller er ruspåvirket, men vurderer fordeler og ulemper ved handlingen, vil allmennpreventive tiltak ha god effekt. Denne kilden tror offentlig tiltale er det som svir mest ved straffeforfølgning av økonomiske lovbrystere. "Eriksen" på sin side mener det er konsekvensene av oppdagelse som fungerer mest avskrekkende, og derfor er høy oppdagelsesrisiko langt mer forebyggende enn høye strafferammer. Han hevder sistnevnte er av underordnet betydning, fordi det er offentlig omtale og sosiale konsekvenser som er mest belastende og derfor tas i betraktning av økonomiske lovbrystere. Ifølge ham er det ikke strafferammen som avgjør tilbakefall, men alle hendelsene forut for dom. Altså vil det å sone en dom på ett eller tre år utgjøre liten forskjell individualpreventivt, men om sannsynligheten for oppdagelse er stor vil det ha effekt.

Dommeren "Hansen" er i tvil om hvorvidt individualpreventive tiltak fungerer. Han er inne på en diskusjon om allmennprevensjonen blir mer eller mindre tydelig om man tidligere har vært straffeforfulgt. På den ene siden kan man være mer klar over straffetrusselen, men på den andre siden kan det tenkes at man taper mindre fordi man allerede har vært igjennom det. Straffes vedkommende for andre eller tredje gang har han muligens allerede fått et endret omdømme, slik at en nyrunde i straffeapparatet ikke har like stor påvirkningskraft. Når det er sagt, mener "Hansen" at i det en potensiell lovbryster foretar en kalkulert risiko, vil både økonomisk vinning og sannsynligheten for å bli tatt komme med i beregningen. Han mener derfor det er et spørsmål om risikoen blir mer eller mindre tydelig og mer eller mindre avskrekkende hvis man har vært igjennom en straffeprosess tidligere. En annen interessant betraktning informanten har, er i hvilken grad ofrenes rolle gjør det lettere moralsk sett å begå økonomiske lovbrudd. En grunn til å avstå fra kriminelle handlinger kan være at man ikke ønsker å påføre andre lidelse. Ved økonomiske lovbrudd er ofrene ofte mindre åpenbare, og "Hansen"

reflekterer rundt spørsmålet om det gjør straffetrusselen mer tydelig for lovovertrederen.

Begge journalistene har en oppfatning av at den økonomiske kriminaliteten er i endring, og at en del grupperinger som tidligere har vært involvert i volds- og narkotikakriminalitet nå begår økonomiske lovbrudd. "Gundersen" mener det er svært store mørketall i forbindelse med økonomisk kriminalitet, og at det som avdekkes kun er "toppen av isfjellet". I de straffesakene hvor mindre beløp er omtalt, og tiltalte ofte får offentlig stønad, har han inntrykk av mange begår nye lovbrudd. Dessuten oppfatter han det som at i flere straffesaker vil ikke tiltalte bli dømt for alle lovbruddene som er begått. Omstendighetene er ofte kompliserte, de ulovlige handlingene vanskelige å bevise, og slik kan noen sitte igjen med en gevinst til slutt fordi de ikke ble dømt for alle forhold. Ifølge "Gundersen" er det største problemet med økonomisk kriminalitet at både politi, presse og offentlige kontrollorganer ikke har mulighet til å avdekke ulovlighetene, slik at mørketallene blir store. I forhold til mediedekningen gir han inntrykk av at det er vanskelig å si om det er mer belastende for økonomiske lovbrøyttere eller ei. På den ene siden kan de få mye uønsket oppmerksomhet fra pressen, men samtidig kan mange være vant til å forholde seg til media, slik at de er mer bevisst på å redegjøre for sine synspunkt overfor journalister og reportere.

Politijuristen "Nilsen" er spesielt klar på at høy grad av kontroll forhindrer økonomiske lovbrudd. Han oppfatter denne typen lovbrøyttere som kalkulerende og vurderende, og mener at hvis de etter en beregning kommer frem til at lovbruddet ikke lønner seg, vil de avstå. Hans inntrykk kan oppsummeres med et kort sitat; "Graden av kontroll og oppdagelse og at det blir en følbare reaksjon det er sum avskrekkende." Etterforsker "Larsen" gir inntrykk av at det grovt sett er to typer lovovertrедere innenfor økonomiske lovbrudd. På den ene siden er de som ikke forstår reglementet, og blir straffeforfulgt fordi de ikke kan føre regnskap og selvangivelser tilfredsstillende. På den andre siden kan noen kalkulere med at lovbrudd lønner seg, fordi de sitter igjen med en plussgevinst på tross av straffeforfølging, slik som journalisten "Gundersen" er inne på.

Informanten dømt for økonomisk lovbrudd mener at det mest effektive for å forhindre slik kriminalitet, er tydelige signaler fra lovgiver om at ved å gjøre seg skyldig i lovbrudd

vil man også fratas sine verdier. "Olsen" mener det fungerer avskrekkende, og at mange ikke er klar over eller reflekterer rundt det i forkant av lovbrudd. Hans inntrykk er at selv om strenge straffer avskrekker, er det få som vet om strafferammene. Dessuten tror han en strafferamme på enten to eller fire år fortøner seg forholdsvis likt, mens inndragning av materielle og økonomiske verdier virker mer skremmende.

Medias deltakelse og påvirkning negativ forstand nevnes ofte. Den dømte og den frikjente informanten sa begge at medieomtalen var problematisk. De øvrige kildene fremhever den offentlige omtalen som svært belastende. "Sørensen" sa at han tror dette er vanskelig for mange, og at folk sjelden har noe innebygd forsvar mot det. Det påvirker familie og nær omgangskrets i stor grad, fordi det er belastende for eventuelle foreldre, partnere og barn å lese eller høre om forholdene i media. Intervjuobjektet som ble dømt gir også inntrykk av at pressedekningen var problematisk, både for ham selv og for familien. Dessuten fikk han en oppfatning av at aktor var fokusert på mediaomtale, og at vareteksttiden ble forlenget av denne grunn.

Samtlige av mine kilder mener mediefokus og offentlig omtale er belastende for de mistenkte, tiltalte eller dømte for økonomiske lovbrudd. Det er allikevel viktige nyanser her. For det første er det ikke alle saker som blir omtalt i media, og graden av oppmerksomhet er av varierende. Dommeren "Hansen" og journalisten "Gundersen" mener ikke mediedekningen nødvendigvis er vanskeligere å takle for mistenkte eller tiltalte for økonomisk kriminalitet, det oppleves som dramatisk for de fleste, uavhengig av hvilken type lovbrudd det dreier seg om. På den annen side mener spesielt forsvarerne "Andersen" og "Eriksen" at mistenkte eller tiltalte for økonomiske lovbrudd langt raskere enn andre får navn og bilde gjengitt i pressen. For de som opplever mye pressedekning beskrives det jevnlig som problematisk, og mange av kildene trekker dette fram som *mest* belastende.

Når det gjelder væremåten til mistenkte eller tiltalte for økonomiske lovbrudd fremheves det ofte at de har mange ressurser; de er taleføre, tar situasjonen med fatning og ro, har høy faglig kunnskap og følger råd. Advokatene mener de får mye hjelp med forsvaret, og at de i større grad enn med andre klienter kan samarbeide og identifisere seg med dem. Svært mange av informantene danner et bilde av økonomiske lovbrøyttere

som ressurssterke personer, som kan bruke sine egenskaper til å lette gjennomføringen av straffeprosessen. Selv om de ikke har erfaring fra denne typen situasjoner fra før, så har de erfaring fra møtesituasjoner med mange tilhørere, og de har fordeler i den forstand at de kan bruke sin profesjonalitet, gi konsise forklaringer, og svært sjelden er uflidd eller ruspåvirket.

En siste betraktning mange av informantene kommer med, er at selv om de mistenkte, tiltalte eller dømte for økonomiske lovbrudd har mange ressurser, har de også utfordringer. En ulempe er mediedekningen, som spesielt advokatene er inne på. Ett annet element er at møtet med straffeapparatet kan fortone seg som særlig dramatisk, og her nevnes varetektsfengsling som en ekstra belastning. Det er naturligvis ikke alle som blir varetektsfengslet, men for de som blir det representerer det en helt ny verden, som kanskje er uventet tøff. De er vant til å ha kontrollen over eget liv, men i varetekt og eventuelt senere soning mister de denne styringen. Svært mange har familie og barn som gjør det ekstra belastende. "Olsen" er tydelig i sin beskrivelse av varetektstiden som særdeles tung, og hans skildring av perioden stemmer godt overens med det bildet mange av de øvrige informantene gir. Politijuristen "Nilsen" og etterforsker "Larsen", sammen med begge advokatene, har alle inntrykk av at denne situasjonen er vanskelig.

Kort oppsummert har mange av mine kilder like oppfatninger om flere aspekter, og det er interessant også fordi min intervjuguide var delvis åpen. Det er to oppfatninger alle kildene deler, og det er for det første at offentlig omtale oppfattes som og er belastende for mistenkte, tiltalte eller dømte for økonomiske lovbrudd. Skillene i mitt materiale går her på at forsvarerne spesielt mener omtalen er bredere og mer omfattende for denne typen klienter. Journalisten "Gundersen" og dommeren "Hansen" mener dog at mediainteressen ikke nødvendigvis er spesielt gjeldende for mistenkte eller tiltalte økonomiske lovbrøyttere.

Den andre oppfatningen kildene deler er at denne typen lovovertrедere i større grad enn andre kalkulerer og beregner fordeler og ulemper, og at dette igjen skal gjøre dem mer egnet for kriminalitetskontroll. Her er det også nyanser i materialet, fordi det er ulike oppfatninger om hvilke deler av straffeprosessen som er mest belastende.

Forsvarerne mener offentlig omtale og sosiale konsekvenser som omgangskretsens

reaksjoner og vansker i arbeidslivet i etterkant av oppdagelse svir mest, mens for eksempel den dømte informantene hevder at inndragning av verdier er betydelig avskrekkende. Det er altså forskjellige oppfatninger av hvilke aspekter som er mest skremmende, men alle informantene gir inntrykk av at en kalkulering av fordeler og ulemper finner sted.

Et siste oppsummerende hovedtrekk ved min empiri, er måten mistenkte eller økonomiske lovbruyeres ressurser beskrives. Jevnlig betraktes de som taleføre, rasjonelle, rolige og velkledd. Dessuten peker mange av kildene på deres faglige kunnskap, deres evne til å fremstille sin egen sak, at de har et omfattende nettverk, samt evne og mulighet til å hyre inn profesjonell bistand utover oppnevnt forsvarer. Når det er sagt er mange av disse egenskapene og fellestrekkene mer gjeldende for de mest ressurssterke mistenkte og tiltalte. Journalisten "Gundersen", etterforskeren "Larsen" og frikjente "Sørensen" viser hvordan noen straffeforfulgte havner i klammeri med påtalemyndighetene fordi de mangler kunnskap om regnskapsføring eller kan misforstå forholdet mellom trygdeytelser og eget arbeid. Til sist kan det nevnes hvordan mange av egenskapene mistenkte og tiltalte har kan komplisere arbeidet for påtalemyndighetene. Lovbruddene kan være komplisert og innviklet utført, tiltalt kan hyre inn flere profesjonelle til å hjelpe med forsvaret, og benytter seg kanskje i større grad enn andre av sine rettigheter, slik som politijuristen "Nilsen" og etterforsker "Larsen" beskriver.

KAPITTEL 6

6.1 Negativ publisitet

I sin studie fra 1983 gjennomgår John Braithwaite og Brent Fisse ulovlige forhold hos flere bedrifter, og den medieoppmerksomhet dette fikk. Forfatterne ser på hvilke følger pressedekningen hadde for bedriftene, både økonomiske og ikke- økonomiske. Selv om det er noen forskjeller i de ulike sakene, er det et gjennomgående trekk at de økonomiske konsekvensene er av liten betydning. De er ofte kortvarige og små, slik at kun en liten del av selskapenes profitt går tapt (Braithwaite og Fisse 1983). Det interessante med denne studien for mitt vedkommende, er hvordan den negative offentlige omtalen førte til reformer og endringer innad i bedriftene som forhindret både lignende og andre lovbrudd i fremtiden. Uheldig oppmerksomhet i media fungerte

altså preventivt til en viss grad. For å gi en beskrivelse av konsekvensene, skal jeg gå nærmere inn på en av sakene forfatterne studerte.

6.2 Case- studie

Det australske selskapet Sharp, som solgte mikrobølgeovner, ble i 1975 beskyldt for å lure forbrukerne, og dømt til å betale bøter (Braithwaite and Fisse 1983: 115). De oppga feil informasjon i sine reklamekampanjer, og påberopte seg gode testresultater fra tester som ikke hadde blitt foretatt. Ikke uventet førte dette til mye negativ pressedekning. Salget av Sharps mikrobølgeovner gikk ned, men også salget av mikrobølgeovner generelt gikk signifikant ned i Australia. Denne avsløringen forandret altså forbrukerens syn på mikrobølgeovner som vare, og ikke bare ovnene til det aktuelle selskapet. Forbrukerne var redde for lekkasje av radioaktive stoffer og bekymret for sikkerheten ved bruk av mikrobølgeovner. Det ble ikke hevdet fra noe hold at ovnene var risikofylte å bruke, men selskapet ble altså avslørt for å holde forbrukeren for narr. Dette påvirket salget av alle mikrobølgeovner, slik at Sharps ukorrekte reklame påvirket en hel bransje (Braithwaite and Fisse 1983).

Ifølge forfatterne kan slik negativ omtale ha en preventiv effekt. Case- studiene viser også hvilke aspekter som har betydning for bedriftsledelsen i disse tilfellene. Hvilke andre konsekvenser enn tap av profitt kan eventuelt skade en bedrift? Mange av mine kilder beskriver mediaomtalen som kan følge med mistanke eller tiltale. Case – studiene til Braithwaite og Fisse viser hvilken effekt negativ omtale har, og når de dessuten hevder det kan fungere preventivt er det et viktig bidrag til min diskusjon. Sammen med dataene fra mine intervjuer, peker det i retning av at uheldig pressedekning er en belastning både for bedrifter og enkeltindivider.

Hvilke følger fikk så avsløringen og mediaomtalen av forholdene for Sharp? Den største ikke-økonomiske konsekvensen var tap av ansikt og godt rykte, både personlig for de ansatte og i næringslivsøyemed (Braithwaite and Fisse 1983: 119). En ansatt i bedriftens ledelse påpekte for forfatterne at respektabiliteten til Sharp og dens ansatte hadde langt større betydning for moderselskapet i Japan enn datterselskapet i Australia, så i tillegg til å bekymre seg for omdømmet nasjonalt, uroet de seg også for deres fremtidige samarbeid med hovedselskapet. Tapet av anseelse førte med seg nervøsitet

og søvnløse netter, grunnet den japanske konsernsjefens reaksjoner. Det ble sagt fra dette hold at hendelsen ødela bedriftens rykte, og at det stred mot deres filosofi og oppriktighet (Braithwaite and Fisse 1983: 120).

Bedriftens ansatte skammet seg da de senere var på visitt i Japan (Braithwaite and Fisse 1983: 120). Når forfatterne snakker med den nye sjefen for selskapet er hendelsen fremdeles et sårt tema, på tross av at seks år har gått. Moderselskapet i Japan reagerte med å bytte ut store deler av ledelsen, og de fikk en slags "siste sjanse". Om noe lignende skjedde igjen ville selskapet i Australia være historie. Den uriktige reklamekampanjen og medias fokus på forholdene fikk altså direkte konsekvenser for bedriftens mulige fremtid. Som et resultat av disse hendelsene og påkjennningene innførte Sharp fire reformer. De gjaldt interne regler, revisjon av annonseringspraksis- og prosedyrer, kurs og programmer for nyansatte, samt reorganisering av bedriftens politikk (Braithwaite and Fisse 1983: 121).

Eksempelet med Sharp viser hva negativ publisitet kan føre med seg. Antagelig hadde ikke disse reformene funnet sted dersom de misledende annonsene aldri hadde blitt avslørt og deretter kommentert i media. Det kommer frem av denne saken at pressedekningen var en kilde til bekymring, både økonomisk og ikke- økonomisk. Til sist førte det også med seg et sett reformer for å forhindre at slike eller lignende tilfeller skulle forekomme i fremtiden. På denne måten viser det hvordan lite heldig pressedekning kan bringe med seg tiltak som kan forhindre lovbrudd. Opplevelsene etter at lovbruddet ble oppdaget og pressedekningen som fulgte i kjølvannet var såpass belastende at bedriften ikke ønsket å oppleve det flere ganger. Iverksettelse av kriminalitetsforebyggende reformer er et fellestrekk ved samtlige saker forfatterne gjennomgår (Braithwaite og Fisse 1983).

Med unntak av to tilfeller i case - studien mente ledelsen i bedriftene i case- studien at deres anseelse hadde lidd som et resultat av skandalen, og at bedriftens rykte hadde blitt dårligere i lokalsamfunnet (Braithwaite and Fisse 1983). Alle unntatt ett selskap mente at de ansattes arbeidsmoral hadde blitt svakere, i hvert fall i den aktuelle perioden. Flere uttrykte bekymring for den sistnevnte tendensen. I første omgang skulle man tro at en dårligere arbeidsmoral har konsekvenser for selskapets produksjon og

videre profitt, og at dette var hovedårsaken til engstelsen. Forfatterne skriver dog at studier i bedriftspsykologi viser at disse faktorene ikke nødvendigvis henger sammen. Derfor har de også klassifisert denne følgen som ikke- økonomisk.

Ledelsen tenderer til å verdsette arbeidsmoral for nettopp det den er, og tar heller økt produksjon eller profitt som en heldig bonus (Braithwaite og Fisse 1983). På samme måte er også tap av prestige eller ansikt ikke i direkte forbindelse med inntjening selv om det *kan* være det. Et annet aspekt ved dette viser seg i at lukrative avtaler kunne gå tapt fordi ledelsen var opptatt med å forsvare seg overfor pressen og ulike komiteer. Som et resultat av den negative omtalen ble tiltak satt i gang:

“In most instances, however, adverse publicity played a big role in prodding the company into change. In eleven of the case studies (...) the place of compliance in the organization was strengthened either through increased staff, seniority or added powers, or all three.”

(Braithwaite and Fisse 1983: 233)

Mange av selskapene fikk en ny start på grunn av pressens omtale av skandalen, og forsøkte å styrke bedriften på flere områder. De kritikkverdige omstendighetene ble tatt tak i, og om avsløringer og omtalen ikke hadde funnet sted, kan det tenkes at de uheldige forholdene hadde fortsatt. Forfatterne argumenterer for at studien viser hvordan negativ publisitet kan bringe med seg positive endringer som omfatter langt flere enn den aktuelle bedriften:

“The present study has shown, beyond this, that a scandal involving a few companies in one country can ultimately result in reform in many companies in many countries.”

(Braithwaite and Fisse 1983: 235)

Altså kan flere bedrifter i andre land nytte godt av reformer som oppstod gjennom negativ omtale av en bedrift.

Jeg vil nå forklare nærmere om en ikke- økonomisk konsekvens som har vært nevnt tidligere, nemlig endringer i de ansattes arbeidsmoral, altså en form for nedgang i de ansattes pågangsmot eller ”team spirit”. I forhold til Ford og ”the Pinto Papers” skriver journalisten og forfatteren Strobel:

“Ford executives, accustomed to receiving community respect commensurate with their high social status and lucrative salaries, cringed at such a degrading possibility. Even if they felt they had done nothing wrong, the idea of undergoing public interrogation and being the target of a prosecutors allegations and insinuations was a humiliating thought.”

(Braithwaite and Fisse 1983: 51).

Som individer vant til å høste respekt som følge av sine lederstillinger, var det både flaut og skremmende å måtte bli offer for slike anklager og forhør. Også selv om de var uskyldige, ville slik hendelser kunne skade deres gode navn og rykte.

For de ansatte i mange av case – studiens bedrifter var det også knyttet mye usikkerhet til perioden etter at skandalen var et faktum. Mange ventet på at “sverdet skulle falle”; at de skulle bli kalt inn som vitner, eller at nye skandaler skulle forekomme underveis.

Ventetiden og den spente situasjonen førte til nervøsitet (Braithwaite and Fisse 1983).

Mange uttrykker at de økonomiske følgene for det første er kortvarig, men for det andre ikke like bekymringsverdig. En sjef Allied Chemical sier¹: “We were not sitting around biting our nails over the stock market, we were just worried about surviving. ”

(Braithwaite and Fisse 1983: 71). Det å komme seg noenlunde helskinnet gjennom perioden var altså et større problem og en større bekymring enn eventuelle økonomiske følger.

Mange av mine kilder beskriver hvordan ventetiden under etterforskning er en usikker periode. Dommeren “Hansen” oppfatter dette som en belastning for mange mistenkte og tiltalte for økonomiske lovbrudd, og begge advokatene hevder ventetiden er svært vanskelig. “Eriksen” sier at etterforsknings- og varetektsperioden er tøff mye på grunn av usikkerheten og uvissheten om hva som følger, og at en eventuell soning oppleves som lettere for klientene fordi de vet hva som venter dem.

¹ Farlig avfall som oppstod etter produksjon av det kjemiske materialet Kepone, ble av Allied Chemical dumpet i Virginias elver. Dumpingen hadde pågått i åtte år, og ble først etterforsket som et resultat av at arbeiderne klaget over helseproblemer relatert til Kepone- forgiftning. Selskapet ble dømt for flere brudd på miljøvernlover i 1976 (Braithwaite and Fisse 1983: 63).

KAPITTEL 7

Shaming

John Braithwaite har en kriminalitetsforebyggende teori kalt reintegrative shaming. Det er vanskelig å finne et dekkende begrep på norsk, men forfatteren kaller det for en familiemodell, og kort fortalt går det ut på at lovbyggere skal reintegreres til lovlydige borgere (Braithwaite 1989). Lovbyggers nærmeste, som venner, familie og øvrig omgangskrets, bør signalisere overfor vedkommende at ulovlige handlinger møtes med moralsk fordømmelse. Det viktige skillet går imidlertid på at de ikke skal oppleve for mye skam forbundet med handlingen, men de skal omsorgsfullt ledes tilbake til en lovlydig livsstil. Om skammen blir for voldsom kan det gå over i stigmatisering, noe forfatteren mener kan føre til ytterligere lovbrudd. Teorien går ut på at misnøyen med den kriminelle handlingen skal formidles skånsomt av nettverket rundt lovbyggersen. Hun eller han skal få signaler om at slike handlinger er uønskede, men det er svært viktig at de nærmeste ikke snur ryggen til (Braithwaite 1989).

Stigmatiserte individer kan oppfylle omverdenens forventninger, og det er nettopp derfor det er lite heldig ifølge forfatteren. Det kan føre til en selvoppfyllende profeti om å fortsette med lovbrudd heller enn å velge "den smale sti", fordi omgangskrets og lokalmiljø ikke forventer annet (Braithwaite 1989: 13). Et stempel som lovbygger kan med andre ord være kriminalitetsfremmende, fordi den stigmatiserte vil oppfylle andres forventninger. Det er altså en fin, men veldig viktig linje mellom stigmatisering og shaming, og dette er grunnen til navnet familiemodell. Braithwaite mener at i harmoniske familier vil en uønsket handling takles på omtrent samme måte som omverden bør reagere på et lovbrudd. På den ene siden skal man tydelig vise at slik oppførsel er skuffende og ikke blir godtatt, men samtidig signalisere at vedkommende allikevel ikke blir frosset ut (Braithwaite 1989).

Om shamingen fungerer som den skal, er tanken at samfunnet i stor grad skal gjøre jobben for straffeapparatet (Braithwaite 1989). Reaksjonene fra nære og fjerne skal få lovbyggere eller potensielle lovbyggere til å avstå fra lovbrudd. I de tilfeller hvor dette ikke er nok skal myndighetene gripe inn. For det første fordi lovgiver skal signalisere støtte og takknemlighet for shamingen som utføres, men for det andre fordi de skal statuere et eksempel på hvilke følger det får om tiltaket ikke tas i betraktning. Med

andre ord, myndighetenes inngripen skal ha en allmennpreventiv effekt – det skal illustrere overfor lovbryster hvilke konsekvenser det får hvis nettverkets omsorgsfulle reintegrering ikke tas til etterretning (Braithwaite 1989).

Von Hirsch, Bottoms, Burney og Wikströms diskusjon er relevant i forhold til Braithwaites shaming- teori. Førstnevnte artikkelforfattere hevder at stigmatisering anses for å være en av de ubehagelige konsekvensene av straff. Men om en lovbrysters nettverk ikke fordømmer den kriminelle handlingen slik myndighetene signaliserer ved å utøve straffen, kan noe av den preventive effekten falle bort. Selv om Braithwaites teori baserer seg på en mer omsorgsfull integrering enn hva stigmatisering er, kan Von Hirsch et.als diskusjon være av betydning. For at shamingen skal fungere må også lovbrysters omgangskrets signalisere sin oppfatning av lovbruddet. Slik advokat "Andersen" er inne på, kan det tenkes det er lite fordømmelse forbundet med det å ha begått den kriminelle handlingen. Kilden reflekterer rundt hvorvidt det er mer fordømmelse og anger forbundet med å bli avslørt, at man ikke gjorde noe annerledes eller innrettet seg smartere. I forhold til Braithwaites antagelser om at shaming skal fungere effektivt som kriminalitetsforebyggende tiltak, er det verdt en diskusjon med tanke på om fordømmelse finner sted for alle lovbrudd. For at det skal fungere i forhold til økonomisk kriminalitet er det derfor essensielt at de som tenkes å utføre shamingen også oppfatter handlingen som uakseptabel.

Teorien er tenkt som en kriminalitetsforebyggende modell, og ifølge forfatteren skiller den seg fra de fleste andre teorier ved å kunne brukes, og i tillegg være svært godt egnet, for å forebygge økonomisk kriminalitet (Braithwaite 1989: 124). Det er de samme prinsippene for teorien som gjelder, nemlig at lovbrysteren omsorgsfullt skal integreres i samfunnet, men med signaler om at handlingen er uakseptabel. Videre skal økonomiske lovbrystere ifølge Braithwaite være mer vare for straff, fordi de har mer å tape på en slik prosess. Det tradisjonelle lovbrystere kan få anerkjennelse for blant sine likesinnede ville ydmyke en økonomisk lovbryster (Braithwaite 1989). Slik politietterforsker "Larsen" beskriver, kan for eksempel varetektsfengsling være belastende for økonomiske lovbrystere, mens for andre kan det nærmest være en del av livet. Braithwaite hevder økonomiske lovbrystere er mer fremtidsorienterte, og opptatt av hvordan nettverket både privat og i arbeidslivet oppfatter dem. Hvis de blir avslørt for lovbrudd, hvilke

konsekvenser vil det få? Står de i fare for å miste sine karrieremuligheter, nettverk eller materielle goder? Hvis det en er holdning i næringslivsmiljøer om at lovbrudd er uakseptabelt og lite heldig, kan det få negative konsekvenser som å miste vennekrets, arbeidsmuligheter og deretter materielle og økonomiske goder.

Synlighet er ifølge forfatteren også viktig for å forhindre lovbrudd i næringslivet (Braithwaite 1989). Det antas at det er enklere å gjøre ulovligheter hvis dine aktiviteter er skjult for andre, noe som for øvrig kan sees i sammenheng med at lovbruddene er kompliserte i utgangspunktet og vanskelige å oppdage. Hvis en potensiell lovbrøyer er plassert i et avlukke for seg selv, har kanskje bedriftens og kollegaenes moralske oppfatninger lite å si. Uansett hvor uglesett slike lovbrudd er, og hvor skuffet ledelsen og andre ansatte ville bli – hvilken rolle spiller det hvis denne aktøren anser det som svært usannsynlig at noen oppdager ham? Hvis de fleste er overlatt til seg selv, og det kanskje dreier seg om små summer, kan antagelig lovbruddet virke fristende. Selv om oppdagelse uansett ville vært ubehagelig, har denne trusselen lite for seg hvis den ikke er reell. Derfor mener forfatteren at satsning på området er essensielt, både i forhold til kontrolltiltak og politiets bruk av ressurser (Braithwaite 1989).

Braithwaite argumenterer slik for at økonomisk kriminalitet skal være et godt egnet mål for kontroll fordi følgene av oppdagelse og lovbrudd skal ha spesielt stor betydning for disse lovbrøyerne. Men for at følgene skal tas i betraktning krever det en viss grad av kontroll for at de skal virke reelle (Braithwaite 1989).

Flere av mine kilder er inne på den samme oppfatningen, nemlig at stor sannsynlighet for oppdagelse er viktig. Dette synspunktet kommer spesielt klart frem hos begge forsvarerne, samt politijuristen "Nilsen". Den dømte informanten "Sørensen" mener svært få er klar over strafferammene, slik at de ikke tar det i betraktning før de begår lovbruddet. Han tviler ikke på at strenge straffer avskrekker, men for at det skal ha effekt må det altså kommuniseres ut på en bedre måte av myndighetene. Dette er den samme diskusjonen Thomas Mathiesen fører, og han hevder lovgiver feiler på dette punktet.

KAPITTEL 8

Egnet mål for kriminalitetskontroll?

John Braithwaite har sammen med Gilbert Geis skrevet en artikkel hvor de legger frem eksempler på hvorfor økonomisk kriminalitet skal være et bedre egnet mål for kriminalitetskontroll enn tradisjonell kriminalitet (Braithwaite og Geis 1982). De mener lovbruddene i seg selv er helt ulike fenomener. Teknikkene for økonomiske lovbrudd læres på arbeidsplassen og ikke i fengsel, og burde i så måte være lettere å kontrollere rent praktisk. De hevder også at faren for å gli ut i en kriminell atferd som resultat av stigmatisering ikke er like gjeldende hos økonomiske lovbrύτε. Grunnen til at de hevder så, er fordi disse lovbrύτε ser på seg selv som aktverdige, respektable samfunnsborgere, og ingen form for stigmatisering kan overbevise dem om det motsatte (Braithwaite og Geis 1982: 301).

Chambliss hevder denne formen for kriminalitet er lett å forebygge av to grunner. For det første er dette lovbrύτε som ikke har viet sitt liv til kriminalitet (Chambliss 1967). Som representanten for påtalemyndigheten sier i et sitat; "dette er ellers lovlydige borgere". Et inntrykk er altså at de ikke lefler med annen type kriminalitet i livet, slik man kanskje kan anta med tradisjonelle lovbrύτε. For det andre, hevder Chambliss, er lovbruddene instrumentelle og ikke ekspressive. I dette legger han at det ikke er "crimes of passion", men kalkulerte lovbrudd. Det er ikke spontane handlinger, men heller en beregnet risiko foretatt av rasjonelle aktører (Chambliss 1967). Braithwaite og Geis argumenterer for at dette synet på økonomiske lovbrύτε også kan benyttes på bedrifter, fordi selskaper er fremtidsorienterte og opptatt av sitt rykte (Braithwaite og Geis 1982).

Samtidig skal også økonomiske lovbrύτε ha mer å tape på en straffeforfølgelse enn det tradisjonelle lovbrύτε har (Braithwaite og Geis 1982: 302). Høy sosial status, respektabilitet, penger, jobb og et komfortabelt hjem og familieliv er ofte verdier som er høyt verdsatt. Disse verdiene kan de derimot stå i fare for å miste om de blir straffeforfulgt. Fremtidsorienterte individer bryr seg om konsekvenser og tenker på hva følgene av deres handlinger er, skal derfor være mer vare for straff (Clinard and Meier 1979: 248). Bedrifters filosofi handler mye om å maksimere profitt, og de er nødt til å være fremtidsrettet for å kunne opprettholde sin suksess og følge med på utviklingen.

Om man da bryr seg om fremtidige planer og omdømme, slik man ifølge forfatterne kan anta at økonomiske lovbreakere gjør, vil de også være mer opptatt av konsekvenser enn det som skjer her og nå (Clinard and Meier 1979). Noe av essensen er derfor å sette for eksempel bøter høye nok slik at lovbreakerne kalkulerer seg frem til at det *ikke* lønner seg. Tapet veier tyngre enn gevinsten istedenfor motsatt. Men selv om boten i seg selv ikke skulle være avskrekkende nok, argumenterer forfatterne for at hendelsene i kjølvannet av oppdagelsene er det. Uønsket, negativ omtale, ydmykende kryssforhør av bedriftens ledere og distraksjon fra daglige ansvarsområder kan i sum føre til at gevinsten ved lovbruddet oppfattes som liten i forhold til de negative konsekvensene (Braithwaite and Geis 1982: 303).

Antagelsen om at økonomiske lovbreakere er kalkulerende og derfor rasjonelle, står sterkt både hos mine informanter og hos teoretikere som John Braithwaite og Gilbert Geis. Samtidig signaliserer myndighetene her til lands de samme oppfatningene i sin handlingsplan mot økonomisk kriminalitet. Samtlige av kildene oppfatter økonomiske lovbreakere som rasjonelle, inntrykket går her på tvers av deres erfaring og kunnskaper, og det er interessant hvordan deres betraktninger føyer seg inn med teoretikerne ovenfor. Få tviler på at økonomiske lovbreakere er rasjonelle i den forstand at de beregner fordeler og ulemper ved å begå den kriminelle handlingen.

En viktig nyanse i forhold til diskusjonen om kalkulerte valg, er von Hirsch, Bottoms, Burney og Wikströms argumenter om at en potensiell lovbreaker handler på bakgrunn av egen overbevisning. Selv om både min empiri og deler av teori peker i retning av at økonomiske lovbreakere er rasjonelle, er det også av betydning hva de faktisk vet om strafferammene. Thomas Mathiesen mener kommunikasjonen fra lovgiver ikke er god nok, og von Hirsch et.al hevder at dersom flere hadde vært klar over for eksempel høyere strafferammer kunne de også tatt de med i sin beregning.

Når det kommer til antagelsen om at økonomiske lovbreakere skal være mer sensitive for straff og dens følger på grunn av deres nettverk og materielle verdier, er mine kilder mindre i overensstemmelse med teoretikerne. Mistenkte, tiltalte eller de dømt for økonomiske lovbrudd beskrives jevnlig av mine informanter som ressurssterke og reflekterte, med høy faglig kunnskap og god evne til å fremstille sin sak og benytte seg

av rettigheter og juridisk bistand. De kan ofte bruke sin yrkesbakgrunn til å lette gjennomføringen av prosessen for sin egen del. Disse karakteristikene, som skiller dem fra mange tradisjonelle kriminelle, kan også komplisere deler av prosessen. Mine kilder viser nemlig også hvordan varetektsfengsling spesielt er en stor belastning, og møtet med straffeapparatet generelt en dramatisk situasjon, en miljøforandring svært fjern fra deres hverdag. Hvorvidt det er mer dramatisk for dem nettopp fordi de er økonomiske lovbrøyttere eller om de kommuniserer sin oppfatning bedre er informantene delte om. Men mine data viser hvordan økonomiske lovbrøyttere kan gjøre nytte av sine ressurser i gjennomføringen av straffeprosessen, og det bidrar til å nyansere antagelsen om deres sårbarhet overfor straffens konsekvenser. Selv om de kan oppleve en straffeforfølgning som svært dramatisk, kan deres ressurser og egenskaper gjøre de bedre rustet til prosessen enn andre lovbrøyttere.

KAPITTEL 9

Rasjonalitetsforklaringer

Paul Larsson diskuterer hvordan rasjonalitets- og normbaserte forklaringer kan brukes for å forstå økonomisk kriminalitet. Teoretikere som Braithwaite, samt mine kilder, forutsetter at økonomiske lovbrøyttere handler rasjonelt i lovbruddene, og at de kynisk beregner fordeler og ulemper ved handlingene (Braithwaite 1989, Braithwaite og Geis 1982). Det antas altså at det er økonomisk vinning og ikke moralske verdier som avgjør om lovbruddet skal begås. Som advokat "Andersen" sier;

" ... hvor man ut i fra nærmest en bedriftsøkonomisk kalkyle kommer til at her vil man gjøre noe straffbart."

Måten man forstår økonomisk kriminalitet på er avgjørende for hvordan man reagerer på slike handlinger (Larsson 1993). Om man ser på økonomiske lovbrøyttere som rasjonelle og beregnende individer vil allmennpreventive hensyn veie tungt i straffeprosessen. Hvis det forutsettes at økonomiske lovbrøyttere veier for og imot før de begår lovbruddet, og da kommer frem til at ulovligheten lønner seg, viser det at straffen ikke oppleves som streng nok (Larsson 1993). Lovbryteren er altså ikke "skremt" nok av straffen. I en straffeutmåling, for å vise at man slår hardt ned på slik kriminalitet, kan man altså anta at et signal om høyere straffer vil føre til at andre næringsdrivende tenker seg om to ganger før de begår for eksempel underslag. Beregningene til

potensielle lovbrøtere skal helst slå andre veien – lovbruddet *bør* ikke lønne seg. Men hva så hvis denne typen lovbrøtere ikke begår lovbrudd på bakgrunn av denne typen kalkuleringer, men er mer opptatt av moralske verdier fremfor økonomisk vinning? Da er det ikke kun nytteverdien av lovbruddet som avgjør om handlingen begås eller ei, men flere hensyn som spiller inn i avgjørelsen.

Ifølge Larsson er altså synet på lovbrøterne avgjørende for hvordan myndighetene velger å straffe, og igjen avgjørende for hvilken effekt straffen har. Slik som Braithwaite og Geis argumenterer, er økonomiske lovbrøtere opptatt av lovbruddets nytteverdi, og begår handlingen på bakgrunn av en vurdering av at lovbruddet lønner seg (Braithwaite og Geis 1982). I regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet, kan vi lese at det er et slikt syn som er dominerende i kampen mot økonomisk kriminalitet. I handlingsplanen hevdes det videre at høy grad av kontroll og effektiv sanksjonering skal fungere avskrekkende. Larssons diskusjon er i den forstand relevant, fordi hvis økonomiske lovbrøtere ikke er like kalkulerende som det forutsettes, kan det også tenkes at allmennpreventive tiltak som økt bruk av ressurser til hyppig kontroll ikke er like effektivt og lønnsomt for myndighetene. Larsson mener det er den økonomiske lovbrøteren som beregnende og kalkulerende som er det gjeldende synet i dag, og at det derfor er den avskrekkende virkningen av straff som blir tillagt mest betydning (Larsson 1993: 3).

Forfatteren skriver at for å analysere handlinger, må man forutsette at de er noenlunde rasjonelle, at aktøren har tenkt igjennom sine valg. Hvis vedkommende derimot handler i affekt eller tror hendelsene er skjebnebestemt, vil det være vanskelig å tolke den meningen handlingene er tillagt (Larsson 1993: 6). Siden økonomisk kriminalitet er et vidt begrep som omfatter mange typer handlinger, er det vesentlig å ta ulike typer rasjonalitet i betraktning. De handlingsvalg som gjøres i forhold til ulike lovbrudd kan representere forskjellige måter å tenke rasjonelt på – antagelig er det stor forskjell på de prosesser som foregår i forkant mellom en som fører opp noen tusenlapper feil på skatten enn en som underslår for millioner.

Larsson mener derfor at for en videre diskusjon må utgangspunktet fremdeles være at aktøren er rasjonell, men at en ikke må stoppe med det (Larsson 1993: 24). Man må ta

langt flere faktorer med i beregningen, både bedriftskulturer, normer, motiver, mål og midler, samt vane og moralske holdninger. Forutsetter man at en potensiell lovbrøyer kun handler på bakgrunn av en kalkulering, er det de allmennpreventive hensyn som vektlegges. Men om for eksempel en oppfatning av lovbruddet som høyst nødvendig er dominerende motiver, vil høy oppdagelsesrisiko muligens ha mindre betydning for lovbrøyer. Larsson skriver at med en antagelse om at økonomiske lovbrøyer som rasjonelle og kalkulerende, vil man kunne hevde at økt kriminalisering ut fra allmennpreventive hensyn er det som vil fungere best (Larsson 1993: 3).

Et poeng som forsterker antagelsen, er at man sjelden spør seg hvorfor økonomiske lovbrøyer ofte handler til dels riktig. Hvis de er rasjonelle og konkluderer med at handlingen med stor sannsynlighet ikke vil oppdages, hvorfor unndrar de ikke større beløp beskatning? Er det kanskje flere faktorer enn den rene økonomiske vinning som er av betydning, som for eksempel normer og moralsk oppfatning? Larsson mener ikke de overnevnte faktorer er ignorert i forskningen, men at diskusjonen undervurderes (Larsson 1993).

KAPITTEL 10

Økonomiske lovbrudd og motiver

Michael Benson og Sally S. Simpson hevder at nytteverdien av et lovbrudd har med eksterne faktorer å gjøre. En potensiell lovbrøyer som er forsinket til en avtale kan kanskje stjele en bil for å komme dit han skal. Men om han i utgangspunktet *har* en bil, ville han kanskje ikke stjele en selv om nøklene stod i (Benson og Simpson 2009: 66). Forfatterne stiller det retoriske spørsmålet; ville ledelsen i Enron benyttet seg av bedrageri og svindel hvis selskapet gjorde store penger på legalt vis²? Problemstillingen er interessant i forhold til min diskusjon, fordi det i likhet med Larsson problematiserer oppfatningen av økonomiske lovbrøyer som kalkulerende og rasjonelle.

² Ledelsen i Enron skjulte selskapets gjeld i regnskaper ved å opprette fiktive selskaper (Special Purpose Entities (SPEs)) som angivelig skulle dekke gjelden. SPEs i seg selv er ikke ulovlig, men Enrons var fiktive. Rapporter viste derfor svært høy inntjening og nærmest ingen gjeld, noe som gjorde selskapet meget attraktivt på aksjemarkedet. De burde ha betalt ned gjelden med den økende profitten, men det ville ført til mindre penger på deleierne samt mindre aksjeverdi på grunn av den reelle inntjeningen. I 2004 erklærte bedriftens økonomisjef seg skyldig på de tiltalepunkter som førte til Enrons konkurs (Salinger 2005: 290).

Benson og Simpson viser til at disse lovbrysterne ikke nødvendigvis tilhører eliteklassen, men at de stort sett er solide middelklasseborgere. De har et stabilt familieliv, god økonomi, godt rykte i lokalsamfunnet og en anseelse som stødige, lovlydige borgere (Benson og Simpson 2009: 138). Med andre ord har de mye å tape ved å begå lovbrudd, deres anseelse og livsstil vil antagelig ikke tåle en slik avsløring. Men hvorfor risikerer de da sine verdier ved å begå lovbrudd? Disse teoretikerne argumenterer at før de økonomiske lovbrystere begår lovbruddet, må de gjennomgå en slags rasjonalisering av handlingen, fordi de vil opprettholde en lovlydig identitet. Så for å kunne rettferdiggjøre handlingen ovenfor seg selv, må den oppfattes som nødvendig eller kunne unnskyldes på en eller annen måte (Benson og Simpson 2009). De skriver at majoriteten av økonomiske lovbrystere oppfatter seg selv som lovlydige på tross av at de *har* begått lovbrudd. Å se slik på handlingene er ifølge dem relativt vanlig, og de siterer fra en case-studie av Gilbert Geis, hvor en av lederne i et tiltalt selskap forklarer seg i retten angående illegale møter med konkurrenter:

Committee attorney: "Did you know that these meetings with competitors were illegal?"

Witness: "Illegal? Yes, but not criminal. I didn't find that out before I read the indictment ... I assumed that criminal actions meant damaging someone, and we did not do that ... I thought that we were more or less working on a survival basis in order to try to make enough to keep our plant and our employees."

(Geis 1961: 144)

Benson og Simpson hevder utsagnet er representabelt for majoriteten av økonomiske lovbrystere, at de vil gå langt i å nekte for å være *kriminelle*. De er innforstått med at handlingen er ulovlig, men på ingen måte kriminell. Forfatterne hevder igjen at de fleste økonomiske lovbrystere vil tviholde på sin "gamle" lovlydige identitet, og at de gir inntrykk av å oppfatte seg selv på samme måte som før lovbruddet (Benson og Simpson 2009: 140). De er fremdeles respektable, fordi de har rettferdiggjort handlingen og mener den ikke er kriminell. Mange vil også hevde at de fortjener en mildere straff fordi de allerede har lidd tilstrekkelig gjennom mediedekningen. Det kan riktignok argumenteres for at denne typen atferd ikke bare er et forsøk på å rasjonalisere handlingen, men også å stille seg selv i et heldig lys. De er kanskje engstelig for den

eventuelle fordømmelsen som følger av prosessen, og ønsker å minimere skaden ved å opprettholde en ikke- kriminell profil (Benson og Simpson 2009: 140).

Mange av mine kilder reflekterer rundt det samme, nemlig at noen økonomiske lovbyggere verken oppfattes av seg selv eller andre som kriminelle. Slik etterforsker "Larsen" hevder, kan de for eksempel argumentere for i retten at på tross av handlingene de har begått, har de også bidratt i lokalsamfunnet. På den andre siden kan det tenkes at nettopp et slikt selvbilde kan virke mot sin hensikt. Journalist "Gundersen" mener de økonomiske lovbyggere som allerede har god økonomi, men begår lovbrudd for å oppnå ytterligere midler, har vanskelig for å få forståelse for lovbruddet.

Benson og Simpson mener at økonomiske lovbyggere svært ofte blir fremstilt som grådige og egosentriske, altså den samme betraktningen "Gundersen" forteller om. Nyere forskning viser at motivene kan være mer nyanserte (Benson og Simpson 2009: 71). Det er ikke nødvendigvis bare et ønske om suksess i arbeidslivet eller å oppnå økonomisk gevinst. Det kan også ha grobunn i en frykt for å miste det man allerede har, det være seg en bestemt livsstil eller en form for anseelse eller godt rykte på grunn av yrke. Naboer og bekjente vet hvilket yrke eller hvilken stilling man har, og assosierer det kanskje med høye lønninger og luksuriøs livsstil. Et motiv for å begå økonomiske lovbrudd kan være et ønske om å opprettholde dette (Benson og Simpson 2009). Har man "råd", i sosial og økonomisk forstand, til å avstå fra lovbruddet?

En slik usikkerhet kan bli kriminogen ifølge forfatterne, fordi vedkommende kan bli fristet til å begå lovbrudd i forsvar mot eventuelle fremtidige kriser (Benson og Simpson 2009: 71). Hvis et enmannsforetak trues av konkurs kan et eller flere lovbrudd virke som den eneste løsningen for å holde bedriften i live. Det kan argumenteres for at det er en rasjonalisering av lovbruddet, men allikevel er motivet i større grad frykt enn grådighet. Frykt for å miste det man allerede har, eller har jobbet hard for å få. Benson og Simpsons teorier kan sees som en forlengelse av Larssons diskusjon, fordi det problematiserer motivene for økonomisk kriminalitet og slik også i hvilken grad allmennpreventive tiltak fungerer effektivt.

En businessmann som drev et lite selskap på randen av konkurs, sier :

"I was faced with the choice of all of a sudden, and I mean now, closing the doors or doing something else to keep that business open ... I'm not going to tell you that this wouldn't have happened if I'd had time to think it over, because I think it probably would have. You're sitting there with a dying patient. You are going to try to keep him alive."

(Benson 1985: 598)

Han ville altså begått handlingen uansett, og de negative følgene av lovbruddet var ikke like langt fremme i bevisstheten som frykten for konkurs. Han anså det som helt nødvendig å foreta seg noe, og det spilte relativt liten rolle hva konsekvensene var. Benson og Simpson argumenterer sådan for at *frykt for å mislykkes* kan være et unikt motiv for å begå økonomisk kriminalitet (Benson og Simpson 2009: 72). Von Hirsch, Bottoms Burney og Wikström hevder også at om lovbruddet spiller svært stor rolle i lovbrøterens liv, vil endringer i oppdagelsesrisiko og strafferammer ha liten effekt (von Hirsch et.al 1999)

Sammen med Paul Larssons argumenter representerer Micheal L. Benson og Sally S. Simpson en oppfatning som står i kontrast til John Braithwaites eget bidrag og i samarbeid med Brent Fisse og Gilbert Geis. De to førstnevnte problematiserer motivene for å begå økonomiske lovbrudd, og hevder at frykt for å mislykkes eller for å miste goder er drivkraften. De tillegger ikke den økonomiske vinningen like stor vekt, og hevder at det er større grad av lidenskap eller frykt i motivene. Som den næringsdrivende sitert ovenfor kommenterer, så er ikke følgene av lovbruddet tillagt stor vekt, så lenge han kunne redde sin bedrift fra konkurs. Selv om det kanskje foreligger en kalkulering og beregning av konsekvensene, skal det mer til for at de negative følgene skal veie tyngre enn gevinsten ved å begå lovbruddet – fordi den ulovlige handlingen oppleves som langt mer nødvendig.

Som en forlengelse av denne diskusjonen, vil jeg trekke frem Andenæs og hans oppfatning av at motiver for ulike lovbrudd ikke tas nok i betraktning i forhold til allmennprevensjon. I likhet med Larsson og Benson og Simpson, skriver Andenæs at motivene er avgjørende for de avveielser som gjøres i forkant av lovbruddet, og at det bør tas hensyn til med tanke på allmennpreventive tiltak (Andenæs 1974). Motivene for lovbruddet er altså av avgjørende betydning, men drivkraften bak økonomisk

kriminalitet er det vanskeligere å definere. Selv om teoretikerne enes om at økonomisk vinning ofte er målet, argumenterer både Larsson og Benson og Simpson for at det er mer nyansert enn som så. De drøfter hvorvidt motivene for økonomiske lovbrudd kun er profitt. Larsson problematiserer rasjonalitetsbegrepet i forhold til disse lovbruddene, mens Benson og Simpson hevder at frykt for å mislykkes er et unikt motiv for å begå økonomisk kriminalitet.

Mine kilder representerer to sider her, i den forstand at de skisserer forskjellene på de ulike typene økonomiske lovbrudd. På den ene siden er de lovbrudd som begås av ressurssterke personer, hvor det gjelder store beløp, og kanskje mer krevende og langvarig etterforskning og rettssak. I disse tilfellene gir kildene inntrykk av at økonomisk vinning er dominerende motiver, og for eksempel begge advokatene og politijuristen og etterforskeren signaliserer at det ofte skjer en beregning av hva som lønner seg i forkant. På den andre siden har man de sakene som er mindre i omfang, og hvor lovovertrederne er mindre ressurssterke og bemedlede. Journalisten "Gundersen" mener det ofte er snakk om personlige tragedier i slike saker.

KAPITTEL 11

Avslutning

Innledningsvis refererte jeg til Regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet, som kom ut 15.03.2011. Her står det blant annet at økonomiske lovbrutere er rasjonelle individer, som veier fordeler mot ulemper og foretar vurderinger av om et lovbrudd lønner seg eller ikke. Jeg mener denne påstanden er verdt en diskusjon, og har i det foregående lagt opp til en drøfting omkring økonomisk kriminalitet, rasjonalitet, allmennprevensjon og straff.

Mine hovedspørsmål i avhandlingen er:

På hvilken måte kan tiltalte eller dømte for økonomiske lovbrudd oppfattes som rasjonelle, og hvilken betydning har denne oppfatningen for hvordan slike lovbrudd straffes? På hvilken måte kan de oppfattes som mindre rasjonelle, og hvilken betydning har denne oppfatningen for hvordan slike lovbrudd straffes?

Med disse underspørsmålene:

Hva er de mistenkte, tiltalte eller dømtes ressurser gjennom straffeprosessen? Hva kan tenkes å gjøre dem mer sårbare?

Mine kilder gir alle uttrykk for at økonomiske lovbrøttere foretar en vurdering av fordeler og ulemper, og at nøkkelen til bekjempelse ligger i økt kontroll, høy grad av oppdagelse og sannsynlighet for reaksjon. En eventuell mediedekning av saken trekkes frem av samtlige kilder som en belastning. Av noen pekes det på som det mest belastende med prosessen, og samtidig det som kan fungere mest effektivt i preventiv forstand. Det er interessant i forhold til John Braithwaite og Brent Fisse sine funn. I sine case – studier fant de at negativ presseomtale av lovbrudd innad i bedrifter førte til kriminalitetsforebyggende reformer. I forlengelsen av det hevder de at mediedekning kan fungere preventivt i forhold til økonomiske lovbrudd. Min frikjente informant "Sørensen" sier medias fokus var ubehagelig fordi de gav uriktige fremstillinger, og for de andre involverte i saken var det en belastning for dem og deres familie. "Olsen" gjorde seg lignende erfaringer, og fikk i tillegg inntrykk av at politijuristenes avgjørelser ble fattet på bakgrunn av et ønske om ytterligere oppmerksomhet i media.

En distinksjon bør her trekkes i forbindelse med oppmerksomheten media vier ulike saker – det er naturligvis ikke alle økonomiske lovbrudd pressen dekker. Journalisten "Gundersen" påpeker at det er et skille mellom de lovbrudd hvor det er snakk om små og store beløp. På den ene siden har man de saker hvor mistenkt eller tiltalt har et yrke forbundet med høye lønninger og høy anseelse. På den andre siden er de tilfeller hvor vedkommende kanskje er uten arbeid og har færre ressurser. Sistnevnte saker vil ikke nødvendigvis dekkes av pressen. "Gundersen" sier at i de mindre sakene har han inntrykk av at det er personlige tragedier som ligger bak, som for eksempel spillegjeld. Etterforskeren "Larsen", sammen med dommeren "Iversen", sier også at det er tilfeller hvor de ser de samme tiltalte flere ganger, og "Larsen" er av den oppfatning at noen havner i politiets søkelys fordi de ikke har evnen til å drive det administrative i en bedrift på en lovlydig måte. Han ser heller ikke bort ifra at atter andre beregner seg frem til at lovbruddet lønner seg.

I forhold til antagelsen om at økonomiske lovbrøttere skal være mer vare for straff og dens konsekvenser, er det interessant hvordan mine kilder oppfatter mistenkte, tiltale og dømte gjennom prosessen. Hva er deres styrker og svakheter, hva gjør dem eventuelt ressurssterke eller sårbare? De fleste av mine kilder gav lignende beskrivelser. Jevnlig blir de betraktet som veltalende, velkledde, rolige og beherskede. De har evnen til å få frem sin side av omstendighetene på en konsis måte, har ofte høy faglig kunnskap, samtidig som de har god evne til å benytte seg av sine rettigheter og juridisk bistand. De er ikke rusavhengige og har et omfattende nettverk. Samtidig hevder spesielt advokatene at de har ulemper gjennom en slik prosess, på grunn av medias oppmerksomhet.

Noen av egenskapene som gjør dem ressurssterke kan også gjøre dem mer sårbare, i tråd med hva John Braithwaite hevder i samarbeid med Gilbert Geis (Braithwaite og Geis 1982). For det første kan et profilert yrke føre til at media er mer interessert i hendelsene. Deretter kan styrken med å ha et godt nettverk også komplisere situasjonen, avhengig av hvordan de nærmeste reagerer på at vedkommende blir mistenkt eller tiltalt for økonomiske lovbrudd. Til sist er store deler av prosessen en ny erfaring som er svært fjern fra deres liv ellers, slik at for eksempel varetektsfengsling og ransakelse fortøner seg som dramatisk fordi de opplever det for første gang.

Mange av informantene beskriver, på tross av deres ulike profesjoner, ransakelse enten hjemme eller på arbeidsplassen også som dramatisk. Dette kan være noe av det mest vanskelige å takle, og mange bekymrer seg for at naboer eller kollegaer skal se eller forstå hva som foregår. Begge representantene fra påtalemyndighetene gir begge inntrykk av at det er en ubehagelig situasjon både for tiltalt og for de som foretar ransakelsen. Både frikjente "Sørensen" og dømte "Olsen" kan beskrive denne situasjonen med stort oppmøte fra politiets side og en viss dramatik i pågripelsen av sistnevnte.

I forbindelse med avhør gir svært mange av kildene inntrykk av at mistenkte eller tiltalte for økonomiske lovbrudd opptrer på en behersket måte, og har evnen til å legge frem sin side av saken og svare kort og konsist. Avhørene bærer preg av at vedkommende har høy faglig kunnskap, og behersker sitt område godt. Sakene kan være

innviklede å finne ut av for påtalemyndighetene, og tiltalt eller mistenkt vil ha en viss fordel hvis vedkommende kan belyse saken ytterligere.

Når det kommer til de situasjoner hvor varetekstfengsling er benyttet, beskrives det utelukkende som en belastning, dette på tvers av kildenes profesjon og erfaring. Mange gir inntrykk av at dette er en av de tøffeste og mest belastende periodene, hvor vedkommende opplever tungsinn og en dyster tid. Det kan oppleves som stigmatiserende for noen, fordi en varetekstfengsling kan skade deres anseelse eller omdømme. Den frikjente informanten opplevde ikke varetekstfengsling, men den dømte informanten kan beskrive denne situasjonen. Den var svært tøff, en tung tilværelse hvor man fratas kontrollen over sitt eget liv.

Selve rettssaken kan være omfattende, og mange forteller om rettssaker som har vært langvarige. Advokatene mener dette tidsaspektet er vanskelig for mange å takle, samtidig er det en lettelse at prosessen er i gang, slik både den frikjente og den dømte informanten forteller om. Tiden forut for rettssaken blir ofte lang i tillegg, noe som kan tilskrives tidkrevende etterforskning. Advokat "Eriksen" peker på det som en kritikkverdig tilleggsbelastning, slik at i de saker hvor påtalemyndighetene aner at de ikke kommer noen vei, bør de snarere henlegge enn å fortsette etterforskning. Flere av hans klienter opplever seg forhåndsdømt i denne perioden. Samtidig er mange økonomiske straffesaker innviklede, både fordi de kan være komplisert utført, og fordi for eksempel selskapsstrukturer er lagt opp på en slik måte at det er tidkrevende å undersøke. Politijurist "Nilsen" trekker frem dette synspunktet, og her er det skiller i materialet mellom advokatenes og representantene for påtalemyndighetenes oppfatning.

I forhold til tiltaltes rolle under rettssaken, beskrives lignende styrker som under avhør å være nyttige. De kan også her fremstille saken konkret og svare kort og konsist på spørsmål. Mange har en yrkesbakgrunn som gjør at de har evnen til å holde hodet kaldt, forsvare seg godt språklig og er vant til mange tilhørere. Det er en lettelse at rettssaken er i gang, samtidig som pressedekningen er en negativ del.

Det er interessant hvordan mange gav lignende beskrivelser av det å bli dømt versus det å bli frikjent. Frikjennelse ble mottatt med lettelse, samtidig som sinnet fort kunne melde seg. En frifinnelse er ikke det samme som en renvaskelse, og medieoppmerksomheten er stor i forkant, men ved frifinnelse er den liten i forhold. Derfor kan mange oppleve det som at noe henger igjen, at man ønsker oppreising og erstatning. Når det gjelder dom beskriver advokatene at den sjelden oppleves som riktig. Klientene er stort sett misfornøyd med dommen. Allikevel sier "Eriksen" at i de tilfeller hvor de skal sone dommen i fengsel, oppleves en slik soningstid som langt lettere enn det foregående. Flere kilder er inne på lignende refleksjoner, og har inntrykk av at det i forkant av dom og soning er langt mer belastende enn selve soningsperioden. Det er også en viktig beskrivelse – selv om varetektsfengsling beskrives som belastende av samtlige informanter, sier begge advokatene at deres inntrykk er at soningsperioden går lettere. Klientene slipper usikkerheten, de vet på hvilket sted og hvor lenge de skal sone. Dog sier "Andersen" at soning kan være problematisk i den forstand at de har langt mindre kontroll over livet sitt enn tidligere.

Den frikjente informanten fikk ikke økonomiske problemer som følge av hendelsene, og hadde en fordel fordi han kunne hyre den profesjonelle hjelpen han hadde behov for. Derimot reflekterte han over de som ikke hadde de samme midlene, og hvordan det kunne bli svært belastende for dem. Den dømte informanten gav ikke inntrykk av å ha økonomiske problemer i etterkant av rettssak, dom og soning, men han reflekterte over det samme tema som "Sørensen". Flere av de øvrige informantene kommenterte at mistenkte, tiltalte eller dømte for økonomiske lovbrudd uttrykte bekymring for sin egen økonomi. I første omgang kunne det være problematisk hvis de hadde familie og barn å forsørge, dessuten kunne mistanke eller siktelse føre til permisjoner og oppsigelser. Selv om flere uttrykte bekymring over sin økonomi ifølge mine kilder, har jeg ikke data på om det utviklet seg til et reelt problem for mange.

Ingen av kildene hadde særlig tro på at en straffeforfølgelse fungerte individualpreventivt, men de ga inntrykk av at en slik prosess kunne fungere svært godt allmennpreventivt. Politijuristen "Nilsen" er klar i sin oppfatning av at høy grad av oppdagelse og kontroll sammen med sannsynlighet for straff fungerer avskrekkende på økonomiske lovbrøyttere.

Både med tanke på de teoretiske bidragene fra John Braithwaite alene og i samarbeid med Gilbert Geis og Brent Fisse kan det hevdes at økonomiske lovbrøyttere foretar vurderinger i forkant av lovbrudd for å avgjøre om det er hensiktsmessig å utføre (Braithwaite 1989, Braithwaite og Geis 1992). Mine kilder ser ut til å dele denne oppfatningen. Allikevel nyanserer de oppfatningen av motivene for økonomiske lovbrudd, og hvilke deler av en straffeprosess som er mest belastende og deretter kanskje mest avskrekkende. Som både Paul Larsson og Michael L. Benson og Sally S. Simpson drøfter, kan grunnene for å begå lovbruddene strekke seg utover den rene økonomiske profitt, og at det i like stor grad dreier seg om frykt for miste noe man har eller for å mislykkes. Er det slik, kan lovbruddet oppleves som viktigere og mer nødvendig slik at straffetrusselen har mindre betydning i avgjørelsen om lovbruddet skal begås (Benson og Simpson 2009). Samtidig bør det tas i betraktning at en potensiell lovbrøytter bør være klar over de faktiske strafferammer, og er villig til å endre sine planer etter denne informasjonen (Mathiesen 1987, von Hirsch et.al. 1999).

Dessuten vil det ha betydning hvordan den potensielle lovbrøytteren oppfatter holdningene til sine nærmeste. Vil han bli frosset ut fra omgangskretsen, eller vil de ikke synes mindre om ham hvis det kommer for dagen at han har begått ulovligheter? Om moralsk fordømmelse av lovbruddet ikke finner sted av de som lovbrøytteren setter høyest, vil noe av straffens ubehagelige konsekvens falle bort (von Hirsch et.al. 1999). Her er mine kilder delte i oppfatningen. Noen har inntrykk av at omgangskretsen opptrer støttende, og at det kan være en styrke både underveis og i ettertid. Andre mener en avsløring har betydning for omdømmet, og at det å miste bekjenskaper eller oppleve at ekteskapet ryker er en del av hva man risikerer nettopp ved å begå lovbrudd.

Mine funn bekrefter langt på vei antagelsen om at økonomiske lovbrøyttere er rasjonelle. På spørsmålet om det gjør slik kriminalitet lettere å forebygge eller ei, er det mindre tydelige signaler. Deler av straffeprosessen kan med bakgrunn i mine kilders uttalelser hevdes å være særlig belastende for denne typen lovbrøyttere, noe som stemmer overens med antagelsen om at de er sårbare i forhold til straffeforfølgelse. Samtidig har de en rekke styrker og egenskaper som gjør dem mindre sårbare, og som avkrefter antagelsen. Kildenes beskrivelser av økonomiske lovbrøyttere som kalkulerende, beregnende og

profittorienterte står i motsetning til Michael L. Benson og Sally S. Simpsons oppfatning, da de argumenterer for at handlingene har grobunn i frykt for å mislykkes, og at lovbruddet spiller så stor rolle for lovbryteren at risikoen for oppdagelse eller straffens strenghet har mindre å si. Dette peker i retning av at lovbruddene kan være vanskeligere å forhindre, fordi allmennpreventive tiltak som økt kontroll ikke tas like mye i betraktning. Mine kilder danner i forhold til dette et bilde av de lovbruddene som er mindre i omfang, og hvor tiltalte har færre ressurser og økonomiske midler enn i mer omfattende saker. Det kan dreie seg om manglende kunnskap om lovbrudd og strafferammer eller personlige tragedier og dårlig økonomi, hvor mine kilder oftere ser tilbakefall.

Mine kilder gir også inntrykk av at spesielt mediedekning og sosiale konsekvenser av oppdagelse har potensial til å fungere allmennpreventivt. Likevel har disse lovbyrterne egenskaper som gjør at de lettere kan gjøre seg forstått gjennom straffeprosessen, de opptrer på en fordelaktig måte og vet å benytte seg av rettigheter og profesjonell hjelp. Mange av lovbruddene er intelligent og komplisert utført, noe som kan være en utfordring for påtalemyndighetene. Dessuten har få av kildene inntrykk av at de angrer på å ha begått lovbruddet.

Derfor er det deler av både de teoretiske bidragene og mitt empiriske materiale som kan tyde på at disse lovbyrterne er lettere å avskrekke, samtidig som de ser ut til å beherske andre deler av straffeprosessen godt. Dette kan igjen peke på at noen aspekter ved straffeforfølgning er mindre belastende for økonomiske lovbyrterne sammenlignet med andre lovbyrtere. Dessuten vil noen oppfatte lovbruddet som så nødvendig for deres liv at de legger mindre vekt på oppdagelsesrisiko og strafferammer, og i disse tilfellene kan allmennpreventive tiltak fungere mindre effektivt. Således kan jeg ikke konkludere med om økonomiske lovbyrtere lettere lar seg avskrekke fra å begå lovbrudd eller ei, men derimot vise til den foregående drøftelsen av ulike aktørers argumenter og oppfatning.

Antall ord: 42. 271

Litteraturliste

- Andenæs, Johs. (1974): *Straff og lovlydighet: artikkelsamling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Benson, Michael L. and Sally S. Simpson (2009): *White collar crime: an opportunity perspective*. Abingdon : Routledge
- Benson, Michael L. (1985): "Denying the guilty mind: Accounting for involvement in a white collar crime". *Criminology* 23: 583 – 608.
- Braithwaite, John (1989): *Crime, shame and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braithwaite og Geis (1982): "On theory and action for corporate crime control", i: *Crime and Delinquency*. National council of crime and delinquency 28 (1) 1982 s. 292 – 314.
- Braithwaite, John and Brent Fisse (1983): *The impact of publicity on corporate offenders*. Albany: State University of New York Press.
- Chambliss, William J., (1967): "Types of deviance and the effectiveness of legal sanctions" I: *Wisconsin Law Review*, Summer 1967.
- Clinard, Marshall B. og Robert F. Meier (1979): *Sociology og deviant behavior*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Johannessen, Asbjørn, Per Arne Tufte og Lise Christoffersen (2010): *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Abstrakt forlag as.
- Haagensen, Kjell og Per Ole Johansen (1991): "Økonomisk kriminalitet: en innføring." I *Studier i økonomisk kriminalitet*. Oslo: Institutt for kriminologi. KS-serien.
- Larsson, Paul (1993): *Rasjonalitets- og normbaserte forklaringer på økonomisk kriminalitet*. Oslo: Norges forskningsråd
- Mathiesen, Thomas (1987): *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax forlag.
- Regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet* (2011): URL:
http://www.regjeringen.no/Upload/FIN/Info/2011/forelopig_versjon_handlingsplan_oko_krim.pdf [lesedato: 25.09.2011]
- Salinger, Lawrence M. (2005): *Encyclopedia of white collar crime. Volume 1*. California: Sage Publications
- Sutherland, Edwin H. (1949): *White collar crime*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Thagaard, Tove (1998): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.

Von Hirsch, Andrew, Anthony E. Bottoms, Elizabeth Burney og P. O. Wikström (1999):
Criminal deterrence and sentence severity. An analysis of recent research. Oxford:
Hart Publishing.

Vedlegg 1

Intervjuguide advokater

1. I ditt tidligere virke som advokat, gjorde du noen erfaringer fra saker om økonomisk kriminalitet?
2. I min masteroppgave vil jeg finne ut mer av hvordan straffeforfølgelse oppleves for økonomiske kriminelle. Jeg forutsetter at ulike mennesker takler denne prosessen på ulike måter, derfor vil det ikke gå an å komme med definitive svar på mange av mine spørsmål. Jeg er altså ute etter hvordan du har oppfattet at de økokriminelle har opplevd det. Jeg har forståelse for at det kan være vanskelig å si noe generelt om dette, derfor er mitt håp at du kan komme med eksempler på situasjoner du har tatt del i.
3. Jeg vil gjerne vite mer om reaksjonene til de økokriminelle gjennom hele prosessen med straffeforfølgelse – fra begynnelse til slutt.
 - a. Kan du fortelle noe om hvordan dine klienter har reagert på og opplevd det å bli mistenkt og evt. avslørt for økonomisk kriminalitet? Hvilke følelser har de gitt uttrykk for?
 - b. Om den avslørte har blitt (vareteksts-)fengslet, hvordan tror du han eller hun har opplevd det?
 - c. Jeg går ut ifra at avhør har vært en del av etterforskningen. Kan du si noe om hva tiltalte gav uttrykk for i forhold til dette?
 - d. Jeg har forstått det som at (økokriminelle) rettssaker ofte kan være langvarige. På hvilke måter har de tiltalte opplevd denne eventuelle påkjenningen? Dette er i for seg et omfattende spørsmål, da jeg ser for meg at en rettssak har mange faser, og at prosessen i seg selv kan få mange ulike konsekvenser for tiltalte. Jeg tenker spesielt på de tilfeller hvor media er involvert, noe jeg vil komme tilbake til. Men hele prosessen med rettssaken, har du eksempler på hvordan ulike økokriminelle har opplevd dette, sett med dine øyne?
 - i. Aktors fremlegg
 - ii. Forsvarers fremlegg
 - iii. Vitneutsagn
 - iv. Det å selv vitne/få ordet
 - v. Sluttprosedyren
 - e. En rettssak ender enkelt sett enten med frifinnelse eller dom. Jeg vil tro det er stor forskjell på konsekvensene ettersom hvilket utfall rettssaken får. Naturligvis vil en frikjennelse føles som en lettelse; man slipper en dom på enten bot, fengsel eller annen straff. Har du noe å tilføye i forhold til hvordan du opplever en frifunnet økokriminell?
 - f. Så en oppfølging av det forrige spørsmålet. Kan du si noe om reaksjonene til de økokriminelle som blir dømt? Jeg forutsetter her at det varierer ettersom hvor alvorlig dommen er. Hvilke følelser gir de uttrykk for?
 - g. Er det noen av dine klienter som har fått fengselsstraff, og har du i så fall hatt kontakt med de underveis?
 - i. Hvordan tror du de har opplevd soningstiden?

Jeg regner med at de økokriminelle også har mange fordeler i straffeprosessen, og da mener jeg at de har egenskaper som kan være nyttige for dem på mange måter. Jeg antar

de ofte kan skille seg fra mer tradisjonelle lovbrøyttere med at de har en annen bakgrunn, en annen oppførsel, omgangskrets, økonomi og måte og ordlegge seg på.

4. Hvilke fordeler vil du si økokriminelle har når de blir mistenkt for lovbrudd?
5. under avhør?
6. ved ev. varetekstefengsling?
7. under rettssaken?
8. i kontakten med pressen?
9. På hvilken måte kan deres erfaring brukes positivt til å takle soning?
10. Hvis man kan se noen fellestrekk ved deres personlige egenskaper, på hvilken måte kan det hjelpe dem etter endt soning, i møte med hverdagen?
11. Hvilke personlige styrker kan bidra positivt om de opplever mye negativ omtale i pressen?
12. Kan du si noe generelt om de økokriminelles måte å te seg på i retten, gjerne i forhold til andre lovbrøyttere?
13. Om noen økokriminelle har godt med penger, er det en fordel for dem gjennom prosessen? Om de har mye penger kan de kanskje velge en eller flere forsvarer(e) fra "øverste hylle", og dessuten, tror du de krever mer av sin forsvarer enn mange andre klienter kan gjøre?
14. Kan forsvarere ha noen fordeler ved å ha en økokriminell som klient? Jeg tenker da på at den økokriminelle på mange måter kan være ressurssterk – høflig og taktfull med god evne til å te seg på riktig måte i rettssalen.
15. På hvilken måte tror du de oppnår forståelse for sin situasjon i retten?
16. Tror du de oppfattes som troverdige under prosessen, spesielt under avhør og rettsak?
17. Et aktuelt tema er erfaring med media/pressen. Har du erfaring fra saker som har vært omtalt i media?
 - a. Har du i så fall noen synspunkter på hvordan de økokriminelle opplevde selve mediedekningen? Pinlig, spennende, feilaktig eller riktig fremstilt?
 - b. Om noen fant det vanskelig, hva var i så fall grunnen til det?
 - c. Om noen *ikke* opplevde det problematisk, kommenterte de overfor deg hvorfor?
 - d. Hvordan tror du de opplevde journalistene de var i kontakt med, og hva tenkte de om måten de arbeidet på?
 - e. Hva var deres tanker om det bilde som ble gitt av saken og dem selv i media?
18. Av de eventuelle klienter som har sonet i fengsel, har du hatt kontakt med de i ettertid?
 - a. Jeg lurte på om noen av dem har møtt vanskeligheter og hindringer som følge av begivenhetene. Jeg vil stille spørsmålene etter tema, så får du svare ettersom noen av klientene har uttalt seg om dette.
 - b. Vet du hvordan reaksjonene og tilbakemeldingene fra familie og venner har vært?
 - c. I forhold til det å enten fortsette i jobben eller få ny jobb. Vet du hvilke erfaringer klientene har gjort seg her? Jeg tenker spesielt på momenter som hvordan forhold til tidligere og nye kollegaer har vært, og om de har følt seg attraktive på arbeidsmarkedet eller ikke.
 - d. Jeg antar det vil være litt forskjell på hvilket rykte eller omdømme de forskjellige klientene hadde før lovbruddet ble begått, og for noen har det kanskje hatt større betydning enn for andre. Men kan du si noe om

- klientenes opplevelse av egen status og eget omdømme før og etter lovbruddet og soning? Hvis dette har vært noe tema?
19. Nå har jeg stilt noen spørsmål om konsekvensene av fengselsdom. Mange økokriminelle vil jo også enten bli frikjent eller bli idømt mildere straffer, som for eksempel betinget fengselsstraff eller bøter.
- Har du noen erfaring med hvordan frikjente klienter opplever tiden etter rettssakens slutt? Er det relativt uproblematisk å komme tilbake til hverdags- og arbeidslivet, eller møter noen hindringer i form av negativ tilbakemelding eller problemer med å få jobb på tross av frifinnelsen?
 - Tror du noen føler seg stemplet som kriminelle, og hvordan takler de i så fall det?
 - Når det gjelder de som blir idømt mildere straffer, vet du noe om hvordan de opplever de samme eventuelle utfordringene?
20. Jeg forestiller meg at det kan være forskjeller på hvordan den tiltalte fremstår i retten, hva hun/han sier i forhold til hva personen *egentlig* tenker og føler. Det mest hensiktsmessige vil jo være å bli frikjent, derfor kan det være lønnsomt for tiltalte å fremstille seg selv i et bestemt lys. Jeg lurer på om det kan være slik at det er ulike typer i retten, slik at man grovt kan dele inn i forskjellige "karakterer". Jeg har selv aldri deltatt i noen rettssaker, men har fått dette inntrykket på bakgrunn av et intervju. Noen er kanskje svært nervøse og opplever hele rettssaken som grufull og nervepirrende, mens andre tar det med knusende ro og er tilsynelatende upåvirket. Atter andre vil kanskje *spille en rolle* som et uskyldig offer eller en som lar nervene ta overhånd. En annen type skjønner først hva den kriminelle handlingen vil si når vedkommende sitter i avhør. Har du noen kommentarer til denne betraktningen? Typene jeg har beskrevet er satt litt på spissen, og er eksempler. Mener du de tiltalte kan deles inn i ulike typer? Har du noen andre scenarioer som forekommer?
- Har du noen eksempler på noen av de typene jeg nevnte, slik at du kan fortelle noe om hvordan du opplevde dem?
 - Den nervøse
 - Den rolige/selvsikre
 - Den som "blir tatt på senga"
 - Den som spiller skuespill
 - Andre typer som du har erfart?
21. Har du opplevd at noen av dine klienter har gitt uttrykk for angrep over å ha begått den kriminelle handlingen?
22. Var det noen av de tiltalte som kommenterte sin økonomiske situasjon? Var det en kilde til bekymring under prosessen, eller har du inntrykk av at mange tok forhåndsegler (satte bort penger) eller ikke bekymret seg for det av andre grunner?
23. Reflekterte klientene noe over lovbruddet som var begått? For eksempel om de så på seg selv som kriminelle, om de var klar over risikoen de tok, eller om de hadde kvaler med å begå handlingen?
24. Psykiske følger er et vidt begrep, men kan du si noe om prosessen påvirket klientenes mentale helse på noe vis? Opplevde for eksempel noen å få vanskeligheter i form av frykt, angst, nervøsitet i etterkant?
25. Jeg forstår at dette varierer fra person til person, men kan du si noe om de økokriminelles oppfatning av straffeprosessen? Tror du det fungerer

forebyggende, slik at den økokriminelle vil avstå fra fremtidige lovbrudd på bakgrunn av erfaringen han/hun har gjort?

26. Tror du andre næringsdrivende lar seg avskrekke fra å begå lovbrudd ved å se hva det kan føre til? Hvilke deler av prosessen tror du i så fall virker (mest) skremmende?

27. Har du noe å tilføye i forhold til økonomisk kriminalitet og individual/allmennprevensjon? (Forsøke å få i gang en (uformell) samtale med intervjuobjektet om økonomisk kriminalitet, forebygging og straff for å få hans/hennes betraktninger og synspunkter på temaet.)

28. Til sist et uhøytidelig spørsmål: Om det er mulig å si noe generelt om det, av de økokriminelle som synes prosessen var belastende, hva tror du de opplevde som mest vanskelig? (Var det eksempelvis avhør eller varetektsfengsling, selve rettssaken, den eventuelle dommen/soningen, eller tiden etter at dommen var gjort opp?)

Vedlegg 2

Intervjuguide dommere

1. I din jobb som dommer, gjorde du har du gjort deg noen erfaringer fra saker om økonomisk kriminalitet?
2. I min masteroppgave vil jeg finne ut mer av hvordan straffeforfølgelse oppleves for økonomiske kriminelle. Jeg forutsetter at ulike mennesker takler denne prosessen på ulike måter, derfor vil det ikke gå an å komme med definitive svar på mange av mine spørsmål. Jeg er altså ute etter hvordan du har oppfattet at de økokriminelle har opplevd det. Jeg har forståelse for at det kan være vanskelig å si noe generelt om dette, derfor er mitt håp at du kan komme med eksempler på situasjoner du har tatt del i.
3. Jeg vil gjerne vite mer om reaksjonene til de økokriminelle gjennom hele prosessen med straffeforfølgelse – fra begynnelse til slutt. Du vil antegelig ha mest erfaring fra den siste etappen, nemlig rettssaken. Det er dette jeg kommer til å stille flest spørsmål om.
 - a. Jeg har forstått det som at (økokriminelle) rettssaker ofte kan være langvarige. På hvilke måter har de tiltalte opplevd denne eventuelle påkjenningen? Dette er i for seg et omfattende spørsmål, da en rettssak har mange faser, og at prosessen i seg selv kan få mange ulike konsekvenser for tiltalte. Jeg tenker spesielt på de tilfeller hvor media er involvert, noe jeg vil komme tilbake til. Men hele prosessen med rettssaken, har du eksempler på hvordan ulike økokriminelle har opplevd dette, sett med dine øyne? Jeg stiller spørsmålene etter tema i rettssalen.
 - i. Aktors fremlegg
 - ii. Forsvarers fremlegg
 - iii. Vitneutsagn
 - iv. Det å selv vitne/få ordet
 - v. Sluttprosedyren
4. Jeg ønsker å vite noe om hvordan du oppfatter økonomiske kriminelle i rettssalen, og skal nå stille noen spørsmål knyttet til det.
 - a. Kan du si noe om deres atferd/oppførsel, gjerne sammenlignet med tradisjonelle kriminelle? Er det noen åpenbare ulikheter her?
 - b. Oppfatter du vedkommende som troverdig?
 - c. På hvilken måte kan hvitsnipper oppnå forståelse for sin situasjon?
 - d. Hvilke fordeler har de under rettssaken, med tanke på personlige egenskaper? Jeg tenker på ting som taleferdighet, fremtoning, kunnskap o.s.v.
 - e. Er det merkbare forskjeller på forsvarere i slike saker, sammenlignet med de mer tradisjonelle?
 - f. Når vedkommende selv vitner eller ev. tar ordet, hender det at de tar opp ting de selv har funnet problematisk så langt i prosessen? Jeg tenker på ting som;
 - i. Ev. varetektsfengsling
 - ii. Media
 - iii. Hvordan det har påvirket familien
 - iv. Ventetid
 - v. Nerver/psykiske plager

5. En rettssak ender enkelt sett enten med frifinnelse eller dom. Jeg vil tro det er stor forskjell på konsekvensene ettersom hvilket utfall rettssaken får. Naturligvis vil en frikjennelse føles som en lettelse; man slipper en dom på enten bot, fengsel eller annen straff. Har du noe å tilføye i forhold til hvordan du opplever en frifunnet økokriminell?
 - a. Så en oppfølging av det forrige spørsmålet. Kan du si noe om reaksjonene til de økokriminelle som blir dømt? Jeg forutsetter her at det varierer ettersom hvor alvorlig dommen er. Hvilke følelser gir de uttrykk for?
 - b. Er det noen av de tiltalte økokriminelle du har erfaring med som har fått fengselsstraff?
 - i. Hvordan tror du de har opplevd soningstiden, hvis du har noen forutsetninger for å tro noe om det?

Jeg regner med at de økokriminelle har mange fordeler i straffeprosessen, og da mener jeg at de har egenskaper som kan være nyttige for dem på mange måter. Jeg antar de ofte kan skille seg fra mer tradisjonelle lovbyggere fordi de har en annen bakgrunn, en annen oppførsel, omgangskrets, økonomi og måte å ordlegge seg på. Dette er kanskje vanskelig for deg å mene noe om, men;

6. Hvilke fordeler tror du økokriminelle har når de blir mistenkt for lovbrudd?
7. under avhør?
8. ved ev. varetekstefengsling?
9. under rettssaken?
10. i kontakten med pressen?
11. På hvilken måte kan deres erfaring brukes positivt til å takle soning?
12. Hvis man kan se noen fellestrekk ved deres personlige egenskaper, på hvilken måte tror du det kan hjelpe dem etter endt soning, i møte med hverdagen?
13. Hvilke personlige styrker kan bidra positivt om de opplever mye negativ omtale i pressen?
14. Et aktuelt tema er erfaring med media/pressen. Har du erfaring fra saker som har vært omtalt i media?
 - a. Har du i så fall noen synspunkter på hvordan du tror de økokriminelle opplevde selve mediedekningen? Pinlig, spennende, feilaktig eller riktig fremstilt?
 - b. Om noen fant det vanskelig, hva var i så fall grunnen til det?
 - c. Om noen *ikke* opplevde det problematisk, kommenterte de overfor deg hvorfor?
 - d. Hvordan tror du de opplevde journalistene de var i kontakt med?
15. Jeg forestiller meg at det kan være forskjeller på hvordan den tiltalte fremstår i retten, hva hun/han sier i forhold til hva personen *egentlig* tenker og føler. Det mest hensiktsmessige vil jo være å bli frikjent, derfor kan det være lønnsomt for tiltalte å fremstille seg selv i et bestemt lys. Jeg lurer på om det kan være slik at det er ulike typer i retten, slik at man grovt kan dele inn i forskjellige "karakterer". Jeg har selv aldri deltatt i noen rettssaker, men har fått dette inntrykket på bakgrunn av et intervju. Noen er kanskje svært nervøse og opplever hele rettssaken som grufull og nervepirrende, mens andre tar det med knusende ro og er tilsynelatende upåvirket. Atter andre vil kanskje *spille en rolle* som et uskyldig offer eller en som lar nervene ta overhånd. En annen type skjønner først hva den kriminelle handlingen vil si når vedkommende sitter i avhør. Har du noen kommentarer til denne betraktningen? Typene jeg har

beskrevet er satt litt på spissen, og er eksempler. Mener du de tiltalte kan deles inn i ulike typer? Har du noen andre scenarioer som forekommer?

- a. Har du noen eksempler på noen av de typene jeg nevnte, slik at du kan fortelle noe om hvordan du opplevde dem?
 - i. Den nervøse
 - ii. Den rolige/selvsikre
 - iii. Den som "blir tatt på senga"
 - iv. Den som spiller skuespill
 - v. Andre typer som du har erfart?
16. Har du opplevd at noen av de mistenkte/tiltalte har gitt uttrykk for anger over å ha begått den kriminelle handlingen?
17. Var det noen av de tiltalte som kommenterte sin økonomiske situasjon? Var det en kilde til bekymring under prosessen, eller har du inntrykk av at mange tok forhåndsegler (satte bort penger) eller ikke bekymret seg for det av andre grunner?
18. Reflekterte tiltalte noe over lovbruddet som var begått? For eksempel om de så på seg selv som kriminelle, om de var klar over risikoen de tok, eller om de hadde kvaler med å begå handlingen?
19. Psykiske følger er et vidt begrep, men kan du si noe om prosessen påvirket tiltaltes mentale helse på noe vis? Opplevde for eksempel noen å få vanskeligheter i form av frykt, angst, nervøsitet i etterkant, som du vet om?
20. Jeg forstår at dette varierer fra person til person, men kan du si noe om de økokriminelles oppfatning av straffeprosessen? Tror du det fungerer forebyggende, slik at den økokriminelle vil avstå fra fremtidige lovbrudd på bakgrunn av erfaringen han/hun har gjort?
21. Tror du andre næringsdrivende lar seg avskrekke fra å begå lovbrudd ved å se hva det kan føre til? Hvilke deler av prosessen tror du i så fall virker (mest) skremmende?
22. Har du noe å tilføye i forhold til økonomisk kriminalitet og individual/allmennprevensjon? (Forsøke å få i gang en (uformell) samtale med intervjuobjektet om økonomisk kriminalitet, forebygging og straff for å få hans/hennes betraktninger og synspunkter på temaet.)
23. Til sist et uhøytidelig spørsmål: Om det er mulig å si noe generelt om det, av de økokriminelle som synes prosessen var belastende, hva tror du de opplevde som mest vanskelig? (Var det eksempelvis avhør eller varetektsfengsling, selve rettssaken, den eventuelle dommen/soningen, eller tiden etter at dommen var gjort opp?)

Vedlegg 3

Intervjuguide journalister

1. Jeg vil gjerne vite mer om reaksjonene til de økokriminelle gjennom hele prosessen med straffeforfølgelse – fra begynnelse til slutt. Jeg vet ikke om du har forutsetninger for å kommentere alle disse delene av rettssprosessen, ettersom journalister kanskje ikke får delta på alt, eller har anledning til å spørre tiltalte om alt. Men du får kommentere der du føler du kan, og om du ikke har kommentarer er det absolutt forståelig. Kom gjerne med "synsing" også, for det er dine inntrykk jeg vil vite mer om!
 - a. På hvilke måter har du kommet i kontakt med eller observert økokriminelle?
 - b. Har de sagt noe om tiden hvor de ble mistenkt/avslørt for lovbruddet?
 - c. Om den avslørte har blitt (vareteksts-)fengslet, hvordan har han eller hun har beskrevet det?
 - d. Jeg går ut ifra at avhør har vært en del av etterforskningen. Har vedkommende gitt uttrykk for noe i forhold til dette?
2. Jeg har forstått det som at (økokriminelle) rettssaker ofte kan være langvarige, og at det igjen kan være en påkjenning for tiltalte. Kan du huske på hvilken måte økokriminelle har oppført seg, reagert og snakket, hvilken sinnstemning de har gitt uttrykk for, for eksempel under:
 - i. Aktors fremlegg
 - ii. Forsvarers fremlegg
 - iii. Vitneutsagn
 - iv. Det å selv vitne/få ordet
 - v. Sluttprosedyren
3. Kan du si noe generelt om de økokriminelles måte å te seg på i retten, gjerne i forhold til andre lovbrøyttere? For eksempel måte å snakke på, oppføre seg på.
4. På hvilken måte tror du de oppnår forståelse for sin situasjon i retten? Spes. Hos dommere/publikum.
5. Tror du de oppfattes som troverdige under rettssaken?
6. En rettssak ender enkelt sett enten med frifinnelse eller dom. Jeg vil tro det er stor forskjell på konsekvensene ettersom hvilket utfall rettssaken får. Naturligvis vil en frikjennelse føles som en lettelse; man slipper en dom på enten bot, fengsel eller annen straff. Har du noe å tilføye i forhold til hvordan du opplever en frifunnet økokriminell? På hvilken måte reagerer de, hvilket inntrykk får du av sinnstemningen?
 - a. Så en oppfølging av det forrige spørsmålet. Kan du si noe om reaksjonene til de økokriminelle som blir dømt? Jeg forutsetter her at det varierer ettersom hvor alvorlig dommen er. Hvilke følelser gir de uttrykk for?
 - b. Er det noen av de tiltalte du har snakket med som har fått fengselsstraff, og har du i så fall hatt kontakt med de underveis?
 - i. Har noen beskrevet soningstiden?

Jeg regner med at de økokriminelle også har mange fordeler i straffeprosessen, og da mener jeg at de har egenskaper som kan være nyttige for dem på mange måter. Jeg antar de ofte kan skille seg fra mer tradisjonelle lovbrøyttere med at de har en annen bakgrunn, en annen oppførsel, omgangskrets, økonomi og måte og ordlegge seg på.

7. Tror du disse egenskapene kan være nyttig for dem eller hjelpe dem i prosessen?

8. Har du noen synspunkter på hvordan de økokriminelle opplevde selve mediedekningen? Pinlig, spennende, feilaktig eller riktig fremstilt?
 - a. Om noen fant det vanskelig, hva var i så fall grunnen til det?
 - b. Om noen *ikke* opplevde det problematisk, kommenterte de overfor deg hvorfor?
 - c. Hvordan oppfører de seg i forhold til deg eller andre journalister/reportere? Hva var deres tanker om det bilde som ble gitt av saken og dem selv i media?
 - d. Intervjuet eller snakket du noen gang med familien til tiltalte? Hvilket inntrykk gav i så fall de om det som foregikk og måten tiltalte taklet situasjonen på?
 - e. Om noen forsmådde – hvilken inntrykk gav de uttrykk for i forhold til tiltalte?
 - f. Hva med påtalemyndighetene, hvilket inntrykk gav de?
9. Oppfatning av intervjuobjektet.
 - a. Kan du si noe om ditt generelle inntrykk av hvitsnipper du har snakket med?
 - b. Har de gitt uttrykk for frykt i forhold til hva som skulle publiseres?
 - c. Hvordan oppfattet du væremåten til vedkommende? Trygg og selvsikker eller nervøs og usikker?
 - d. Hvordan fremstiller de sin egen sak?
 - e. Er det mulig å beskrive forholdet man får til en slik informant eller et slikt intervjuobjekt?
 - f. Oppfattet du vedkommende som troverdig, at han eller hun fortalte sannheten?
 - g. Har du som journalist noen fordeler ved å ha en hvitsnipp som intervjuobjekt?
 - h. Noen ulemper for journalister ved å ha en hvitsnipp som intervjuobjekt?
 - i. Vet du hvordan reaksjonene og tilbakemeldingene fra familie og venner har vært?
 - j. I forhold til det å enten fortsette i jobben eller få ny jobb. Vet du hvilke erfaringer de har gjort seg her? Jeg tenker spesielt på momenter som hvordan forhold til tidligere og nye kollegaer har vært, og om de har følt seg attraktive på arbeidsmarkedet eller ikke.
10. Opplever du store forskjeller under rettssaken på de forskjellige tiltalte? D.v.s. er det forskjellige typer, noen som er nervøse og andre rolige, eller oppfører de seg relativt likt?
11. Har du opplevd at noen av dine informanter har gitt uttrykk for anger over å ha begått den kriminelle handlingen?
12. Var det noen av de tiltalte som kommenterte sin økonomiske situasjon? (Var det en kilde til bekymring under prosessen, eller har du inntrykk av at mange tok forhåndsegler (satte bort penger) eller ikke bekymret seg for det av andre grunner?)
13. Reflekterte de noe over lovbruddet som var begått? For eksempel om de så på seg selv som kriminelle, om de var klar over risikoen de tok, eller om de hadde kvaler med å begå handlingen? "Tror" du på svarene de gav/gir?
14. Psykiske følger er et vidt begrep, men tror du prosessen påvirket vedkommendes mentale helse på noe vis? Opplevde for eksempel noen å få vanskeligheter i form av frykt, angst, nervøsitet i etterkant?

15. Jeg forstår at dette varierer fra person til person, men kan du si noe om de økokriminelles oppfatning av straffeprosessen? Tror du det fungerer forebyggende, slik at den økokriminelle vil avstå fra fremtidige lovbrudd på bakgrunn av erfaringen han/hun har gjort?
16. Tror du andre næringsdrivende lar seg avskrekke fra å begå lovbrudd ved å se hva det kan føre til? Hvilke deler av prosessen tror du i så fall virker (mest) skremmende?
17. Har du noe å tilføye i forhold til økonomisk kriminalitet og individual/allmennprevensjon? (Forsøke å få i gang en (uformell) samtale med intervjuobjektet om økonomisk kriminalitet, forebygging og straff for å få hans/hennes betraktninger og synspunkter på temaet.)
18. Til sist et uhøytidelig spørsmål: Om det er mulig å si noe generelt om det, av de økokriminelle som synes prosessen var belastende, hva tror du de opplevde som mest vanskelig? (Var det eksempelvis avhør eller varetektsfengsling, selve rettssaken, den eventuelle dommen/soningen, eller tiden etter at dommen var gjort opp?)

Vedlegg 4

Intervjuguide politijurist

1. Starte åpent, spørre om stillingen til vedkommende og litt hva det innebærer ...
2. Jeg er interessert i å finne ut mer om hvordan økonomiske kriminelle opptrer gjennom straffeprosessen fra begynnelse til slutt, og ditt inntrykk av dem underveis. Jeg kommer derfor til å stille spørsmål om ulike deler av prosessen. Det kan være vanskelig å svare konkret, men kom gjerne med eksempler, fortellinger og "synsing". Jeg stiller spørsmålene i generelle vendinger, men ofte vil svaret kanskje variere mye fra person til person, eller fra situasjon til situasjon.
 - a. Kan du fortelle litt om hvordan dere går frem når en eller flere personer får status som mistenkt?
 - b. På hvilken måte reagerer de fleste når de blir konfrontert med mistanke/siktelse?
 - c. Kan du si noe om hvordan de oppfører seg under avhør, hvis du har erfaring fra det?
 - i. Har de noen egenskaper som gjør avhør lettere for deres egen del?
 - ii. Har de noen egenskaper som er en fordel for den som utfører avhøret?
 - iii. Oppfatter du mistenkte/siktete som troverdige under avhør?
 - d. Har du noe inntrykk av hvordan de reagerer på eventuell varetektsfengsling?
 - e. Greier du å beskrive hvordan du oppfatter siktede under etterforskningsperioden? Møter dere ofte samarbeidsvilje?
 - f. Når det gjelder rettssaken har jeg forstått det som at det ofte er en langvarig prosess – dette kan det være ulike grunner til. Men deltar du, eller har du deltatt underveis i rettssaker?
 - i. Hva er ditt inntrykk av økokriminelle under rettssaken når aktor/du holder fremlegg? Er det noen reaksjoner å spore hos vedkommende?
 - ii. Likeså under tiltaltes advokats fremlegg?
 - iii. Når de selv må avgi forklaring?
 - iv. Vitners forhør?
 - v. Sluttprosedyren?
3. Jeg vil tro du danner dine inntrykk av økokriminelle både på bakgrunn av møtet med dem, saksomstendigheter, og den informasjonen vitner og ofre gir.
 - a. Er det mulig å si noe generelt om det bildet ofrene gir i de tilfeller hvor fornærmede er en person og ikke staten/verdipapirmarkedet o.s.v., eller har du noen eksempler du vil dele?
 - b. Mange intervjuobjekter har gitt inntrykk av at det kan være vanskelig å skaffe tilstrekkelig beviser i økokrim- saker, og at det derfor kan være mange som "slipper unna". Har du noen kommentar til den antagelsen?
 - c. (Er det noe ved din jobb du opplever som frustrerende?)
4. Kan du si noe om hvordan du oppfatter en frifunnet økokriminell, hvordan reagerer vedkommende?

5. Kan du si noe om hvordan du oppfatter en dømt økokriminell? Med forbehold om store variasjoner ettersom hva dommen blir ...
6. Har du erfaring fra saker hvor den dømte har fått fengselsstraff? Har du i så fall noen oppfatning av hvordan de har taklet soningsperioden, eller faller dere ut etter dette? (Har ev. noen fått tilbakefall og fortalt om soningstiden ved forrige lovbrudd?)
7. Jeg ser for meg at økonomiske kriminelle kan ha mange fordeler under rettsprosessen. Ikke noe som nødvendigvis gjør at de får mildere straff, men som kan gjøre det lettere for dem å takle prosessen og å gjøre seg forstått. De kan kanskje ha en litt annen væremåte, bakgrunn og økonomi som skiller dem fra mer tradisjonelle lovbrøyttere.
 - a. Hvilke fordeler kan de ha i den periode de er mistenkt/tiltalt?
 - i. Under avhør?
 - ii. Ev. varetektsfensling?
 - iii. Under rettssaken?
 - iv. I kontakt med pressen?
8. På hvilken måte kan deres erfaring brukes positivt til å takle soning, hvis du har noen formening om det?
9. (Hvis man kan se noen fellestrekk ved deres personlige egenskaper, på hvilken måte kan det hjelpe dem etter endt soning, i møte med hverdagen?)
10. Kan du si noe generelt om de økokriminelles måte å te seg på i retten, gjerne i forhold til andre lovbrøyttere?
11. På hvilken måte tror du de oppnår forståelse for sin situasjon i retten?
12. Et aktuelt tema er erfaring med media/pressen. Har du erfaring fra saker som har vært omtalt i media?
 - a. Har mediedekningen blitt nevnt av noen under prosessen, og hvordan har i så fall tiltalte beskrevet dette? (utelukkende negativt?)
13. Har noen av de mistenkte/tiltalte gitt uttrykk for anger over å ha begått den kriminelle handlingen?
14. Er det noen av de tiltalte som kommenterer sin økonomiske situasjon? Er det en kilde til bekymring under prosessen, eller har du inntrykk av at mange tar forhåndsegler (satte bort penger) eller ikke bekymret seg for det av andre grunner?
15. Reflekterer tiltalte noe over lovbruddet som har blitt begått? For eksempel om de ser på seg selv som kriminelle, om de var klar over risikoen de tok, eller om de hadde kvaler med å begå handlingen?
16. Psykiske følger er et vidt begrep, men er det noen som kommenterer om prosessen er/ har vært en belastning som har ført til depresjon, angst eller lignende?
17. Har du inntrykk av at straffeprosessen er såpass belastende at den fungerer individualpreventivt på økokriminelle?
18. Tror du andre næringsdrivende lar seg avskrekke fra å begå lovbrudd ved å se hva det kan føre til? Hvilke deler av prosessen tror du i så fall virker (mest) skremmende?
19. Har du noe å tilføye i forhold til økonomisk kriminalitet og individual/allmennprevensjon? (Forsøke å få i gang en (uformell) samtale med intervjuobjektet om økonomisk kriminalitet, forebygging og straff for å få hans/hennes betraktninger og synspunkter på temaet.)

20. Til sist et uhøytidelig spørsmål: Om det er mulig å si noe generelt om det, av de økokriminelle som synes prosessen var belastende, hva tror du de opplevde som mest vanskelig? (Var det eksempelvis avhør eller varetektsfengsling, selve rettssaken, den eventuelle dommen/soningen, eller tiden etter at dommen var gjort opp?)

Vedlegg 5

Intervjuguide politietterforsker

1. Starte åpent, spørre om stillingen til vedkommende og hva det innebærer.
2. Jeg er interessert i å finne ut mer om hvordan økonomiske kriminelle opptrer gjennom straffeprosessen fra begynnelse til slutt, og ditt inntrykk av dem underveis. Jeg kommer derfor til å stille spørsmål om ulike deler av prosessen. Det kan være vanskelig å svare konkret, men kom gjerne med eksempler, fortellinger og "synsing". Jeg stiller spørsmålene i generelle vendinger, men ofte vil svaret kanskje variere mye fra person til person, eller fra situasjon til situasjon.
 - a. Kan du fortelle litt om hvordan dere går frem når en eller flere personer får status som mistenkt?
 - b. På hvilken måte reagerer de fleste når de blir konfrontert med mistanke/siktelse?
 - c. Kan du si noe om hvordan de oppfører seg under avhør, hvis du har erfaring fra det?
 - i. Har de noen egenskaper som gjør avhør lettere for deres egen del?
 - ii. Har de noen egenskaper som er en fordel for den som utfører avhøret?
 - iii. Oppfatter du mistenkte/siktete som troverdige under avhør?
 - d. Har du noe inntrykk av hvordan de reagerer på eventuell varetektsfengsling?
 - e. Greier du å beskrive hvordan du oppfatter siktede under etterforskningsperioden? Møter dere ofte samarbeidsvilje?
 - f. Når det gjelder rettssaken har jeg forstått det som at det ofte er en langvarig prosess – dette kan det være ulike grunner til. Men deltar du, eller har du deltatt underveis i rettssaker?
 - i. Hva er ditt inntrykk av økokriminelle under rettssaken når aktor/du holder fremlegg? Er det noen reaksjoner å spore hos vedkommende?
 - ii. Likeså under tiltaltes advokats fremlegg?
 - iii. Når de selv må avgi forklaring?
 - iv. Vitners forhør?
 - v. Sluttprosedyren?
3. Jeg vil tro du danner dine inntrykk av økokriminelle både på bakgrunn av møtet med dem, saksomstendigheter, og den informasjonen vitner og ofre gir.
 - a. Er det mulig å si noe generelt om det bildet ofrene gir i de tilfeller hvor fornærmede er en person og ikke staten/verdipapirmarkedet o.s.v., eller har du noen eksempler du vil dele?
 - b. Mange intervjuobjekter har gitt inntrykk av at det kan være vanskelig å skaffe tilstrekkelig beviser i økokrim- saker, og at det derfor kan være mange som "slipper unna". Har du noen kommentar til den antagelsen?
 - c. (Er det noe ved din jobb du opplever som frustrerende?)
4. Kan du si noe om hvordan du oppfatter en frifunnet økokriminell, hvordan reagerer vedkommende?

5. Kan du si noe om hvordan du oppfatter en dømt økokriminell? Med forbehold om store variasjoner ettersom hva dommen blir ...
6. Har du erfaring fra saker hvor den dømte har fått fengselsstraff? Har du i så fall noen oppfatning av hvordan de har taklet soningsperioden, eller faller dere ut etter dette? (Har ev. noen fått tilbakefall og fortalt om soningstiden ved forrige lovbrudd?)
7. Jeg ser for meg at økonomiske kriminelle kan ha mange fordeler under rettsprosessen. Ikke noe som nødvendigvis gjør at de får mildere straff, men som kan gjøre det lettere for dem å takle prosessen og å gjøre seg forstått. De kan kanskje ha en litt annen væremåte, bakgrunn og økonomi som skiller dem fra mer tradisjonelle lovbrøyttere.
 - a. Hvilke fordeler kan de ha i den periode de er mistenkt/tiltalt?
 - i. Under avhør?
 - ii. Ev. varetektsfensling?
 - iii. Under rettssaken?
 - iv. I kontakt med pressen?
8. På hvilken måte kan deres erfaring brukes positivt til å takle soning, hvis du har noen formening om det?
9. (Hvis man kan se noen fellestrekk ved deres personlige egenskaper, på hvilken måte kan det hjelpe dem etter endt soning, i møte med hverdagen?)
10. Kan du si noe generelt om de økokriminelles måte å te seg på i retten, gjerne i forhold til andre lovbrøyttere?
11. På hvilken måte tror du de oppnår forståelse for sin situasjon i retten?
12. Et aktuelt tema er erfaring med media/pressen. Har du erfaring fra saker som har vært omtalt i media?
 - a. Har mediedekningen blitt nevnt av noen under prosessen, og hvordan har i så fall tiltalte beskrevet dette? (utelukkende negativt?)
13. Har noen av de mistenkte/tiltalte gitt uttrykk for anger over å ha begått den kriminelle handlingen?
14. Er det noen av de tiltalte som kommenterer sin økonomiske situasjon? Er det en kilde til bekymring under prosessen, eller har du inntrykk av at mange tar forhåndsegler (satte bort penger) eller ikke bekymret seg for det av andre grunner?
15. Reflekterer tiltalte noe over lovbruddet som har blitt begått? For eksempel om de ser på seg selv som kriminelle, om de var klar over risikoen de tok, eller om de hadde kvaler med å begå handlingen?
16. Psykiske følger er et vidt begrep, men er det noen som kommenterer om prosessen er/ har vært en belastning som har ført til depresjon, angst eller lignende?
17. Har du inntrykk av at straffeprosessen er såpass belastende at den fungerer individualpreventivt på økokriminelle?
18. Tror du andre næringsdrivende lar seg avskrekke fra å begå lovbrudd ved å se hva det kan føre til? Hvilke deler av prosessen tror du i så fall virker (mest) skremmende?
19. Har du noe å tilføye i forhold til økonomisk kriminalitet og individual/allmennprevensjon? (Forsøke å få i gang en (uformell) samtale med intervjuobjektet om økonomisk kriminalitet, forebygging og straff for å få hans betraktninger og synspunkter på temaet.)

20. Til sist et uhøytidelig spørsmål: Om det er mulig å si noe generelt om det, av de økokriminelle som synes prosessen var belastende, hva tror du de opplevde som mest vanskelig? (Var det eksempelvis avhør eller varetektsfengsling, selve rettssaken, den eventuelle dommen/soningen, eller tiden etter at dommen var gjort opp?)

Vedlegg 6

Intervjuguide frikjent

Straffeprosessen

1. Starte mer åpent, få informanten til å fortelle om bakgrunnen for saken ...
2. Hvordan fikk du vite at du var mistenkt (ved første lovbrudd)?
3. Kan du huske hvilke tanker du gjorde deg om dette?
4. Hva skjedde så videre – ble du innkalt til avhør, fikk du besøk av politiet eller lignende?
5. Hvordan foregikk det første avhøret?
6. Greier du å beskrive avhørssituasjonen?
7. Hva var særlig problematisk ved avhørene?
8. Hvilke av dine personlige egenskaper kan ha vært til hjelp i avhørssituasjonen? (Utdype om vanskelig å svare på.)
9. Er det erfaringer eller egenskaper fra arbeidslivet som du nyttet godt av under prosessen med mistanke/innledende etterforskning og avhør, altså som gjorde det lettere for deg å forklare din side av saken eller bli forstått?
10. Ble du varetekstfengslet på noe tidspunkt?
11. Kan du i så fall beskrive varetektstiden?
12. Hvordan gikk du frem for å skaffe deg advokat – ble en oppnevnt eller valgte du selv?
13. Hvordan vil du beskrive forholdet og dialogen mellom deg og advokaten(e); deltok du i strategier og planer, eller var ikke samarbeidet så nært?
 - a. Finne ut om intervjuobjektet bidro, hjalp og/ eller lettet advokaten(es) arbeid.
14. Jeg har forstått det som at etterforskningsperioden og tiden før rettssaken var langvarig. Vil du beskrive denne tiden?
15. Hvilke egenskaper var nyttige i denne perioden (etterforskningsperioden) – hva kunne du gjøre for å takle den best mulig?

Rettssaken

1. Kan du huske rettssakens første dag? Vil du i så fall fortelle noe om det?
2. Vil du si det var en lettelse at rettssaken var i gang? (Jeg vil tro det kan føles tvetydig fordi det er godt å få startet, samtidig som man frykter det som kommer.)
3. Hvordan var forholdet til etterforskerne før saken kom opp i retten?
4. Kan du fortelle noe om aktors rolle? Beskrive oppgaver og oppførsel under rettssaken.
5. Din(e) advokat(er)s rolle?
6. Vitnenes rolle?
7. Din egen rolle?
8. Fikk du frem din side av saken?
9. Oppnådde du forståelse (hos publikum dommere, aktor – din oppfatning)?
10. Hvilke av dine egenskaper var deg til hjelp under *rettssaken*? For eksempel:
 - a. Taleførhet,
 - b. Evnen til å gi riktige og ryddige forklaringer,
 - c. "Holde hodet kaldt"
 - d. Forstå mer av prosessen enn kanskje mange andre tiltalte?

- e. Likeverdig dialog med advokat(er)?
11. Hva var positivt med rettssaken – om noe? (Om vedkommende "lærte" noe, var lettet, fornøyd med dommen, følte støtte fra familie/venner og lignende.)

Dommen

1. Kan du huske din reaksjon da frifinnelsen ble lest opp?
2. Er du fornøyd med frifinnelsen, eller føler du at noe "henger igjen"?
3. Hvordan var tilbakemelding fra familie, venner og omgangskrets?
4. Kan jeg spørre om arbeidet dit – beholdt du jobben, fikk du ny jobb (var det i så fall vanskelig?), og hvordan opplevde du det å komme tilbake i arbeidslivet?

Media/pressedekning

1. Når begynte media å vise interesse for saken?
2. Hvordan opplevde du bildet som ble dannet av deg/situasjonen?
3. Opplevde du pressedekningen utelukkende som negativ, eller var det positive sider ved denne delen av prosessen?
4. Hva var i så fall verst med mediedekningen, om det går an å svare på?
5. Snakket du noe med journalistene og eller reporterne selv?
6. Hvilke av dine egenskaper hjalp deg til å takle mediedekningen?
7. Opplevde du at mediedekningen endret seg når du ble frikjent?

Personlige/ sosiale forhold

1. Hvis du ønsker å si noe om det, påvirket denne prosessen din økonomiske situasjon?
2. Hva var eller er dine tanker omkring dette?
3. Bekymret du deg for økonomien under for eksempel etterforskning, rettssak eller har du gjort det under soning?
4. Har det vært eller var det vanskelig å delta på selskapeligheter og sammenkomster, eller har du opplevd omgangskretsen som støttende?

Preventiv virkning

1. Hva vil du si var den verste delen av prosessen – er det noe som er mer avskrekkende enn det andre?
2. Tror du andre næringsdrivende kan la seg avskrekke fra å gjøre lignende ting etter å ha forstått prosessen du går gjennom?
3. Stille spørsmål knyttet til allmenn- og individualprevensjon ettersom anledningen byr seg.

Vedlegg 7

Intervjuguide straffedømt

A Straffeprosessen

16. Starte åpent, få informanten til å fortelle om bakgrunnen for saken ...
17. Hvordan fikk du vite at du var mistenkt (ved første lovbrudd)?
18. Kan du huske hvilke tanker du gjorde deg om dette?
19. Hva skjedde så videre – ble du innkalt til avhør, fikk du besøk av politiet eller lignende? Ransakelse gjemme eller på arbeidsplassen?
20. Hvordan foregikk det første avhøret?
21. Greier du å beskrive avhørssituasjonen?
22. Hva var særlig problematisk med avhørene?
23. Hvilke av dine personlige egenskaper kan ha vært til hjelp i avhørssituasjonen?
24. Er det erfaringer eller egenskaper fra arbeidslivet som du nyttet godt av under prosessen med mistanke/innledende etterforskning og avhør, altså som gjorde det lettere for deg å forklare din side av saken eller bli forstått?
25. Ble du varetektstfengslet på noe tidspunkt?
26. Kan du beskrive varetektstiden?
27. Hvordan gikk du frem for å skaffe deg advokat – ble en oppnevnt eller valgte du selv?
28. Hvordan vil du beskrive forholdet og dialogen mellom deg og advokaten(e); deltok du i strategier og planer, eller var ikke samarbeidet så nært?
 - a. Finne ut om intervjuobjektet bidro, hjalp og lettet advokaten(es) arbeid.
29. Jeg har forstått det som at etterforskningsperioden og tiden før rettssaken var langvarig. Vil du beskrive eller fortelle noe om denne tiden?
30. Hvilke egenskaper var nyttige i denne perioden – hva kan man gjøre for å takle den best mulig?

B Rettssaken

12. Kan du huske rettssakens første dag? Vil du i så fall fortelle noe om det?
13. Vil du si det var en lettelse at rettssaken var i gang? Jeg vil tro det kan føles tvetydig fordi det er godt å få startet, samtidig som man frykter det som kommer.
14. Hvordan var forholdet til etterforskerne før saken kom opp i retten?
15. Kan du fortelle noe om aktors rolle? Beskrive oppgaver og oppførsel under rettssaken.
16. Din(e) advokat(er)s rolle?
17. Vitnenes rolle?
18. Din egen rolle?
19. Fikk du frem din side av saken?
20. Oppnådde du forståelse (hos publikum dommere, aktor – din oppfatning)?
21. Hvilke av dine egenskaper var deg til hjelp under rettssaken? For eksempel:
 - a. Taleførhet,
 - b. Evnen til å gi riktige og ryddige forklaringer,
 - c. "Holde hodet kaldt"
 - d. Forstå mer av prosessen enn kanskje mange andre tiltalte?
 - e. Likeverdige dialog med advokat(er)?
22. Hva var positivt med rettssaken – om noe? (Om vedkommende "lærte" noe, var lettet, fornøyd med dommen, følte støtte fra familie/venner og lignende.)

C Dommen og soning

5. Kan du huske din reaksjon da dommen ble lest opp?
6. Kan du fortelle litt om forløpet etter første dom; for eksempel antall anker og tidsforløp?
7. Kan du si noe om du (har) sonet på samme sted hele tiden, eller om du har blitt /ble flyttet?
8. Vil du fortelle noe om hvordan det var/er å forholde seg til andre innsatte?
9. Hvordan vil du beskrive møtet med denne måten å leve på sammenlignet med livet du levde "utenfor"?
10. Hvilke personlige styrker hjelper/hjalp deg i soningen? (hva gjør oppholdet lettere for deg?)
11. Kan jeg spørre hvilke ansvarsoppgaver du har/hadde i fengselet, om noen?

D Media/pressedekning

8. Når begynte media å vise interesse for saken?
9. Kan du beskrive det bildet som ble dannet av deg/situasjonen i media?
10. Var pressedekningen utelukkende negativ, eller var det positive sider ved denne delen av prosessen?
11. Hva var i så fall verst med mediedekningen, om det går an å svare på?
12. Snakket du noe med journalistene og eller reporterne selv?
13. Hvilke av dine egenskaper hjalp deg til å takle mediedekningen?

E Personlige/ sosiale forhold

5. Hvis du ønsker å si noe om det, påvirket denne prosessen din økonomiske situasjon?
6. Hva var eller er dine tanker omkring dette?
7. Var det vanskelig å delta på for eksempel selskapeligheter eller sammenkomster, eller vil du si omgangskretsen/kollegaer/bekjente var støttende?

F Preventiv virkning

4. Hva vil du si var den verste delen av prosessen – er det noe som er/var mer avskrekkende enn det andre?
5. Tror du andre næringsdrivende kan la seg avskrekke fra å gjøre lignende ting etter å ha forstått prosessen du går igjennom?
6. Stille spørsmål knyttet til allmenn- og individualprevensjon ettersom anledningen byr seg ... kan noe av det som han har svart på de to forrige spm følges opp eller utdypes?